

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

145435

**TÜRKİYE'DE SİYASAL KÜLTÜRÜN
SİYASAL KATILMAYA ETKİLERİ**

Senem SÖNMEZ

Danışman
Prof. Dr. Tülay ÖZÜERMAN

145435

2004

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türkiye’de Siyasal Kültürün Siyasal Katılmaya Etkileri” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

01/07/ 2004

Senem SÖNMEZ

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün ..07../..07../2004 tarih ve ..13.. sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin ..18.. maddesine göre, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Senem SÖNMEZ'in "Türkiye'de Siyasal Kültürün Siyasal Katılmaya Etkileri" konulu tezini incelemiş ve aday ..08../..07../2004 tarihinde, saat 13 : 30...'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ...90.. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin/projenin Başarılı..... olduğuna oy ..Birliği..... ile karar verildi.

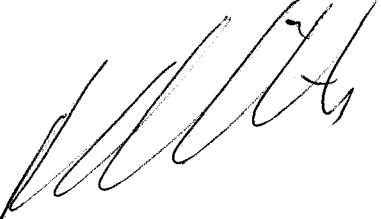
BAŞKAN

Prof. Dr. Erol Alın

ÜYE

Prof. Dr. Eray Söğüt

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. R. Bahar Üste

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

TEZ/PROJE VERİ FORMU

Tez/Proje No:

Konu Kodu:

Üniv. Kodu

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez/Proje Yazarının

Soyadı: SÖNMEZ

Adı: SENEM

Tezin Türkçe Adı: Türkiye’de Siyasal Kültürün Siyasal Katılmaya Etkileri

Tezin Yabancı Dildeki Adı: The Effects of the Political Culture to the Political Participation in Turkey

Tezin/Projenin Yapıldığı

Üniversitesi: Dokuz Eylül Üniv.

Enstitü: Sosyal Bilimler Ens.

Yıl: 2004

Tezin Türü:

Yüksek Lisans:

☒

Dili: Türkçe

Doktora:

☐

Sayfa Sayısı: 188 + XVII

Tıpta Uzmanlık:

☐

Referans Sayısı: 119

Sanatta Yeterlilik:

☐

Tez/Proje Danışmanlarının

Ünvanı: Profesör

Adı: TULAY

Soyadı: ÖZÜERMAN

Türkçe Anahtar Kelimeler:

- 1- Siyasal Kültür
- 2- Siyasal Katılma
- 3- Siyasal Toplumsallaşma
- 4- Türk Siyasal Hayatı

İngilizce Anahtar Kelimeler:

- 1- Political Culture
- 2- Political Participation
- 3- Political Socialization
- 4- The Political Life of Turkey

Tarih: 01 / 07 / 2004

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet ☐

Hayır ☒

ÖZET

Toplum üyelerinin siyasal sistemi desteklemek ve etkilemek için giriştikleri faaliyetlerin tümü olarak tanımlanabilen siyasal katılmanın düzeyi ve yoğunluğu toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Bu farklılığın nedeni, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinde ve siyasal kültürlerinde yatmaktadır. Toplumların tarihsel - kültürel alışkanlıkları, bireylerin siyasal yaşam karşısındaki tavrını ve siyasete katılma biçimlerini belirlemektedir.

Tarihsel gelişim süreci içerisinde, toplumsal - siyasal yapılar ile birlikte siyasal kültür de değişikliklere uğramaktadır. Ancak, siyasal kültürü oluşturan değer ve inançlar sistemi, siyasal yapılardan çok daha yavaş değişmektedir. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yoğunlaşan reform girişimleri, Cumhuriyet ile birlikte radikal yapısal değişimlere dönüşmüştür. Fakat, üst yapıda getirilen bu değişiklikler, kültürel alana aynı hızda ulaşamamıştır.

Türkiye’de siyasal kültür, Osmanlı Devleti’nden miras kalan olumlu ve olumsuz izler taşımaktadır. Elit ve kitle kültürleri arasındaki kopukluk; her şeye hakim güçlü merkezi devlet, siyasal otoriteye saygı ve onun yüceltilmesi geleneği bu mirasın önemli unsurlarını oluşturmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde yerleşmiş olan bu siyasal – kültürel anlayış doğrultusunda, Türk toplumu güçlü bir devlet geleneğine sahiptir. Bu gelenek ve merkeziyetçi anlayış, siyasal katılmanın gelişimini engellemektedir. Türkiye’de siyasal katılmayı arttırmak ve demokrasiyi güçlendirmek için, siyasal kültür alanında demokrasiyi destekleyecek değerler sisteminin geliştirilmesi gerekmektedir.

ABSTRACT

The field and the intensity of the political participation, which can be defined as the whole activities that the members of the society attempt to support and affect the political system, differs from one society to another. The cause of this difference is the development levels of the countries and the political culture of the societies. The historical - culturel habits of the societies determine the attitudes of the individuals in the political life and the form of the participation.

In the historical development process, political culture changes together with the social - political structures. But the system of the values and the beliefs that constitute the political culture changes slower than the political structures. In the 19. century, the reformation attempts intensified in the Ottoman Empire, turned into radical structurel changes together with the Republic. However, this changes that made in the superstructure didn't reach the culturel area with the same speed.

In Turkey, the political culture carries the pozitif and the negatif marks that transfered from the Ottoman Empire. The breaking off between the elite and the mass culture; the strong central government that dominate everything; the tradition of the respect to the political authority and the exalting of it are the important elements of this inheritance. In this direction of the political - culturel understanding which settled in the historical process, the Turkish society has a strong government tradition. This tradition and the centralist understanding obstructs the developing of the political participation. In Turkey, to increase the political participation and to strengthen the democracy, it is necessary to develop the value system in the political culturel area which will support the democracy.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	II
TUTANAK.....	III
TEZ VERİ FORMU.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XIII
GİRİŞ.....	XV

BİRİNCİ BÖLÜM SİYASAL KÜLTÜR

1.1 Kavramsal Analiz	2
1.2 Siyasal Kültür Türleri	8
1.2.1. Siyasal ve Sosyal Yapıya Göre	8
1.2.1.1 Yöresel Siyasal Kültür	8
1.2.1.2 Uyruk Siyasal Kültür	8
1.2.1.3 Katılmacı Siyasal Kültür	9
1.2.2. Siyasal Sistemin Özelliklerine Göre	10
1.2.2.1 Anglo-Amerikan Sistemlerinde Siyasal Kültür	10
1.2.2.2 Parçalanmış Kıta Avrupası Siyasal Kültürü	10
1.2.2.3 Endüstri Öncesi Toplumlara Özgü Siyasal Kültür	10
1.2.2.4 Totaliter Sistemlere Özgü Siyasal Kültür	11
1.2.3. Alt-Kültür Gruplarına Göre	11
1.2.3.1 Ahlaki Siyasal Kültür	11
1.2.3.2 Bireyci Siyasal Kültür	12
1.2.3.3 Gelenekçi Siyasal Kültür	12

1.3	Siyasal Kültürün Boyutları	12
1.3.1	Siyasal Kanaatler	13
1.3.2	Genel Kültür - Genel Kanaatler	14
1.3.3	Siyasal Stil	15
1.3.4	Siyasal Hatıralar ve Siyasal Tarih	16
1.4	Siyasal Kültür Yönelimleri	17
1.4.1	İdari Yapıya İlişkin Yönelimler	17
1.4.2	Siyasal Sistemin Çeşitli Unsurlarına İlişkin Yönelimler	17
1.4.3	Bireysel Siyasal Faaliyetlere İlişkin Yönelimler	18
1.5	Siyasal Kültür - İdeoloji - Siyasal İnanç İlişkisi	18
1.6	Seçkin Siyasal Kültürü - Kitle Siyasal Kültürü	22
1.7	Siyasal Toplumsallaşma ve Siyasal Kültür	26
1.7.1	Siyasal Toplumsallaşma Süreci	26
1.7.1.1	Siyasallaşma	27
1.7.1.2	Otoritenin Kişileştirilmesi	28
1.7.1.3	İdealleştirme	28
1.7.1.4	Kurumsallaşma	29
1.7.2	Siyasal Toplumsallaşma Faktörleri	29
1.7.2.1	Aile	30
1.7.2.2	Arkadaş Çevresi	30
1.7.2.3	Eğitim Kurumları	31
1.7.2.4	Meslek Grupları ve Dernekler	32
1.7.2.5	Kitle İletişim Araçları	33

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASAL KATILMA

2.1	Kavramsal Analiz	37
2.2	Siyasal Katılmanın Türleri	40
2.2.1	Aktif Katılma - Pasif Katılma	40
2.2.2	Açık Katılma - Gizli Katılma	40
2.2.3	Zorunlu Katılma - Bağımsız Katılma	40

2.2.4	Sürekli Katılma - Süreksiz Katılma	40
2.2.5	Siyasal Sisteme Veren ve Alan Katılma	41
2.2.6	Açıklayıcı Katılma - Araçsal Katılma	41
2.2.7	Sözlü Katılma - Sözsüz Katılma	41
2.2.8	Sosyal Katılma - Sosyal Olmayan Katılma	41
2.3	Siyasal Katılmanın Biçimleri	43
2.3.1	Gönüllülük – Zorunluluk	44
2.3.2	Bireysellik – Kolektiflik	44
2.3.3	Belirleyici Etmenler	47
2.3.4	Yoğunluk	47
2.3.5	Etkenlik	49
2.4	Siyasal Katılmayı Belirleyen Unsurlar	49
2.4.1	Eğitim	50
2.4.2	Cinsiyet ve Yaş	50
2.4.3	Yerleşme Biçimi ve Yeri	52
2.4.4	Sınıf ve Gelir	54
2.4.5	Meslek ve Statü	55
2.4.6	Din	56
2.5	Başlıca Siyasal Katılma Etkinlikleri	57
2.5.1	Siyasal İlgi	57
2.5.2	Oy Kullanma	57
2.5.3	Seçimlerde Aktif Rol Alma	58
2.5.4	Politikacılarla Bağlantı Kurma	58
2.5.5	Örgütlere Üye Olma	59
2.5.6	Diğer Katılma Biçimleri	59
2.6	Siyasal İlgisizlik (Depolitizasyon)	60
2.6.1	Gelişim Sonucu Ortaya Çıkan Siyasal İlgisizlik	61
2.6.2	Siyasal Katılım Yollarının Tıkanması Sonucu Ortaya Çıkan Siyasal İlgisizlik	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI GELENEĞİNDEN ÇOK PARTİLİ DÖNEME
TÜRKİYE’DE SİYASAL KÜLTÜR

3.1	Türk Siyasal Kültürünün Oluşumu	64
3.1.1	Osmanlı Devleti’nin Mirası	65
3.1.1.1	Siyasal - Kültürel Miras	65
3.1.1.2	Tarihsel - Kültürel Miras	67
3.1.2	Türk Siyasal Kültüründe Demokrasi	68
3.2	Osmanlı - Türk Siyasal Geleneği	68
3.2.1	Osmanlı Devleti’nin Yapısı	68
3.2.1.1	Osmanlı Devleti’nde Toplumsal Yapı	68
3.2.1.2	Osmanlı Devleti’nde Ekonomik Yapı	70
3.2.2	Toprak Düzeninin Değişmesi ve Gerilemenin Başlaması	71
3.2.3	Batılılaşma ve Değişen Toplumsal Yapı	72
3.2.4	“Devletçi - Seçkinciler” ve “Gelenekçi - Liberaller”	73
3.2.5	Osmanlı’da Siyasal Katılma Olgusu	74
3.2.5.1	Anayasasız Dönem	74
3.2.5.2	Anayasalı Dönem	76
3.2.5.2.1	I. Meşrutiyet Dönemi	76
3.2.5.2.2	II. Meşrutiyet Dönemi	78
3.3	Kemalist Dönemde Devlet Seçkinleri	82
3.3.1	Türk Devriminin Niteliği	82
3.3.2	Genç Cumhuriyet’e İntikal Eden Osmanlı Mirası	84
3.3.3	“Devletçi - Seçkinci”ler ve CHP	86
3.3.4	CHP İktidarı ve Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri	88
3.3.5	İnönü Dönemi ve Çok Partili Hayata Geçiş	90
3.3.6	Kemalist Dönemin Anayasal Hareketleri İçinde Siyasal Katılma Olayı	92
3.3.6.1	1921 - Teşkilat-ı Esasiye Kanunu	92
3.3.6.2	1924 - Teşkilat-ı Esasiye Kanunu	95

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAMDA SİYASAL KÜLTÜRDEKİ DEĞİŞİMİN
SİYASAL KATILMA ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI

4.1	Devlet Seçkinleri ile Siyasal Seçkinler Arasındaki Gerilim	100
4.1.1	DP İktidarı	100
4.1.1.1	Temel Nitelikleri	101
4.1.1.2	Meclisin Yapısı ve Parlamenterler	102
4.1.1.3	Siyasal Hayat	104
4.1.1.4	Karşıt Gruplara Tepki : Baskı	106
4.1.2	27 Mayıs : “Devletçi - Seçkin” Bir Eylem	107
4.2	1960 Sonrası Dönem - Bir Uzlaşmaya Doğru	110
4.2.1	Demokrasiye Dönüş : 1961 Seçimleri	110
4.2.2	İnönü Hükümetleri : Koalisyon Dönemleri	111
4.2.3	AP’nin Doğuşu ve Yükselişi	113
4.2.4	Değişen Sosyo - Ekonomik Yapı	114
4.2.5	Sol’a Karşı Tepkiler : Artan Şiddet Olayları	116
4.2.6	12 Mart Muhtırası	116
4.2.7	1973 Seçimleri ve Çok Partili Siyasal Yaşama Dönüş	118
4.2.8	Hükümet Bunalımları ve Koalisyon Hükümetleri	120
4.2.9	Parlamentonun Değişen Yapısı	122
4.3	1980 Sonrası Dönem - Yükselen Popüler Kültür	124
4.3.1	12 Eylül Müdahalesi	124
4.3.2	12 Eylül’ün Sonuçları : Yeni Anayasa	126
4.3.3	Sivil Yaşama Dönüş	127
4.3.4	ANAP ve Özal Dönemi	128
4.3.5	Ekonomide Liberalizm	131
4.3.6	İzlenen Popülist Politikalar ve Yükselen İslami Değerler	132
4.3.7	1980 Sonrası Dönem : Devlet Geleneğinde Dönüşüm	135
4.3.8	1980 Sonrası Dönemde Toplumsal Yapı : Toplumsal Çözülüş	137
4.3.9	1980 Sonrasının Kültürel Görünümleri	137
4.3.10	Yükselen Hareketler : Feminizm ve Çevrecilik	140

4.3.11	Siyasal Kùltürün Değişen Yüzü : Sivil Toplum Anlayış	141
4.4	Çok Partili Siyasal Yaşamda Siyasal Katılma	144
4.4.1	Anayasal Hareketlerin Siyasal Katılmaya Etkisi	144
4.4.1.1	1924 Anayasası Işığında Çok Partili Yaşam	144
4.4.1.2	1961 Anayasası	146
4.4.1.3	1982 Anayasası	149
4.4.2	Seçimlere Katılma ve Seçmen Davranışı	154
SONUÇ		165
KAYNAKÇA		176

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
AKP	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	:	Anavatan Partisi
AP	:	Adalet Partisi
bkz.	:	Bakınız
BMM	:	Büyük Millet Meclisi
BTP	:	Büyük Türkiye Partisi
CGP	:	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	:	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	:	Cumhuriyetçi Millet Partisi
DGM	:	Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DM	:	Danışma Meclisi
DP	:	Demokrat Parti
DSP	:	Demokratik Sol Parti
DYP	:	Doğru Yol Partisi
FP	:	Fazilet Partisi
HP	:	Halkçı Parti
IMF	:	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
MBK	:	Milli Birlik Komitesi
MDP	:	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	:	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	:	Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	:	Milli Nizam Partisi
MP	:	Millet Partisi

MSP	:	Milli Selamet Partisi
NATO	:	Kuzey Atlantik İttifakı Paktı (North Atlantic Tready Organization)
RP	:	Refah Partisi
s.	:	Sayfa
SHP	:	Sosyal Demokrat Halk Partisi
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TRT	:	Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu
TSK	:	Türk Silahlı Kuvvetleri
TİP	:	Türkiye İşçi Partisi
YTP	:	Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Sosyal bir miras olarak kültür, toplumu oluşturan fertlerin edindiği bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, töre ve tüm diğer alışkanlıkların, öğrenme yoluyla bir kuşaktan diğerine geçirilmesi ile meydana gelen bir bütündür. Kültürün bir parçası olan siyasal kültür de, bir siyasal sistemin üyeleri arasında siyasete karşı bireysel tutum, davranış, inanç ve yönelimlerin bir örüntüsüdür. Nasıl ki kültür toplumsal hayatta bir bütünlük ve beraberlik sağlıyorsa, siyasal kültür de siyasal yaşama bir anlam ve devamlılık sağlamaktadır.

Toplumda, siyasal yapı ile siyasal davranışlar arasındaki etki tepki ilişkisi, toplumun siyasal kültüründen bağımsız değildir. Toplumun gelenekleri, kurumlarının yapılanma biçimi, vatandaşlarının ortak duygu ve düşünceleri basit rastlantısal tarihi deneyimlerden oluşmaz; tüm bu gelişmeler siyasal kültürün etkisi altında biçimlenen anlamlı bir ilişkiler bütünüdür. Siyasal kültür, hem bir toplumun tarihinin, hem de toplumu meydana getiren insanların sosyo-ekonomik yaşantılarının bir ürünü olarak, toplumun temel siyasal değerlerine biçim vermektedir.

Siyasal kültür üzerinde yapılan incelemeler, dikkatleri o toplumun siyasal tarihine ve tarihsel süreçte kuşaktan kuşağa aktarılan özelliklere çekmektedir. Siyasal kültürünün taşıdığı genel özelliklerin yardımı ile, toplumun siyasal sisteminin demokratikliği ve otoriterliğine ilişkin bilgi sahibi olunabilmektedir. Modern teknolojinin, bürokratik devlet örgütünün aynen kopya edilmesi, toplumda demokrasiyi ve modern devlet yapısını yerleştirmede yeterli ve başarılı olamamaktadır. Bu başarısızlığın nedeni ise, bir rejimi yaratmak için yasaları ve demokrasinin temel ilkelerini aktarmanın yeterli olmamasıdır. Üst yapıya getirilen düzenleme ve gelişmelerin istenen sonucu vermesi, dışarıdan aktarılan bu düzenlemeler ile toplumun geleneksel siyasal kültürel yapısının uyum içerisinde olmasına bağlıdır.

Geleneksel ve modern toplumlar arasındaki başlıca farkın, siyasal katılmanın düzeyi ve yoğunluğu olduğu genellikle kabul edilmiştir. Modern toplum katılımacı bir

toplum yapısı sergilerken, geleneksel toplum katılımcı değildir. Bunun nedeni, modern toplumlarda siyasal kültür demokratik evrim için uygun bir zemin temin ederken, geleneksel eğilimlerin otoriter yollar ile daha tutarlı bir görünüm sergilemesidir.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan bugüne, yüzyıllardan beri süregelen bazı toplumsal özellikler ve tarihsel birikimlerin etkisini taşımaktadır. Osmanlı'nın güçlü bir devlet geleneğine dayanan yapısı, toplumun her aşamasına yansımış, devletin siyasal yapısını biçimlendirmiş ve siyasal kültürünü şekillendirmiştir. Cumhuriyet dönemi, Osmanlı siyasal kültürünün etkileri altında gelişmiş; demokratikleşme çabaları ve siyasal katılma araçları bu kültürel yapıda şekillenmiştir. Türkiye'de Osmanlı'dan gelen siyasal kültürün siyasal katılmaya yansımaları bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde siyasal kültür kavramı tanımlanmış, siyasal kültürün tür ve boyutları ele alınmıştır. Ayrıca, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan seçkin (elit) ile kitle ayrımı irdelenmiş, seçkin siyasal kültürü ile kitle siyasal kültürü arasındaki ilişkinin toplumu ne şekilde yönlendirdiği belirlenmeye çalışılmıştır. Siyasal toplumsallaşma ile siyasal kültür arasındaki ilişki ve siyasal toplumsallaşma faktörleri değerlendirmeye alınan bir diğer konu olmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde siyasal katılma kavramına yer verilmiştir. Bu analiz sırasında, siyasal katılmanın türleri ve biçimleri, başlıca siyasal katılma etkinliklerini de içerecek şekilde incelenmiştir. Özellikle gelişmiş Batı ülkelerinde kendiliğinden ortaya çıkan ve refaha ulaşma ile ilişkilendirilen siyasal ilgisizlik konu edilmiş; gelişmekte olan ülkelerde görülen ve siyasal katılım yollarının tıkanması sonucu ortaya çıkan siyasal ilgisizlik karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümün konusu; Türk siyasal kültürü ve bu kültürel yapı içerisindeki siyasal katılma olgusudur. Osmanlı Devleti'nden itibaren, Osmanlı-Türk siyasal geleneği ve bu gelenek içerisinde siyasal katılma olgusunun boyutlarına yer verilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, Türk siyasal kültürü, tarihsel birikim

doğrultusunda çok partili döneme kadar incelenmiştir. Türk devriminin niteliği ve tek partili siyasal yaşam değerlendirilmiş, bu dönemde siyasal katılma olgusunda ortaya çıkan gelişmeler irdelenmiştir.

Çalışmanın son bölümü, çok partili siyasal yaşama geçilmesinden günümüze kadar gelen süreci konu almıştır. Dönemin siyasal olayları genel çerçevesi içerisinde değerlendirilmiş ve siyasal katılma olgusu incelenmiştir. Siyasal katılma olgusu, öncelikle anayasal hareketlerin ışığı altında değerlendirilmiştir. Siyasal katılmanın dönemsel gelişimi incelenirken, konu bireysel siyasal katılmanın en önemli boyutu olan seçme hakkı ve seçmen davranışı çerçevesinde ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SIYASAL KÜLTÜR

Yöneten-yönetilen ayrımının bulunduğu her toplulukta var olan; siyasal erki elde etme mücadelesi olarak tanımlanabilen siyaset olgusu, aynı zamanda toplumsal olaylara da yön vererek, toplumun ortak yaşamını belirlemektedir. Bireyler, siyasete karşı tepkilerini siyasal davranışları ile ortaya koyarlar. Siyasal sistemin işleyişi üzerinde etkili olan bu davranışlar, siyaset biliminin davranışsal boyutunu oluşturmaktadır. Bir toplumun siyasal yapısı ile siyasal sisteminin işleyişi arasında yakın ilişkiler bulunmaktadır. Siyasal yapı bireylerin siyasal davranışlarını da etkilemektedir; bu etki bir yandan siyasal kurumlara yansırken, diğer yandan bu kurumları yeniden biçimlendirmektedir. Siyasal yapı ve siyasal davranışlar arasındaki etki tepki ilişkisinin anlaşılabilmesi ise, ancak toplumun siyasal kültürünün incelenmesi ile mümkündür. Çünkü, siyasal sistemler ve sistemlerin içinde yer alan, onları oluşturan siyasal davranışlar, o toplumun sosyo-ekonomik hayatının yarattığı bir üst yapı olan toplumsal ve siyasal kültürün etkisi altındadır. Farklı toplumsal koşullar, farklı kültür yapılarını; farklı kültür yapıları ise farklı siyasal davranışların oluşmasını sağlamaktadır. Feodal bir siyasal yapı ve kaderci zihniyetin hakim olduğu toplumlar ile gelişmiş bir ekonomi ve teknolojinin hakim olduğu toplumların genel ve siyasal kültürü birbirinden farklıdır.

“Siyasal kültür” kavramı; Gabriel Almond ve Sidney Verba’nın 1956 yılında kavramın önemini ortaya koyan bir makale yazmaları ile siyaset bilimi konuları arasına girmiş ve siyasal sistemlerin incelenmesinde önemli bir değişken olarak kullanılmaya başlanmıştır. Siyasal kültür; halkın siyaset, hükümet, hükümetin meşruluğu ve kendilerinin hükümetle olan ilişkileri konusundaki değerleri, tutumları, yönelimleri ve inançlarıdır. Siyasal kültürün yardımı ile, siyasal sistemin işleyişi belirlenebileceği gibi; siyasal kültür ile siyasal yapı arasındaki ilişki dikkate alınarak, o toplumun siyasal değişmesinin yönü de çizilebilir.

1.1 KAVRAMSAL ANALİZ

Tarihsel gelişimi içinde “kültür” sözcüğüne farklı anlamlar yüklenmiştir. Başlangıçta ekip biçmek, toprağı işlemek eylemini anlatan kültür terimi, 17. yüzyıldan bu yana düşünüş yeteneklerinin geliştirilmesini ifade etmektedir. 18. yüzyılda, insanlığın geçirdiğı gelişme evrelerini inceleyen Alman tarihçileri kültür terimini toplumların kaydettikleri ilerlemeleri anlatmak için kullanmışlardır. 19. yüzyılın sonunda, İngiliz antropologları kültür terimi ile, toplumlara özgü olan düşünce ve eylem biçimleri, inançlar, değer sistemleri ve tekniklerin tümünü anlatmaktadırlar. Daha sonraları, kültür kavramı toplumlararası etkileşimleri açıklayan bir kavram olarak sosyolojide de kullanılmaya başlanmıştır.¹

İngiliz antropolog E. B. Taylor, kültür ile uygarlığı birleştirmekte ve kültürü bir öğeler toplamı olarak ele almaktadır. Taylor’a göre; “kültür (ya da uygarlık), insanın, bir toplum üyesi olarak edindiğı bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, töre ve tüm diğer yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür”.² İşlevci okulun bir başka temsilcisi olan Malinowski’nin kültür tanımı ise şöyledir; “kültür, belirli bir oranda biçimlenmiş, toplumun bir çok üyesi tarafından benimsenmiş ve ortak olarak sahip olunan, nesnel ve sembolik olarak toplum üyelerini bir topluluk halinde birleştirmeye yarayan düşünme, hissetme ve davranış yöntemleri aracılığıyla yek diğerine bağı olan parçalardan oluşan bir bütündür.”³ Kroeber, kültürün kuşaklar arasında devredilen sosyal bir miras olma özelliğini temel alarak, kültürü; “toplumu oluşturan fertlerin, içgüdüsel ve fizyolojik olmayan, öğrenme ve şartlanma yoluyla bir kuşaktan diğerine geçirilen faaliyetlerinin bütünü” olarak tanımlamaktadır.⁴ Steward, kültür kavramını açıklarken “öğrenilmiş davranış tarzları” üzerinde durmakta ve kültürü şöyle ifade etmektedir; “kültür, bir kuşaktan diğerine ve bir toplumdan veya bir bireyden diğerine toplumsal olarak iletilmiş, öğrenilmiş davranış

¹ Maurice Duverger; **Siyaset Sosyolojisi**, (çev. Şirin Tekeli), Varlık Yayınları, (Beşinci Basım) 1982, İstanbul, s. 73, 74

² Aktaran, Bozkurt Güvenç; **Kültür Konusu ve Sorunlarımız**, Remzi Kitabevi, (II. Baskı) 1985, İstanbul, s. 2

³ Esat Çam; **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, (Genişletilmiş 4. Basım), İstanbul 1995, s. 199

⁴ Aktaran, Bozkurt Güvenç; **İnsan ve Kültür (Antropolojiye Giriş)**, Sosyal Bilimler Derneğı Yayınları, Ankara 1972, s. 95

tarzlarını içerir.”⁵ Duverger’e göre ise kültür; “bir insan topluluğundan beklenen davranışları tayin eden rolleri oluşturan, düzenlenmiş (coordoné) bir davranışlar, düşünceler ve duyular bütünüdür.”⁶ Yine Duverger’e göre; “topluluklardan söz edildiğinde üzerinde durulan şey, bir takım roller oynayan insanlar, oyuncular; kültürlerden söz edildiğinde ise üzerinde durulan şey doğrudan doğruya bu roller ve onların sistemleşmiş niteliğidir.”⁷ Amerikalı antropolog Edward Spair ise “belirli bir grubun kültürünün, üyelerinin tamamı ya da bir kısmı tarafından açıkça benimsenen tüm davranış modellerinin envanterinden başka bir şey olmadığını” belirtmektedir.⁸

Kültür kavramı incelenirken, siyaset sosyolojisi açısından önemi giderek artan üst-kültür ve alt-kültür kavramlarına da değinilmelidir. Duverger, üst-kültürü şöyle açıklamaktadır: “Ulusal kültürlerin üzerinde, bir çok kültürde ortak olan öğelerden oluşan üst-kültürler bulunur. Bu üst-kültürlerin günümüzde, kendilerine bağlı olan kültürleri bütünleştirme ve kendileri onların yerlerini alacak kültürler olma eğilimi taşıdıkları unutulmamalıdır.”⁹ Duverger’in sözünü ettiği üst-kültüre Batı kültürü örnek verilebilir.

Kültür, kendi içinde sistemli bir bütün oluşturan alt-kültürlere ayrılabilir. Alt-kültürler, genel olarak iki tipoloji altında incelenebilir. Bu tipolojilerden ilki, belirli bir kültüre sahip olan topluluk içerisindeki özel toplulukları ifade etmektedir. Burada, alt-kültür, aynı toplum içerisinde yaşayan fakat yaşam koşulları birbirinden farklı olan ve toplumun kültürel yapısına tam olarak uyum sağlayamamış sosyo-ekonomik veya etnik toplumsal kesimlerin ürünüdür.¹⁰ Türk kültürü içerisindeki örneğin; doğu kültürü, kentli kültürü, köylü kültürü birbirinden ayrılabilir. Kışlalı; “kırsal kesimlerin ya da coğrafi bölgelerin alt-kültürünün ulusal kültürün bir parçası olduğunu ve onunla çelişmediğini” belirtmektedir.¹¹

⁵ Aktaran, Aydın Çubukçu; **Kültür ve Politika**, Evrensel Basım Yayın, (2. Baskı) Ekim 1994, İstanbul, s. 17

⁶ Duverger; **a.g.e.**, s. 74

⁷ Duverger; **a.g.e.**, s. 75

⁸ Aktaran, Duverger; **a.g.e.**, s. 74

⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Maurice Duverger; **a.g.e.**, s. 84 - 94

¹⁰ Barlas Tolan; **Toplum Bilimlerine Giriş**, Murat & Adım Yayıncılık, (4.Baskı) 1996, Ankara, s. 228

¹¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Taner Kışlalı; **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi, (5. Baskı) Kasım 1996, İstanbul, s. 107 - 112

Çünkü, burada karşıt-kültürde olduğu gibi ana kültürün temel değerlerini yadsıma, reddetme ve o değerlerin yerine başkalarını koyma isteği söz konusu değildir.

Farklı açıdan bakıldığında, bir topluluğun kültürü global toplum içinde yer alan bazı özel kesimlerle ilgili olan sistemlerin ayrılmasına bağlı olarak da alt-kültürlere ayrılabilir. Bu durumda, siyasal kültür, ekonomik kültür, sanat kültürü, din kültürü, v.b. gibi kültürlerden söz edilecektir. Bazı toplumlarda belli bir grubun temel siyasal değer ve inançları, toplumun hakim kültüründen çok farklı bir nitelik taşımakta ve siyasal alt-kültür teşkil etmektedir. Özbudun, batı demokrasileri içinde faaliyet gösteren totaliter partilerin kendi üyeleri için böyle bir alt-kültür yaratmış olduklarını belirtmektedir. Duverger'e göre ise; "Siyaset, ekonomi gibi dallara egemen olan değerler global toplumun, özel bir alana uygulanan temel değerlerinden başka değerler değildirler. Her ne kadar kendine özgü bazı teknik öğelerle nitelendirebilecek siyasal ve ekonomik sistemler varsa da, bunlar gerçek anlamda bir kültür ya da alt kültür oluşturmazlar."¹²

Siyasal kültür teorisi, siyaset biliminde davranışsal yaklaşımlarda, bireylerin siyasal davranışlarının psikolojik yorumuna dayanan mikro analizlerin seviyesi ve siyasal sosyoloji ile ortak değişkenlere dayanan makro analizlerin seviyesi arasındaki giderek büyüyen boşluğa bir köprü kurma ihtiyacının cevabı olarak geliştirilmiştir. Bu anlamda teori, modern derin psikolojinin devrimci buluşları ile kitle davranışlarını ölçen sosyoloji tekniklerindeki yeni ilerlemelerin her ikisine de dinamik siyaset analizlerini uygulayarak, psikoloji ve sosyolojiyi tamamlayan bir girişim oluşturmaktadır.¹³

Toplumlarda, siyasal yapı ile siyasal sistemin işleyişi arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Siyasal yapı, bireylerin davranışlarını etkilemektedir. Toplumda, siyasal yapı ile siyasal davranışlar arasındaki etki tepki ilişkisinin anlaşılabilmesi ise toplumun siyasal kültürünün incelenmesiyle mümkündür. Toplumun kültür yapısı, o

¹² Duverger; a.g.e. , s. 88

¹³ Lucian W. Pye; "Introduction : Political Culture and Political Development", **Political Culture and Political Development**, Edited By; Lucian W. PYE, Sidney VERBA, Princeton, New Jersey 1965, s. 8

toplumun sosyo-ekonomik yapısının bir yansımasıdır. Siyasal kültür, sosyal ve ekonomik faktörler ile siyasal performans arasındaki ilişkilerin incelenmesinde faydalı bir kaynak sağlar. Bu sayede, toplumun siyasal kültürünü biçimlendiren sosyalleşme sürecinde, siyasal davranışı etkileyen ve belirleyen siyasal boyutların yanı sıra, siyasal olmayan boyutların etkisi de incelenebilir.

Pye, siyasal kültürün, toplumun geleneklerinin, toplum kurumlarının ruhunun, vatandaşlarının arzu ve ortak çıkarlarının, liderlerinin siyasal stiline yalnızca rastlantısal bir tarihi tecrübe sonucu olmayıp, anlamlı bir bütün olarak birbirlerine uymaları ve anlaşılır, açık bir ilişkiler ağı meydan getirmeleriyle belirlediğini ifade etmektedir. Siyasal kültür, bireylere etkili politik davranışın ana hatlarının kontrolünü; topluma ise, kurum ve organizasyonlarının performansında tutarlılık sağlayan mantıklı ve sistematik bir değerler yapısı oluşturmasını temin eder. Siyasal kültür, hem bir toplumun topyekün tarihinin, hem de toplumu meydana getiren insanların sosyo-ekonomik yaşantılarının bir ürünüdür; böylelikle eşit olarak hem toplum olaylarında, hem de kişisel tecrübe ve davranışlarda kök bulur, aynı zamanda da toplumun temel siyasal değerlerine biçim verir.¹⁴

Yücekök, siyasal kültür tahlilinin bizi, siyasal sosyalizasyona, yani siyasal kültürün kuşaktan kuşağa geçişine ve onu değiştiren etkenlere götürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca, siyasal kültür bizi bir ulusun siyasal tarihine de götürmektedir ki burada toplumsal olayların hatırasının siyasal davranışı nasıl etkilediği görülmektedir.¹⁵ Toplumun siyasal kültürünün genel özelliklerinin yardımıyla, siyasal sistemin demokratikliği ve otoriterliğine ilişkin bilgi sahibi olunabilir.¹⁶

Sarıbay, siyasal kültür kavramı tanımlamalarının çok çeşitli olduğu ve bu tanımların birbirinden farklı anlamlara dayandığını ifade etmektedir. Örneğin, kavram bazı tanımlamalarda bir ulusun siyasal gelenekleri ve kamu kurumlarına ruh veren özelliklerini anlatmaktadır. Bunun yanı sıra, siyasal hayata damgasını vuran

¹⁴ Pye; **a.g.m.**, s. 7

¹⁵ Ahmet N. Yücekök; **Siyasetin Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No : 565, Ankara 1987, s. 17

¹⁶ Taha Parla; **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, (Cilt 1), Atatürk’ün Nutuku, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 10

resmi olmayan kurallarla; o toplumda hakim olan siyasal ideolojinin dile getirdiği amaçlar da bu kavramın içinde düşünülmektedir. Bu bağlamda, siyasal ön yargılardan siyasal üsluba; siyasal ruh halinden neyin meşru olup neyin olmadığına varıncaya kadar bir çok özellik siyasal kültüre atfedilmektedir.¹⁷

Siyasal kültür, daha önce de belirtildiği gibi, genel kültürün bir parçasıdır. Genel olarak kültür toplumsal hayatta nasıl bir bütünlük ve beraberlik sağlıyorsa, aynı anlamda siyasal kültür de siyasal hayata anlam ve bünne sağlar. Almond'a göre; "Genel anlamda kültür, toplum üyelerinin 'sosyal objeler karşısındaki psikolojik yönelimleri'ni ifade eder; siyasal kültür ise, 'siyasal eylem veya siyasal objeler'¹⁸ karşısındaki yönelimler sistemidir'."¹⁹ G. Almond, S. Verba ve B. Powell siyasal kültürü; "bir siyasal sistemin üyeleri arasında siyasete karşı bireysel tutum, davranış, inanç ve yönelimlerin bir örüntüsü" olarak tanımlamaktadırlar.²⁰

Beer'e göre; "Siyasal kültürün başlıca unsurları, genel kültürde olduğu gibi, değerler, inançlar ve duygusal yönelimlerdir. 'İnançlar', kişinin, siyasal sistemin ne olduğu hakkındaki bilgi ve görüşleri; 'değerler' ise, siyasal sistemin ne olması gerektiği hakkındaki yargılarıdır. Değer ve inançlar, konuları bakımından ikiye ayrılabilirler. Bunların bir kısmı siyasal sistemin yapısı ve işleyişi ile ilgilidir, diğer bir kısmı da siyasal sistemin izlediği veya izlemesi gereken amaçları ilgilendirir. Siyasal kültürün üçüncü unsuru olan 'duygusal yönelimler', kişinin bilgi ve akıldan çok, duygu ve heyecana dayanan siyasal yönelimleri anlamına gelmektedir."²¹

Siyasal kültür ile siyasal yapılar arasındaki ilişki, toplumun siyasal değişimini etkilemektedir. Siyasal roller ve yapılarla, toplumun temel siyasal değerler sistemi arasında büyük ölçüde uygunluk bulunduğu takdirde, siyasal kültürle siyasal yapılar

¹⁷ Ali Yaşar Sarıbay; **Siyasal Sosyoloji**, Der Yayınları, (Dördüncü Basım) İstanbul 1998, s. 47

¹⁸ Siyasal objeler, üç geniş kategoriye ayrılarak incelenebilir. Bu kategorilerden ilki, siyasal sistemin tümüdür. İkinci kategori, belli siyasal roller ve yapılar, bu rolleri ifa eden kişiler, v.b. gibi sistemi meydana getiren çeşitli unsurları kapsamaktadır. Üçüncü kategori ise, sistemin içinde kişinin kendini durumunu kapsamaktadır.

¹⁹ Aktaran, Ergun Özbudun; "Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi", **Türkiye'de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi**, Yayına Hazırlayan : Hüsnü Erkan, Türk Demokrasi Vakfı, İzmir 1990, s. 60, 61

²⁰ Aktaran, Sarıbay; **a.g.e.**, s. 48

²¹ Aktaran, Özbudun; **a.g.m.**, s. 60

uyumlu demektir. Bu durumda birey, elindeki siyasal imkanları kullanarak yeterli tatmin sağlamakta; kendisine yönelik istemleri de en alt düzeyde endişe ve kaygı ile kabullenmektedir. Siyasal kültür ile siyasal yapılar arasında uyum var olduğu sürece siyasal değişim beklenmez. Toplumda siyasal değişim, siyasal kültürle yapılar arasındaki uyum aşındığı ya da yıkıldığı zaman ortaya çıkmaktadır.²²

Avrupa'da, 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleşen sanayi devrimi, siyasal ve sosyal reformlar sonrasında çeşitli bilim dalları ile siyasal kültür arasında ilişki kurulması gündeme gelmiştir. Saint-Simon, Emile Durkheim, Pareto ve Max Weber bu ilginin kurulmasına öncülük eden sosyal bilimciler arasında sayılabilir. Siyasal kültür alanındaki çalışmalar ve siyasal kültür kavramının toplumların siyasal gelişme farklılıklarının açıklanması amacıyla kullanılması 1960'lı yıllardan itibaren artmıştır. 1958-1963 yılları arasında Gabriel Almond ve Sidney Verba'nın yapmış olduğu çalışmalar, bu alandaki öncüler sayılabilir. Almond ve Verba'nın A.B.D., İngiltere, İtalya, Batı Almanya ve Meksika'da siyasal kültür üzerine yaptıkları çalışmalar, demokratik siyasal kültürün temelini ve bunu yaratan faktörleri ortaya çıkarmayı hedeflemiştir.²³ Araştırmacıların demokrasinin kültürel temellerini incelemelerinin asıl nedeni, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir çok az gelişmiş ülkenin demokrasiyi yerleştirmede büyük zorluklarla karşılaşmalarıdır. Oysa, gerek komünist ülkeler, gerek faşist ülkeler, gerekse de üçüncü dünya ülkeleri Batının modern teknolojisini ve bürokratik devlet örgütünü aynen kopya etmişlerdir. Bu başarısızlığın nedeni, bir rejim yaratmak için yasaları ve demokrasinin ana ilkelerini aktarmanın yeterli olmamasıdır.²⁴ Görünen odur ki, bazı toplumlarda geleneksel siyasal kültür demokratik evrim için hazır bir temel temin ederken; diğerlerindeki eğilimler otoriter yollar ile daha tutarlı bir görünüm sergilemektedir. Her ne kadar Almond ve Verba tarafından yapılan bu çalışma bir çok yönden ağır eleştiriler almış olsa da, araştırma sonuçları, ülkelerin sahip olduğu kültürel yapının, ülkenin rejiminin belirlenmesinde son derece önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır.

²² Samuel P. Huntington - Jorge I. Dominguez; **Siyasal Gelişme** (Çev. Ergun ÖZBUDUN), Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara 1975, s. 21 , 22

²³ Walter A. Rosenbaum; **Political Culture**, London, 1975, s. 57, 58

²⁴ Çam; **a.g.e.** , s. 200

1.2 SİYASAL KÜLTÜR TÜRLERİ

Siyasal kültür türleri; “siyasal ve sosyal yapıya”, “siyasal sistemin özelliklerine”, “alt-kültür gruplarına” göre ayrımlandırılabilir.

1.2.1 Siyasal ve Sosyal Yapıya Göre

Almond ve Verba, ülke ve toplumların siyasal ve sosyal yapılarını, toplumsal özelliklerini göz önünde tutarak siyasal kültürü üçe ayırmışlardır. Almond ve Verba’ya göre üç tür siyasal kültür vardır; yöresel (parochial) siyasal kültür, uyruk (subject) siyasal kültür, katılımcı (participant) siyasal kültür.

1.2.1.1 Yöresel Siyasal Kültür

Ulus düzeyinde ele alındığında, yöresel siyasal kültür köy, klan, soy, bölge, vb. gibi yerel siyasal kültürlerin birbirlerine eklenmesinden oluşan, yani gerçek anlamda ulusal bir bütünlüğün bulunmadığı kültür tipidir.²⁵ Afrika’nın kabile toplulukları ile yerel gruplarda rastlanan bu türde, birey köy veya kabile grubunun dışında siyasal sistem denen daha kapsamlı bir varlığın çok az farkındadır ya da hiç farkında değildir. Birey, ne siyasal sisteme yönelik muhtemel etkisinin, ne de ona karşı yükümlülüklerinin bilincindedir. Siyasal kültür yönelimlerinin dinsel nitelik taşıdığı bu kültür türünde, siyasal sistemde köklü değişikliklerin gerçekleşmesi mümkün değildir. Ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde okur yazar oranının yüksekliği ve kitle iletişim araçlarının yaygın etkisi gibi etkenlerle saf yöresel siyasal kültür tipine rastlamak zor olduğundan, bu tip geleneksel ve geçiş toplumlarına özgü kalmaktadır.²⁶

1.2.1.2 Uyruk Siyasal Kültür

Bu siyasal kültür türüne özellikle Doğu Avrupa’da, gelişmekte olan ülkelerin kırsal kesimlerinde ve yeni kurulan devletlerde rastlanmaktadır. Uyruk siyasal

²⁵ Duverger; *a.g.e.* , s. 89

²⁶ Sarıbay; *a.g.e.* , s. 51

kültürünün hakim olduğu ülkelerde insanlar siyasi sistemin girdi ve çıktıları²⁷ konusunda bilgi sahibidirler.²⁸ Bireyin siyasi hayattaki rolü pasiftir ve hükümet tarafından yönlendirilir. Her düzeydeki kararlar bireylerin katılımı olmadan, yönetenler tarafından alınır; bireye düşen görev, bu kararlara uymaktır. Uyrak siyasi kültürünün bulunduğu ülkelerde, siyasetin toplumsal değışiklikleri gerçekleştiren temel olgulardan biri olduğu düşünülmez. Her kültür tipinin belli bir siyasi yapı ile ilişki halinde olduğu göz önünde tutulduğunda, uyrak siyasi kültürü, merkeziyetçi ve otoriter bir yapıyla birlikte görülmektedir.

1.2.1.3 Katılımcı Siyasi Kültür

Katılımcı siyasi kültürde, birey sistemin girdi sürecinin farkındadır, siyasete katılmaya isteklidir, her türlü siyasi konuya ve faaliyete yoğun ilgi gösterir. Bu kültüre sahip olan ülke ve toplumlarda siyasi bilinç yüksektir. Bireyler, siyasi eylemlerin ve kararların alınmasında etkili olacaklarına inanırlar. Siyasi otoritenin direktifleri, uyulması zorunlu olan buyruklar şeklinde algılanmaz ve tartışmaya açıktır. Bu kültür tipinde birey siyasi katılım için fırsatların kullanımını değerlendirme yeteneğine ve etkinlik duygusuna sahiptir.²⁹ Katılımcı siyasi kültür, demokratik ülkelerde görülmektedir. İngiltere, Amerika ve İskandinav ülkelerinde hakim siyasi kültür türü katılımcıdır ve bu ülkelerde siyasi rejimin istikrar içinde olmasının kaynağı da katılımcı kültürdür.

²⁷ Toplumsal girdi ve siyasi çıktı, siyasi sistemin işleyişini açıklayan iki kavramdır. Toplumsal girdiler; toplumda beliren değışik üretim ilişkilerinin ve sosyo-ekonomik gelişmelerin oluşturduğu talep ve desteklerdir. Bu talepler, siyasi sistemi zorlayan ve toplumda beliren değışik koşullar sonucu siyasi sistemi bu gelişime uydurmak amacıyla toplum tarafından yapılan baskılardır. Destekler ise, siyasi sistemin işleyişinden memnun olanların koşulların değışmemesi için çeşitli baskılar yapmalarıdır. Etkiler ve koşullar “girdiler” aracılığıyla siyasi sistemin işleyişine şekil vermektedir. Siyasi çıktılar; toplumsal girdilerin sonuçlarıdır. Bir başka deyişle, siyasi sistemin işleyiş sürecinde alınan kararlar ve uygulamalardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yücekök; *a.g.e.*, s. 39 – 40

²⁸ Gabriel Almond – Sidney Verba; *The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton University Press, New Jersey, 1963, s. 17

²⁹ Almond – Verba; *a.g.e.*, s. 18

1.2.2 Siyasal Sistemin Özelliklerine Göre

Siyasal sistemin kültürel özellikleri dikkate alınarak yapılan tanımlarda dört türlü siyasal kültürden söz edilmektedir; Anglo-Amerikan sistemlerindeki hakim siyasal kültür, parçalanmış Kıta Avrupası siyasal kültürü, endüstri öncesi toplumlara özgü siyasal kültür, totaliter sistemlere özgü siyasal kültür.

1.2.2.1 Anglo-Amerikan Sistemlerinde Siyasal Kültür

Bu siyasal kültür türünün yoğun olarak bulunduğu toplum ve ülkelerde, egemen olmaya çalışan farklı siyasal değerler yerine, tüm fertlerin benimseyebileceği ortak siyasal değerler yerleştirilmeye çalışılır. Böylece, toplum içinde farklı gruplar arasındaki değer farklılaşmaları ortadan kalkar. Farklılaşmaların ortadan kalkması sonucunda siyasal kültür türdeş hale gelir ve toplumda oluşabilecek siyasal bölünmelerin önüne geçilmiş olunur. Gruplar arasında genellikle hoşgörü vardır, anlaşmazlıkların düzeyi ise yüksek değildir.³⁰

1.2.2.2 Parçalanmış Kıta Avrupası Siyasal Kültürü

Bu siyasal kültürün belirgin özelliği, birbirlerine rakip olan çeşitli alt-kültürlere bölünmüş olmasıdır. Siyasal kültürdeki bu bölünme siyasal kurumlara da yansır. Bunun sonucu olarak, toplum içinde zaman zaman şiddete yönelik hareketlerle karşılaşılabilir.

1.2.2.3 Endüstri Öncesi Toplumlara Özgü Siyasal Kültür

Endüstriyel gelişimlerini henüz tamamlayamamış toplumlarda rastlanan bu siyasal kültür türünde, halkın siyasal etkinlik duygusu da gelişmemiştir. Siyasal rejimin meşruiyeti tartışmalıdır ve rejim konusunda uzlaşma sağlanamamıştır. Bireyler siyasal konular ile fazla ilgilenmezler, siyasal katılım düzeyi yüksek

³⁰ Dennis Kavanagh; **Political Science and Political Behaviour**, George Allen and Unwin, London 1983, s. 55

değildir. Bu toplumlarda, siyaset toplumsal değişiklikleri gerçekleştiren temel olgulardan biri değildir.³¹

1.2.2.4 Totaliter Sistemlere Özgü Siyasal Kültür

Doğu Avrupa ve Latin Amerika ülkelerinde rastlanan bu siyasal kültür türünde, halk siyasal rejimlere ilişkin normlar konusunda kayıtsız kalmaktadır. Bu kayıtsızlık, özellikle buhran dönemlerinde yoğun ölçülere varan kültürel bölünmelere neden olur ve ülkenin siyasal istikrarı bozulur.³²

1.2.3 Alt-Kültür Gruplarına Göre

Siyasal kültüre ilişkin bir diğer sınıflama da, devletlerin tarihsel gelişimi ve siyasal alt-kültürler dikkate alınarak Daniel Elazar tarafından yapılmıştır. Elazar'a göre siyasal kültürler; ahlaki (moralistic) siyasal kültürler, bireyci (individualistic) siyasal kültürler, gelenekçi (tradionalistic) siyasal kültürler olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

1.2.3.1 Ahlaki Siyasal Kültür

Bu siyasal kültür türünde, yönetimde dürüstlük ve adalet anlayışı ön planda tutulmaktadır. Devletin sunduğu hizmetlerin temel amacı kamusal fayda sağlamaktır. Bu toplumlarda siyasal katılma ahlaki bir yükümlülük olarak kabul edilir. Yöneticilerin tarafsızlığı kamu politikalarının üzerinde tutulur. Ortak çıkarların gelişmesi amacıyla devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesi benimsenmektedir. Devlet, adil gelir dağılımını sağlayıcı politikalar üretilmesine öncelik verir. Ahlaki yönü ağır basan bu siyasal kültür, Kuzey Avrupa, İngiliz ve Alman liberal Protestanlarının ürünüdür.³³

³¹ Kavanagh; **a.g.e.** , s. 55

³² Kavanagh; **a.g.e.** , s. 55 , 56

³³ John J. Harrigan; **Politics and Policy in States and Communities**, Scott, Foresman and Company, Boston 1988, s. 23

1.2.3.2 Bireyci Siyasal Kültür

Bireyci siyasal kültür, siyasetin bireylerin ve grupların ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması için varolduğunu kabul etmektedir. Bu kültürde siyasal faaliyetlerin amacı bireysel çıkarları sağlamaktır, genel siyasal meseleler ikinci plandadır. Siyaset, iş başındaki politikacıların kendi çıkarlarını arttırmaları için vardır. Sınırlı düzeyde siyasal katılım savunulduğu için bireylerin seçim zamanları dışında siyasal faaliyetlerle ilgilenmelerine önem verilmez. Bu siyasal kültür türüne Doğu ve Güney Avrupa ülkeleri ile İrlanda'nın Katolik bölgelerinde rastlanır.³⁴

1.2.3.3 Gelenekçi Siyasal Kültür

Bu siyasal kültürün en önemli özelliği, siyasal kadroların pederşahi (babadan, atadan kalma) elit tarafından işgal edilmesidir. Sıradan kimselerin bu kadrolarda görev almaları oldukça zordur. Çünkü, görevlerin elde edilmesinde aile bağları, sosyal pozisyon ve servet etkilidir. Siyasal partiler sistem içerisinde fazla etkin değildir. Kamusal nitelikli hizmetlerden ayrıcalıklı olanlar (belirli ailelerden gelenler) faydalanırlar.³⁵

1.3 SİYASAL KÜLTÜRÜN BOYUTLARI

Siyasal kültür, bir toplumda var olan inançlar³⁶, anlamlı semboller ve değerler sistemini içermektedir. Bu açıdan bakıldığında siyasal kültür, toplumda meydana gelen siyasal olaylar ve bu olaylar karşısında etkilenen kişilerin davranışları arasında bir köprü görevini görmektedir. Bireylerin davranışları, olayları nasıl yorumladıklarına dayanmakta ve meydana gelen olaylar da kişilerin siyasal kültürü

³⁴ Harrigan; a.g.e. , s. 23 , 24

³⁵ Harrigan; a.g.e. , s. 23 , 24

³⁶ Sidney Verba, siyasal inançları ilkel inançlar olarak nitelendirmektedir. Verba'ya göre, siyasal inançlar, her bireyin sahip olduğu ve içinde yaşadığı toplumu oluşturan diğer tüm bireylerin de bunlara sahip olduğuna inandığı açık ve genel kabul edilen inançlardır. Bu inançlar siyaset hakkındaki temel ve meydan okunamaz, sorgulanamaz varsayımları içermektedir. Ancak, bu inançlar toplumdaki diğer alt-kültürler tarafından paylaşılmayabilir. Yani siyasal inançların ilkel inançlar olma özellikleri sadece bireyin içinde yaşadığı toplum için geçerlidir.

çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Siyasal kültür aynı zamanda, toplum içerisinde kimin kimi etkilediğini de incelemektedir.³⁷

Siyasal kültür, karşılıklı etkileşim halinde bulunan dört boyut altında incelenebilir; siyasal kanaatler, genel kültür, siyasal hatıralar ve siyasal stil. Siyasal kanaatler, genel kanaatler, siyasal stil ve siyasal hatıra hep birbirlerini etkileyip tamamlayarak siyasal kültürü meydana getirmektedirler.³⁸

1.3.1 Siyasal Kanaatler

Siyasal hatıralar, olaylar ve çevrenin etkisiyle meydana gelen siyasal kanaatler, tanıyıcı, değerlendirici ve ifade edici olmak üzere üç kısma ayrılırlar. Birey, bu kanaatlerini dış dünya ile yaptığı temaslar sonucu elde etmektedir. Bireyin üzerinde etki yapan ve siyasal kanaatlerinin oluşumunda rol oynayan unsurlar arasında toplumda var olan üretim biçimi, kitle haberleşme, çevresinin genişliği ya da darlığı, mesleği-gelir durumu-statüsü, yaş-cinsiyet-eğitim gibi kişisel nitelikleri sayılabilir. Yalnızca siyasal olay ve ortamlar değil, siyasal olmayan olaylar ve ortamlar da kişinin siyasal kanaatlerinin oluşumunda büyük etkiye sahiptir. Siyasal toplumsallaşma sürecinde etkili olan aile, okul, iş yeri ve arkadaş çevresi gibi unsurlar dolaylı olarak siyasal kanaatleri yaratabilirler. Siyasal ilişkiler, başkalarının siyasal tecrübelerinin izlenmesi, yöneticilerle temas etmek gibi siyasal mekanizma ile ilişkiler de siyasal kanaatleri etkileyebilecek unsurlar arasında yer almaktadır. Siyasal kanaatler köklerini çoğu zaman toplumun genel kültüründen almaktadır.³⁹

³⁷ Sidney Verba; "Chapter 12 : Comparative Political Culture", **Political Culture and Political Development**, Edited By; Lucian W. PYE, Sidney VERBA, Princeton, New Jersey, 1965, s. 513 - 515

³⁸ Verba, siyasal kültürün boyutlarını dört farklı başlık altında incelemiştir. Verba'ya göre siyasal kültürün boyutları; ulusal özdeşleşme, vatandaş özdeşleşmesi, devlet outputu ve karar alma sürecidir. Ulusal özdeşleşme kavramı ile kişilerin kendilerini ne ölçüde ulusal bütünlüğün bir parçası saydıklarını ifade etmektedir. Eğer toplumun fertleri kendilerini ulusal devletin birer üyesi saymayıp, devlete bağlı hissetmiyorlarsa, siyasal gelişim ızdıraplı ve sürtüşmeli bir süreç olarak belirecektir. Kabile, etnik grup bağlılığı ulusal özdeşleşmeyi sekteye uğratmaktadır. Vatandaş özdeşleşmesi ise, toplumdaki fertlerin o toplumun diğer fertlerine ve yöneticilere güven duyup duymadıklarını ifade etmektedir. Bazen, bir toplumda ulusal özdeşleşme gerçekleştiği halde vatandaş özdeşleşmesi gerçekleşmez. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Verba; **a.g.m.** , s. 526 - 543

³⁹ Yücekök; **a.g.e.** , s. 18

1.3.2 Genel Kültür - Genel Kanaatlar

Genel kültürün bir yönünü oluşturan siyasal kültür, bireyin sahip olduğu genel inançlar sisteminin bir parçası olan siyasal inançlar sistemini içerir. Bu nedenle de, siyasal kültürün yapılanmasında esas rolü, o toplumun kültürünün temel inanç ve değer sistemleri oynamaktadır.

Doğa ile ilişkileri kaderci (fatalist) ve boyun eğici yönde olan bir kültür içerisinde yetişen bireylerin devlet ile ilişkileri de bu yönde olacaktır. Devletin faaliyetleri, aynı deprem ve fırtına gibi doğal felaketlerde olduğu gibi, acı çekilen ancak bireyin kontrolü dışında olan faaliyetler olarak kabul edilmektedir. Bu durumda birey kendisini, doğa karşısında olduğu gibi, devlet ve siyaset karşısında da etkisiz hissetmektedir. Doğaya ve dolayısıyla da devlete karşı olan bu kadercilik, genellikle üretimi tarımsal olan kırsal kesimlerde görülmektedir. Buna karşılık, temel kültürü doğa ve çevre üzerinde hakimiyet kurmak olan bir toplumda, siyasal kültür de bundan etkilenecektir. Tabiata hakim olan bireyler, siyasal ve toplumsal süreci de etkileme yeteneğine sahip olacak, yönetimde aktif ve sürükleyici bir rol oynayacaktır.⁴⁰

Bireyin, insan doğasına ilişkin düşünceleri ile siyasal aktörlere ilişkin düşünceleri arasında da yakın bir ilişki vardır. İnsanların doğası itibariyle güvenilmez olduğunu düşünen birey, siyasal alanın da güvenilmez olduğunu düşünecektir. İnsanların güvenilir olduğunu düşünen birey ise, siyasal liderlere ve siyasal rakiplerine güvenecek, ortak çıkarlarını beraber savunacak kişiler ile işbirliği yapabilecektir.⁴¹ Bireyin, insan doğasına ilişkin güven-şüphe, güvensizlik; hiyerarşi-eşitlik; özgürlük-baskı; aile, yöresel toplum, ya da ulusa karşı baskın ve şiddetli vefa, sadakat duyguları, aynı zamanda bireyin içerisinde yaşadığı toplumun siyasal kültürünü de yönlendiren değerleri oluşturacaktır.⁴²

⁴⁰ Verba; **a.g.m.** , s. 522

⁴¹ Verba; **a.g.m.** , s. 522 - 528

⁴² Pye; **a.g.m.** , s. 22 ,23

Birey, temel siyasal değerlere ilişkin en önemli ilk deneyimlerini, açık bir siyasal içerik taşımamasına rağmen, çocukluk zamanında yaşamaktadır. Erken sosyalleşme sürecinde otoriteyi, güvenilirliği ve diğer insanları desteklemeyi öğrenmektedir. Bu gibi değerler erken öğrenilmektedir, ancak bireyler sosyalleşme sürecinde öğrenmiş oldukları bu değerleri genelleştirerek siyasal hayat ve siyasal değerlere uygulamaktadırlar. Bunun sonucunda, çocukluğunda (ailesi dışında) çevresindeki insanlara güvenmemeyi öğrenen birey, ileriki yaşlarında siyasal yaşamında da kendi yerel topluluğu dışında kalan diğerlerinin düşman olduğu ve güvenilmemesi gerektiği varsayımı üzerinden hareket etmektedir. Bunun yanı sıra, ailedeki otoriter yapı ya da akraba kayırmanın rolü de ulusal siyasal inanç sistemi üzerinde etkili olmaktadır.

1.3.3 Siyasal Stil

Siyasal kültürün üçüncü boyutunu meydana getiren siyasal stil, “ideolojik” ve “pragmatik” olmak üzere iki ana türde incelenebilir. İdeolojik stilde, radikal ve ideolojik partiler bir takım siyasal değerleri dünya görüşü olarak hayatın tüm alanlarına yayarlar ve bireylerin bu dünya görüşünü benimsemesi yolunda faaliyet gösterirler. Bu stilin amacı temel alınan değerlerin bireylere benimsetilerek hayata geçirilmesidir. Pragmatik stilin amacı ise, ortamda mevcut olan sorunların çözümüdür. Pragmatik görüş, sorunları teker teker kendi değerleri ölçüsünde ele almaktadır. Olaylar ya da sorunlar bütün şemanın bir parçası olarak görülmez. Bu iki stil arasındaki bir başka ayrılık da kanaat sistemleri açısındandır. İdeolojik sistemde, kurumlar ve normlar sırf kendi açılarından önemli iken; pragmatik sistemde, normlar ve kurumlar yararlı oldukları ölçüde önemlidir.⁴³

Bir inanç sistemi ne kadar kapalı ise o kadar ideolojik olur ve böyle bir sistemde değişme ve yenileşme zor meydana gelmektedir. İdeolojik sistemlerde kurumlar ve normlar toplumsal taleplerden daha önemli oldukları için, toplum talepleri karşısında değişime kapalıdır. Bu sistemlerde, kabul gören dünya görüşü ile bunun dışında kalanlar arasında çatışmalar ve sürtüşmeler yaşanmaktadır; karşıt

⁴³ Yücekök; a.g.e. , s. 19

görüşler arasındaki hoşgörü düzeyi düşüktür. Pragmatik sistemler ise dışa açık sistemlerdir, daha kolay değişebilirler. Sistem, faydalılık amacı çevresinde toplumsal talepler karşısında kendini yenileyebilir. Anglo-Saxonlar, siyasal istikrar ile pragmatik sistem arasında bir bağlantı kurmakta, pragmatik sistemlerin istikrarlı sistemler olduğunu ileri sürmektedirler. Ancak, Verba, saf pragmatizmden oluşan bir politik stilin istikrar için en iyi yol olmayabileceğini ifade etmektedir.⁴⁴

1.3.4 Siyasal Hatıralar - Siyasal Tarih

Siyasal hatıralar, siyasi tarih ve bu süreç içerisinde yaşanmış olan toplumsal krizlerden etkilenmektedir. Örneğin; ulusal özgürlük uğrunda verilen çabalar ve savaş, toplumsal açıdan birlik ve bütünlük yaratmaktadır. Oysa ki, fethedilerek birleştirilmiş ülkelerde bölünme ve iç çatışma siyasal kültürün bir parçası halindedir.

Üretim biçimlerinin değişimi sonucu toplumda yeni sınıflar ortaya çıkmakta ve bu sınıflar siyasal mekanizmaya katılmak istemektedir. Eğer iktidar sahipleri, yeni sınıfların katılmacı taleplerini yasal olarak kabul eder ve onlara iktidara katılma olanağı verirlerse, herhangi bir kriz durumu görülmeyecektir. Ancak, siyasal gücü elinde bulunduranlar bu yeni sınıfın katılmacı taleplerini illegal görerek, bu sınıfa siyasal sürece katılma olanağı vermezlerse çatışma zorunluluğu belirecek ve aynı zamanda bir meşruiyet krizi yaşanacaktır.⁴⁵ Böylece, o toplumda iktidar mücadelesi kanlı bir olay olarak hafızalara yerleşecektir. Bunu engellemek, oluşan yeni sınıf ya da gruplara katılma hakkının tanınması ile mümkündür.

İdari tasarruf ya da devletçe üretilen karar ve eylemler olarak niteleyebileceğimiz devlet out-put'u da siyasal hatıra olarak siyasal kültürü etkilemektedir. Devlet out-put'u, "sızma (penetration)" ve "dağıtma (distribution)" olmak üzere iki türdür. Halka inme, vergi toplama ve kanun uygulama sızma olarak tanımlanabilir. Sızma başarısız veya eksikse, sömürücü bir görünümde ise ya da zorbaca gerçekleştiriliyorsa, halkta devlete karşı bir yabancılaşma ve bıkkınlık belirlemektedir. Refah devleti kanalıyla, vergiler aracılığı ile dağıtım tam ve adil

⁴⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Verba; a.g.m. , s. 544 - 550

⁴⁵ Verba; a.g.m. , s. 556, 557

değilse ya da siyasal sistem böyle bir dağıtımı öngörmüyorsa, halk idarecilere ve siyasal elite karşı bir güvensizlik duyacaktır. Bu şekilde beliren siyasal hatıralar da siyasal kanaatler üzerinde etkide bulunarak siyasal kültürün önemli bir boyutunu meydana getirmektedirler.⁴⁶

1.4 SİYASAL KÜLTÜR YÖNELİMLERİ

Siyasal kültür yönelimleri, bireylerin siyasal sisteme, siyasal sistemin işleyişine ve siyasal eylemlere ilişkin sahip oldukları düşünceler ile eğilimleri ifade etmektedir. Rosenbaum'a göre siyasal kültür yönelimleri; "idari yapıya", "siyasal sistemin çeşitli unsurlarına" ve " bireysel siyasal faaliyetlere" ilişkin yönelimler olmak üzere üç türdür.⁴⁷

1.4.1 İdari Yapıya İlişkin Yönelimler

İdari yapıya ilişkin yönelimler "rejim yönelimleri" ile "toplumsal girdi ve siyasal çıktılara ilişkin yönelimler" olmak üzere ikiye ayrılabilir. Rejim yönelimleri, idari kurumların değerlendirilmesine ilişkin yönelimlerdir. Ülkenin genel siyasi ve idari rejiminin toplum tarafından benimsenme derecesi bu grup içinde ele alınabilir. Toplumsal girdi ve siyasal çıktılara ilişkin yönelimler ise bireylerin toplumsal girdi ve siyasal çıktılara ilişkin düşünceleri ve bunlara karşı takındıkları tavırları içermektedir. Toplumsal taleplerin kabul edilmesi için baskı grupları yardımıyla merkezi ve yerel yönetimlerin zorlanması ve taleplerin kabul edilmesi yönünde alınan kararlar bu grup içinde değerlendirilebilir.⁴⁸

1.4.2 Siyasal Sistemin Çeşitli Unsurlarına İlişkin Yönelimler

Siyasal sistemin çeşitli unsurlarına ilişkin yönelimler "siyasal kimlik", "siyasal güven" ve "oyunun kuralları" olmak üzere üçe ayrılabilir. Siyasal kimlik; devlet, kasaba, bölge gibi siyasal birimler ile coğrafi alanlar ve sosyal grupların

⁴⁶ Yücekök; a.g.e. , s. 20, 21

⁴⁷ Rosenbaum; a.g.e. , s. 8

⁴⁸ Rosenbaum; a.g.e. , s. 8

bireylerin siyasal kimliklerine etkisi olarak ele alınabilir. Bireyler üyesi oldukları bu birimlere bağlanma derecelerine göre güçlü veya zayıf siyasal kimlik sahibidirler. Toplumların ve ulusların birbirlerinden farklılaşmalarını sağlayan temel faktörlerin başında siyasal kimlik gelmektedir. Bireylerin siyasal kimliklerinin güçlülük derecesi aynı zamanda kendilerinin siyasal sistem ile özdeşleşmelerinin göstergesidir. Siyasal güven; bireylerin yöneldikleri siyasal nesneler ve sergiledikleri siyasal davranışlara bağlı olarak birbirlerine karşı hissettikleri güven, gösterdikleri dayanışma ve hoşgörüdür. Oyunun kuralları (rules of the game) ise; sivil yaşamda bireylerin sivil normlar konusunda görüş birliğine varmalarındır. Bir ülkede siyasal istikrarın gerçekleşmesinin temel koşulu, “oyunun kuralları”na uyulmasıdır.⁴⁹

1.4.3 Bireysel Siyasal Faaliyetlere İlişkin Yönelimler

Bireysel siyasal faaliyetlere ilişkin yönelimler “siyasal rekabet” ve “siyasal yeterlilik” olmak üzere ikiye ayrılabilir. Siyasal rekabet; bireylerin günlük yaşamlarında kendilerini ilgilendiren siyasal kararların alınmasına çeşitli biçimlerde ve düzeylerde katılmalarının türü ve sıklık derecesi ile ilgilidir. Seçimlere ve siyasal toplantılara katılma sıklığı siyasal rekabet içinde yer alır. Siyasal yeterlilik; siyasal faaliyetlere katılan bireylerin, bu faaliyetlerin siyasal sürecin işleminde etkili olduğu veya olabileceğine ilişkin inançlarıdır. Kullanılan oyların siyasal iktidarın belirlenmesinde ne derece etkili olacağı konusundaki düşünceler siyasal yeterlilik içinde yer alır.⁵⁰

1.5 SİYASAL KÜLTÜR - İDEOLOJİ - SİYASAL İNANÇ İLİŞKİSİ

Bireylere eylem ve açıklama modelleri önermekle siyasal kültür ile doğrudan ilişkili olan ideolojinin yansıttığı ilk algılama, toplumun sosyal yapılarına girmiş fikirler sistemi biçimindedir. Hagapion’a göre ideoloji; “büyük kapsayıcı bir felsefi sistemin, insanları siyasal eyleme yönelten programlı ve iyi ifadelendirilmiş uyarlamasıdır. Bu uyarlama eylem için stratejik bir rehber niteliği de taşıyabilir.”⁵¹

⁴⁹ Rosenbaum; a.g.e. , s. 9

⁵⁰ Rosenbaum; a.g.e. , s. 9

⁵¹ Aktaran, Çam; a.g.e. , s. 232

İdeolojiye inanç sistemiyle eş anlamlı bir görünüm kazandıran Duverger ise ideolojiyi; “sosyal güçleri yansıtan düşünce ve inanç sistemleri” olarak tanımlamıştır.⁵² Duverger’e göre bütün ideolojiler, hatta objektif olduklarını ileri sürenler dahi şu ya da bu biçimde değer yargılarıyla dolu olan değer sistemleridir. Laswell; ideolojiyi “temel siyasal semboller dizisi olarak siyasal efsane (mythe) gibi siyasal ve sosyal elitlerin kitleleri harekete geçirmesi” olarak görür.⁵³ K. Manheim ise bütün inançların, ona inananların çıkarları ve sosyal durumlarıyla koşullanmış ve biçimlenmiş olduğunu ifade etmekte ve ideolojiyi, “toplumdaki egemen sınıfın iktidarını meşrulaştırmak üzere kabul ettirmeye çalıştığı inançlar sistemi” olarak tanımlamaktadır.⁵⁴ Her ideoloji, toplumda varolan iktidarın hizmetinde olan bir düşüncedir. İktidar, ideolojiyi kullanarak meşruluk yönünden toplum içinde dayandığı tabanı genişletme amacına yöneliktir. Bu doğrultuda ideolojiler, ilgili toplum kesimlerinin doğru ya da yanlış bilinçlenmesinde, siyasal çatışmaların yönlendirilmesinde önemli rol oynamaktadırlar.

Çam’a göre, ideolojinin diğer bir yaygın anlamı da kültür ile özdeşleştirilmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Batı ideolojisi denildiğinde belirli bir toplumla özdeşleştirilmeden global bir ideoloji biçiminde Batı kültürü ile eş anlamda algılanmaktadır. Ancak, ideoloji kültürün tümünü kapsayacak bir görünüme sahip değildir. Almond ve Verba, toplumun siyasal kültürel değerleri ile ideolojinin sosyal fonksiyonları arasında ilişki kurmakta ve Batı biçimi demokratik bir sistemin, yurttaşlık kültürü⁵⁵ adını verdikleri belli bir ideolojiyle ayakta tutulabildiği tezini ileri sürmektedirler.⁵⁶

Kışlalı ideolojileri, toplumda benzer koşulları paylaşanların, bu koşullardan doğan ortak gereksinmelerini karşılayan, kendi içinde tutarlı inanç sistemleri olarak

⁵² Maurice Duverger; **Politikaya Giriş**, Varlık Yayınları, İstanbul 1964, s. 81

⁵³ Aktaran, Çam; **a.g.e.**, s. 233

⁵⁴ Aktaran, Çam; **a.g.e.**, s. 233

⁵⁵ G.Almond ve S.Verba’nın geliştirdikleri kültür tipolojisine göre, yöresel, uyruk ve katılımcı kültürün unsurları dengeli bir biçimde bir araya gelerek Batı ülkelerinde demokrasinin uyum içinde işlemlerini sağlayan yurttaşlık kültürünü oluşturmaktadırlar. Batı kültürü, çoğulcu, özgürlükçü, katılımcı görünümüne liberal siyasal demokrasisi ile günümüzde birçok ülkeye yayılmış, ancak her zaman bu denli başarılı olamamıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Almond – Verba; **a.g.e.**, s. 15 - 20

⁵⁶ Çam; **a.g.e.**, s. 234 , 235

tanımlıyor. Değişen koşullar içinde kendilerini yenileyebilen ideolojiler yaşarken, diğerleri ise gerçeklere ters düştükleri ölçüde etkilerini yitirirler. Toplumda varolan inanç sistemleri, tartışmadan kabul edilen doğrulara dönüştüğü zaman ideolojilerin oluşum süreci tamamlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında dinleri de bir çeşit ideoloji sayma eğilimi yaygındır.⁵⁷ Sert ideolojilerden çok yumuşak ideolojiler kategorisine koyabileceğimiz dinler, esas olarak düzen kurucu değil, direneci ideolojilerdir. Tutucu ideolojilerle çok daha kolay uzlaşan dinler, bu tutucu ideolojiler tarafından bilinçli olarak bir örtme aracı olarak kullanılmışlardır da.

İdeolojiler, toplumların siyasal kültürünün biçimlenmesinde etkin bir rol oynamaktadır. İktidarı elinde bulunduran siyasal ve sosyal elit, ideolojiyi kitleleri harekete geçirmede ve dolayısıyla da iktidarını meşrulaştırmada en etkin güç olarak kullanmaktadır. Özellikle de az gelişmiş ülkelerde, geleneksel sistemin etkisi altında kalan kırsal kesimin siyasal inanç ve değerleri, ekonomik açıdan olduğu kadar eğitim açısından da kendilerinden ayrıcalıklı bir durumda olan ve toplumun modern ögesini oluşturan kentli elit tarafından biçimlendirilmektedir. Ekonomik gelişmenin düşüklüğü ve sınıflar arası farklılığın yüksekliğinin bir sonucu olarak az gelişmiş ülkelerde, ideoloji kaynağını sosyal gerilim ve şiddetten almaktadır. İktidar ideolojisinin karşısında düzen değiştirici ideolojiler görülmekle birlikte, iktidar ve ideolojisi otoriter bir görünüme sahiptir. Bu durum siyasal sistemin çok sayıda çelişki ve karşıtlık üzerine kurulmasını doğurmaktadır. Bu nedenle de iktidar ideolojisi, toplum içinde ulusal birliği sağlama amacıyla birleştirici ve bütünleştirici bir görünüme bürünmektedir. Sonuç olarak bu tip bir toplumun kültürel yapısına bakıldığında göze ilk çarpan, egemen ideolojinin bütünleştirici etkisine rağmen kültürel yapıda ortaya çıkan farklılaşma ve çatışmalardır. Toplumun genelinde yaygın olan hoşgörü eksikliği ve anlaşmazlık, ideolojinin katılma, doğrulama, örtme ve yol gösterme işlevleri ile ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır.

Siyasal inanç sistemi, siyasete ilişkin inançların bütününe belirtmektedir. Siyasal inanç sistemleri bireylere ne tür siyasal eylemin ahlaki veya haklı olacağı konusunda yol gösterirler. Siyasal inanç sistemi, siyasal topluluğa dair moral

⁵⁷ Kışlalı; a.g.e. , s. 111

yükümlülüklerin yerine getirilişinde bir meşruluk ölçütü olarak kabul edilmekte ve bu açıdan da ideolojinin kapsamında yer almaktadır.⁵⁸ “Siyasal ideoloji ile ilgili olarak ‘inanç sistemleri’ görüşüne göre, siyasal düşünce karmaşıklıklaştıkça ‘ideolojik tutarlılık’ artar, diğer bir deyişle siyasal karmaşıklık arttıkça bireylerin siyasete ilişkin tutumları arasındaki korelasyonlar da artar.”⁵⁹

Siyasal sistemde, bireyin siyasal nesnelere karşı tutumunun oluşumunda farklı etkenler söz konusu olmaktadır. Birey, siyasal sisteme ve bu sistemin işleyişine dair belirli bir bilgiye sahip olabilir (bilişsel etken). Diğer bir yandan, birey, sistemi ailesi ve çevresinin etkisiyle duygusal olarak karşılayabilir (duygusal etken), ya da ahlaki bir değerlendirmeye tabi tutarak değerlendirebilir (yargısal etken).⁶⁰ Siyasal inanç sistemi de bilişsel ve duygusal olmak üzere iki boyuta sahiptir. Bilişsel boyut; değişim ve tartışmalara tabi oluş ve olmayışına göre açık ve kapalı olmak üzere iki şekilde belirebilmektedir. Duygusal boyut ise güçlü ve zayıf nitelikte olabilmektedir. Bu iki boyut arasındaki sıkı bağlantı siyasal inanç sisteminin tipini belirleyici niteliktedir. Sartori, sistemin boyutları arasındaki ilişkilere göre dört tip siyasal inanç ögesi belirlemektedir.

Bilişsel Boyut		Duygusal Boyut	
		Zayıf	Güçlü
	Kapalı	Sabit Olmayan	Esnek
	Açık	Sağlam	Değişken

Sabit tipte bir siyasal inanç ögesi; katı, dogmatik, kanıta ve tartışmaya itibar etmeyen özellikler taşır. Esnek olmayan tip öge; halen tartışmaya ve kanıta itibar göstermesine karşılık düşük dinamizm gösterir. Sağlam tip öge; pekişmiştir ama kanıt ve tartışmaya açıktır, dolayısıyla değişebilir özellik taşır. Değişken tip öge; zayıf bir özellik göstermekle beraber, kanıt ve tartışmaya açık olup, değişebilirliğe

⁵⁸ Sarıbay; a.g.e. , s. 55

⁵⁹ Michael A. Milburn; (Sosyal Psikolojik Açıdan) Kamuoyu ve Siyaset, (Çev: Ali Dönmez - Veli Duyan), İmge Kitabevi, Haziran 1998, Ankara, s. 115

⁶⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sarıbay; a.g.e. , s. 50 , 55

sahiptir.⁶¹ Bireyin sahip olduğu ögeler, siyasal tutumlar ve beklentileri arasında uyum kurmaya, çelişkiye düşmeyi önlemeye ve mantıksal bir tutarlığa sahip olmaya yardım eder. Sabit tipte bir inanç ögesine sahip bireyin inanç sistemi bir ideolojiye dönüşmüştür. Buna karşılık, değişken tipte bir inanç ögesine sahip bireyin tutumu pragmatiktir.⁶²

1.6 SEÇKİN SİYASAL KÜLTÜRÜ - KİTLE SİYASAL KÜLTÜRÜ

Siyaset, toplumdaki çeşitli gruplar arasındaki iktidarı elde etme ve kullanma yolunda verilen mücadeledir. Ancak, esas itibariyle siyaset, her toplumda yönetenler ve yönetilenler arasındaki ayrıma dayanmaktadır ve çoğunluğun bir azınlık tarafından yönetilmesi kaçınılmazdır. Siyasal rejimine verilen ad her ne olursa olsun, bütün toplumlarda karar alan ve bu kararlar doğrultusunda toplumu yöneten küçük bir azınlık olmuştur. Toplumun çoğunluğu, bu ‘elitler’ ya da ‘seçkinler’ olarak adlandırılan azınlık tarafından yönetilen ‘kitleler’dir. Çoğunluk, yani yönetilen sınıf, tamamen yönetici azınlığın kontrolü ve yönetimi altındadır. Azınlığın, çoğunluğu her zaman yönetimi altında tutabilmesi ve yönlendirebilmesinin temel nedeni, azınlığın örgütlenmiş, çoğunluğun ise örgütlenmemiş, dağınık olmasında yatmaktadır. Yönetici sınıfı kitlelerden ayırt eden başlıca unsur “üstünlük”tür. Bu üstünlüğün edinilmesinde yalnızca ekonomik faktör (üretim araçlarını elinde tutmak ve bu sayede siyasal iktidara da sahip olmak) etkili olacağı gibi, daha başka birçok faktör de (soy, ırk, aile, eğitim, statü, entelektüel ya da askeri başarı, vs gibi) etkili olabilmektedir.

Platon’dan itibaren bir çok düşünür tarafından ileri sürülen elit ve kitle ayrımını ilk defa sistemleştiren siyasal bilimciler, klasik elit teorisinin kurucuları Gaetana Mosca ve Vilfredo Pareto’dur. Klasik elit teorilerine göre; “siyasal yönetimlerin formel yapıları ne olursa olsun, ne tür bir anayasal mekanizma getirilirse getirilsin, siyasal yaşamın oligarşik yapısı değişmeyecektir; anayasal

⁶¹ Aktaran, Sarıbay; a.g.e. , s. 56

⁶² Sarıbay; a.g.e. , s. 57

mekanizmalar, temel gerçeği ancak gözden saklayabilirler.”⁶³ Michels’in “Oligarşinin Demir Yasası” olarak ifade edilen görüşüne göre ise; elitin tanıtıcı özelliği sadece büyük toplulukların az sayıda insan tarafından yönetilmesi değil; bu yönetici azınlığın zaman içinde değişmemesidir. Bu eğilimin temel nedenleri, teknik etken (büyük toplulukların kaçınılmaz olarak teknik uzmanlaşmayı ve uzman liderliğini gerekli kılması), entelektüel etken (yönetici sınıfın, yönettikleri yığınlardan daha yüksek bir kültür düzeyine erişmiş olması ve yönetilenler için kolay kolay vazgeçilemeyecek niteliklere bürünmüş olması) ve psikolojik etken (liderlerin, yığınların gözünde yükseltilerek, ‘üstün insan’ olduklarına inanılması)dır.⁶⁴ Bu yazarların ortaya koydukları tezler geniş yankılar uyandırmakla kalmamış, bilimsel ve ideolojik yönden ağır eleştiriler de almışlardır. Ancak, her şeye rağmen bu teorilerin yeni araştırmalara yol açtıkları ve çağdaş siyaset biliminin gelişimine katkıda bulundukları inkar edilemez.

Çağdaş siyaset bilimciler, elit olgusunu demokrasi ile bağdaştırma yolunda çaba göstermekte ve klasik demokrasi teorilerini yeniden gözden geçirmektedirler. Çünkü, demokrasinin klasik tanımında ifade edildiği gibi, “halkın halk tarafından yönetimi” günümüz gerçeğine uygun düşmemektedir. Zira demokrasilerde yönetim gerçekten de halkın veya çoğunluğun elinde değildir. Demokratik rejimde halkın rolü, kendisini yönetecek ve siyasal kararları alacak olan azınlığı oylarıyla iş başına getirmektir. Bunun sonucu olarak da bir toplumda elitlerin varoluşu ve bunların siyaset sürecinde etkin bir role sahip olmaları, toplumun yönetim sisteminin anti-demokratik olmasını doğurmaz. Elitizm ile demokrasiyi bağdaştırma çabalarının bir ürünü olan ‘demokratik elitizm’, “ülke yönetiminde önemli bir rolü bulunmayan halka ya da kitleye, çeşitli elit grupları arasında bir seçim yapabilme ve bu elit grupları tarafından sunulan siyasal önerilerin arasından birini onama yetkisi tanımaktadır.”⁶⁵ Laswell’e göre, demokratik toplumun ayırt edici özelliği, siyasal elitin yönetici kitle karşısında çeşitli yollardan sorumluluk ve hesap verme durumunun sağlanmış olmasındadır. Azınlık istediği zaman istediği kararı almakta

⁶³ Murat Önderman; “Siyasal Elitizm Kuramı”, *Argumentum*, Haziran 1991, Cilt : 1, Sayı : 11, s. 157

⁶⁴ Mehmet Turhan; *Siyaset ve Anayasa*, Gündoğan Yayınları, Mart 1995, Ankara, s. 42 , 43

⁶⁵ Önderman; *a.g.m.* , s. 159

tamamen serbest değildir. Yönetici sınıf, aşağıdan yukarıya doğru gelen çeşitli etkiler altında bulunmaktadır, karar ve tutumlarında bunları hesaba katmak zorundadır.⁶⁶

Siyasal rejimler, yönetici sınıfın (siyasal elitin) yapısı, nitelikleri ve rolüne göre farklılaşmaktadır. İktidarın merkezleşmiş olduğu otokratik sistemlerde ve tek partili rejimlerde, elit oldukça türdeş, birleşik ve kapalı bir görünüm sunmaktadır. Buna karşılık sosyal akıcılığın fazla olduğu, karmaşık yapıli çoğulcu toplumlarda tek ve türdeş bir elitin varlığından söz etmek mümkün değildir. Diğer yandan az gelişmiş toplumlarda elitin siyasal rol ve etkisinin gelişmiş toplumlara oranla çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bu toplumlarda, siyasal kültürün bir sonucu olarak kitlelerin politik bilinçten yoksun olması, sayıca çok az olan seçkinler grubunun -özellikle de aydın elitin- iktidar üzerinde bir çeşit tekel kurmasına yol açmıştır.⁶⁷

Seçkin siyasal kültürü ile kitle siyasal kültürü arasındaki önemli farkı bilinç düzeyi belirlemektedir. Daha zengin bir inanç sistemine sahip olan seçkinler, fakir inanç sistemine sahip kitlenin siyasal kültürünün şekillenmesinde son derece etkin bir rol oynarlar. Seçkinler ile kitle arasındaki fark, her şeyden önce eğitim düzeyinin ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Seçkin sınıf toplumdaki çoğunluğa göre daha uzun süre eğitim görmüş kişilerden meydana gelmektedir. Bilinç düzeylerinin yüksek olmasına bağlı olarak seçkin sınıfa mensup kişiler soyut düşünebilme, buradan mantıksal yargılara ulaşabilme yeteneğine sahiptir. Bunun sonucunda seçkinler, kendi yorumlarını empoze ederek kitleyi yönlendirirler. Seçkinler, törenleri, ulusal sembolleri, fiziksel jestler ve seçkin kelime hazinesiyle süsledikleri söylevleri kullanarak kitle üzerindeki etki ve güçlerini artırırlar. Bu sayede seçkinler kitle üzerinde kontrol sağlar veya mevcut kontrollerini pekiştirirler. Seçkinlerin toplumdaki yönlendirici rolünü tayin eden tek faktör eğitim değildir. Siyasete duyulan ilgi, siyasal olayları izleme ya da sürekli siyasal faaliyette bulunma gibi bir takım faktörlerin etkisiyle birey güçlü bir inanç sistemine sahip olarak seçkin sınıf

⁶⁶ Mehmet Turhan; **Siyasal Elitler**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1991, s. 33

⁶⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Münici Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi (8. Basım), Ekim 1996, s. 111 – 130 ; Giovanni Sartori, **Democratic Theory**, New York, Praeger, 1965 ; Mehmet Turhan, **Siyasal Elitler**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1991

içerisinde yer alabilir. Zira seçkin sınıf da ideolojileri, inanç sistemleri, siyasal kültürleri bakımından kendi içinde bir derece farklılığı gösterebilmektedir.⁶⁸

Seçkin siyasal kültürü ile kitle siyasal kültürü arasındaki ilişki ve bu ilişkinin sonucunda doğan siyasal yapı toplumdan topluma değişmektedir. Bu ikili kültürel yapı ister gelişmiş, ister geri kalmış olsun, her toplumda görülmektedir; ancak iki kültür arasındaki ilişki ve bağdaşıklık toplumun siyasal sistemini biçimlendirmektedir. Seçkinler ile kitlenin kültürel yapısı arasındaki farklılık, toplumda var olan toplumsallaşma modelleri arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. İngiltere, Almanya, Rusya gibi modern ve gelişmiş sistemlerde, seçkin sınıfta yer alan bireylerin hepsi öncelikle kitle kültürü içerisinde yer almakta ve toplumsallaşma sürecini burada geçirmektedirler. Etiyopya, Hindistan ve Meksika gibi daha geleneksel sistemlerde ise, kültürel yapının oluşumunda birbirinden tamamen ayrı iki toplumsallaşma süreci etkili olmaktadır. Etiyopya’da seçkinler, özel bir etnik topluluğun üyeleridir ve genel kültürel yapı içerisinde bir alt-kültür olarak beliren bu topluluğun sosyal yaşamını ve kimliğini taşımaktadırlar. Ancak bu etnik topluluğun sahip olduğu değerler, Etiyopya halkını oluşturan diğer alt-kültürlerinkinden farklı olduğu için seçkinler ile kitle arasındaki ilişki de birbirinden kopuktur. Hindistan’da seçkin sınıf kast ve dinsel yapıya göre oluşmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde çeşitli alt-kültürler arasında yaşanan bölünmeler ve çatışmalar sonrasında, tüm ulus için yeni bir homojen kültür oluşmuştur. Geleneksel sistemler arasında yer alan Türkiye ve Japonya’da seçkinler ile kitle arasındaki ilişki daha farklı bir boyuttadır. Bu iki geleneksel ülkede, toplumsal hareketlilik ve değişkenliğin yokluğu seçkinleri toplumun itici gücü haline getirmiştir. Toplum, liderler ve seçkinler aracılığıyla hareketlilik ve dönüşüm içerisine girmiştir.⁶⁹

Seçkin siyasal kültürü ile kitle siyasal kültürü ayrımına somut örnek Osmanlı İmparatorluğu’ndan verilebilir. Şerif Mardin’e göre, Osmanlı İmparatorluğu’nda bir yanda süslü dil ve değerleri ile yönetici sınıf, öbür yanda taşranın (kitlenin) halka

⁶⁸ Sarıbay; a.g.e. , s. 58 - 61

⁶⁹ Ülkelerin kültürel yapılarındaki farklılaşmalar, seçkin kültürü ve kitle kültürünün oluşumu ile bu iki kültürel yapı arasındaki ilişkiler konusunda karşılaştırmalı incelemeler için bkz. Edited By; Lucian W. Pye, Sidney Verba, **Political Culture and Political Development**, Princeton, New Jersey, 1965

özgü kültürü ve dili bulunmaktadır. Bu bağlamda, Türk siyasal kültürü “biz” – “onlar” ayrımı üzerinde temellenmiş ve şekillenmiştir. Doğal olarak, bu özellik hoşgörü yokluğunu ve ayrımcılığı ortaya çıkarmıştır. Türk siyasal kültüründe seçkinlerin kitle üzerindeki kontrollerini pekiştirmede ve topluluğun genel uyumunu sağlamada yardımcı öge devlet sembolü olmuştur. Siyaset, iktidar, hatta ulusal hayatın hemen her yönü devlet sembolü etrafında toplanmış, seçkinler kendi kaderlerini devlete sadakatle özdeşleştirmişler, kitleden de devlete karşı aynı sadakati istemişlerdir.⁷⁰

1.7 SİYASAL TOPLUMSALLAŞMA ve SİYASAL KÜLTÜR

Belirli biyolojik özelliklere sahip olarak dünyaya gelen insana, toplum, kurumları ve bireyleri aracılığı ile temel değer sistemlerini ve kuralları öğretir. Bu süreçte kültür, bireye hazır düşünce ve davranış kalıpları sunar. Toplumsallaşma olarak adlandırılan bu süreç, bir yandan birbirlerinden çok farklı kişilerin bir toplum oluşturabilmelerini sağlarken, diğer yandan toplumun sürekliliğini güvence altına alır. Aynı koşullar altında yaşayan iki toplum arasındaki davranış farklılıkları ancak o toplumların geçmişlerine gidilerek, yani kültürel özellikleri incelenerek açıklanabilir. Belirli koşulların etkisi sonucunda oluşan bu özellikler, kuşaktan kuşağa toplumsallaşma süreci ile aktarılmaktadır.

1.7.1 Siyasal Toplumsallaşma Süreci

Siyasal toplumsallaşma süreci, toplumsallaşmanın siyasal yönünü oluşturmaktadır. Kısaca, “bireyin siyasal kültür edinme süreci” olarak tanımlanan siyasal toplumsallaşma, siyasal inanç, değer ve davranışların birey tarafından benimsenme ya da toplum tarafından bireye öğretilme sürecidir. Bu süreç, bireyin doğuşu ile başlamakta ve yaşam boyu sürmektedir. Alkan siyasal toplumsallaşmayı, “toplumsal - siyasal çevre ile birey arasında yaşam boyu süren dolaylı ve doğrudan

⁷⁰ Şerif Mardin; “Türkiye’de Muhalefet ve Kontrol”, **Türk Modernleşmesi : Makaleler 4**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 186 - 192

etkileşim sonucunda, bireyin siyasal sistemle ilgili görüş, davranış ve değerlerinin geliştirilmesi” olarak tanımlamaktadır.⁷¹

Siyasal sistemin öznelere olan bireylerin, siyasal toplumsallaşma ile öğreneceği değer, tutum ve inançlar siyasal sistemin varlığını sürdürmesi açısından zorunludur. İnsanların sosyal örgütler kurmasında toplumsallaşma süreci ne denli önemli ise, siyasal örgütlerin kurulup varlığını sürdürmesinde de siyasal toplumsallaşma o denli önemlidir. Bu nedenle fiziki bir varlık olan insan, siyasallaşma süreci ile siyasal insan haline gelir ve siyasal benliğe kavuşur.⁷²

Siyasal toplumsallaşma, çocukluktan kalma değerler, eğitim, çevre, kitle haberleşme gibi faktörlerin etkisiyle belirir ve nitelenir. Bu nedenle siyasal kültür ile siyasal toplumsallaşma arasındaki bağ, etki-tepki ilişkisi içerisinde açıklanabilir. Siyasal toplumsallaşma siyasal kültürü meydana getirir. Siyasal kültür kurumları ve kurumlar da tekrar siyasal toplumsallaşmayı etkiler; böylece siyasal toplumsallaşma siyasal kültür üzerinde değişimler yaratır. Bütün bu etki ve tepki ilişkileri ise sonuçta siyasal davranışı meydana getirir.⁷³

Siyasal toplumsallaşma bir süreç içerisinde gerçekleşmektedir. Bir başka deyişle, siyaset ve siyasete ilişkin değerler ve inançlar önceleri somut düzeyde algılanır; daha sonra sosyal grupların ve çeşitli kurumların yardımıyla çeşitli aşamalardan geçilerek, siyasal sisteme ilişkin soyut düşünceler kazanılır. D. Easton ve J. Dennis’e göre, siyasal toplumsallaşma süreci dört aşamada gerçekleşmektedir. Bunlar; siyasallaşma, otoritenin kişiselleşmesi, idealleştirme ve kurumsallaşma aşamalarıdır.⁷⁴

1.7.1.1 Siyasallaşma

Siyasallaşma süreci duygusal ve genel düzeyde başlamakta; zamanla bilişsel ve ayrıntılı bir düzeye inmektedir. Çocukların hepsi, siyasal toplumsallaşmalarına

⁷¹ Türker Alkan; **Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1989, s. 8

⁷² Ersin Kalaycıoğlu; **Çağdaş Siyasal Bilim**, Beta Yayınları, İstanbul 1984, s. 145

⁷³ Yücekök; **a.g.e.**, s. 13

⁷⁴ Aktaran, Kalaycıoğlu; **a.g.e.**, s. 140

devlet başkanını tanıyarak ve ona büyük önem vererek başlarlar. Devlet başkanı, en güçlü ve en etkileyici kişilik olarak ortaya çıkar; devletin kurumlar ve kurallar aracılığı ile temsil edildiği düşüncesi henüz gelişmemiştir. Devletin tüm gücü somut bir kişide yoğunlaşmıştır. Birey, çocukluk döneminde ilk tanıştığı kurum olan aile ve okul çevresinin dışında, bunlardan çok daha üstün bir güce, özellikle de kamusal güce sahip olan çeşitli kurumların farkına daha sonraları varır. Böylece, kişilerde olduğu varsayılan güç ve önem yavaş yavaş kurumlara aktarılır. Çocuğun kamu otoritelerinin farkına varması rastlantısal bir niteliktedir. Çocuk, bu otoritelere karşı nefret, sevgi, saygı gibi bir takım duygular beslemeye başlar. Örneğin, siyasal parti başkanına hizmet eden bir partiliyi gören çocuk, parti başkanının kamusal bir otorite olduğu ve kendisine itaat edilmesi gerektiği kanısına varır. Çocuğun bu dönemde rastgele kazandığı deneyimler, ileriki yaşamında siyasal olgulara karşı besleyeceği duyguların temelini oluşturur. Bu nedenle siyasallaşma aşaması, çocuğun yaşamında ilk defa gördüğü nesneler ve kurumlara ilişkin duygusal ve genel nitelikli yönelimleri kazanması ve bunları geliştirmesidir.⁷⁵

1.7.1.2 Otoritenin Kişiselleştirilmesi

Bu aşamada çocuk siyasal otoritenin çeşitli kurumlar ve kurallar çerçevesinde anlam kazandığının henüz bilincinde değildir. Siyasal otoriteyi tek bir kişide ve somut düzeyde algılar. Örneğin, televizyonda kendisine saygı gösterilen parti liderini gören çocuk, siyasal sistemin merkezinin parti lideri olduğuna inanır. Ordu, meclis, hükümet, siyasal partiler gibi kurumlar çocuğun gözünde henüz hiçbir anlam ifade etmezler.

1.7.1.3 İdealleştirme

Daha önceki aşamalarda siyaset olgusunu somut düzeyde değerlendirip, siyasal otorite şeklinde algılayan çocuk, bu aşamada otorite kabul ettiği nesneleri idealleştirir. Artık çocuğun dünyasında, 'kendisine itaat edilenler hiç yanlış yapmaz, daima doğrunun yanındadır' şeklindeki anlayış hakimdir. Bir başka deyişle, bu

⁷⁵ Alkan; a.g.e. , s. 35 , 36

dönemde çocuğun somut düzeyde algıladığı siyasal aktörler ideal tiplerdir. Örneğin, çocuğa göre liderler her zaman halkı için doğru kararı verirler ve hatasızdırlar.

1.7.1.4 Kurumsallaşma

Bu aşamada birey, siyasal sistemin tüm kurumlarını, karmaşık niteliklerini de dikkate alarak değerlendirmeye başlar. Bu durum yavaş yavaş siyasal bilincin gelişmesine neden olur. Birey artık kendinin siyasal düzeni etkileyebileceğine ilişkin inanca sahip olur.⁷⁶ Daha önce somut ve kişisel olarak bağlanıp, itaat edilmesi gereken nesneler şeklinde algıladığı kişi ve kurumlara karşı eleştirel tavırlar geliştirmeye başlar. Sonuçta da siyasal düzeni etkilemek için çeşitli kurumların bulunduğu ve gerektiğinde bunları harekete geçirebileceğine inanır. Bu aşamada bireyin siyasal sisteme ilişkin yargıları somuttan soyuta dönüşmeye başlar ve siyasal sistemi bilerek algılama düzeyine erişir. Çevrelerindeki olaylar kendilerini doğrudan ilgilendirmese bile, toplum adına sorumluluk sahibi olarak olaylarla ilgilenir.

1.7.2 Siyasal Toplumsallaşma Faktörleri

Bireyin siyasal benliğinin oluşmasında çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Yaşamının ilk yıllarından itibaren toplumsallaşma sürecine giren birey, bu süreçte başta aile çevresi olmak üzere, arkadaş grupları, eğitim kurumları, meslek çevresi gibi bir çok sosyal grup içerisinde yer alır. Bu gruplar aracılığı ile siyasal nitelikli duygu ve düşünceler kazanır. Toplumsallaşma sürecinde etkili olan bu faktörlerin ağırlıkları değişim gösterebilmektedir. Buna göre aile ve arkadaş çevresi birincil grup; eğitim kurumları, meslek çevresi ve siyasal partiler ise ikincil grup içerisinde yer almaktadır. Birincil gruplar, planlı ve bilinçli düzenlemelere pek yatkın olmadığı için, özellikle değişim dönemlerinde, yeni ideolojinin benimsetilmesi sürecinde, planlı ve amaca yönelik uygulamaların kolaylıkla gerçekleştirilebileceği ikincil gruplar, etkinlik ve büyük önem kazanırlar.⁷⁷

⁷⁶ Alkan; a.g.e. , s. 42

⁷⁷ Alkan; a.g.e. , s. 93

1.7.2.1 Aile

Siyasal toplumsallaşmada rol oynayan kurumların başında aile gelmektedir. Aile, inanç ve değerlerin ilk öğretildiği kurumdur. Bu değerler içerisinde siyasi nitelikli olanlar da vardır. Aile, çocuğun bilinçaltı kişiliğinin gelişmesinden, kişilik yönelimlerinin ve savunma mekanizmasının oluşmasına kadar etkili olur; onun içinde büyüyeceği siyasi ve toplumsal ilişkiler ağının oluşturulmasına da öncülük eder. Siyasi kültür edinme sürecinde ailesinden edindikleri, çocuğun kişiliğinin oluşmasıyla yakından ilgilidir. Çocukluğun ilk yaşlarında oluşan temel tutumlar, siyasi davranışların belirlenmesinde de son derece önemli bir yere sahiptir. Almanya'daki otoriter aile yapısının, Nazi rejiminin gelişmesini kolaylaştırdığını gösteren araştırmalar, ailenin bu süreçteki ağırlığını vurgulayan en ilginç örneklerdir.⁷⁸ Bazı araştırmacılara göre ise, çocuğun siyasallaşmasında ailenin en doğrudan ve en büyük başarı ile aktarabildiği görüş, siyasi partilerle ilgili olanıdır.⁷⁹ Siyasi toplumsallaşma sürecinde ergenlik dönemine kadar etkili olan ailenin, bu dönemden itibaren etkisi azalır, hatta ortadan kalkar.⁸⁰ Bunun yerini, arkadaş çevresi, okul gibi diğer sosyal gruplar almaya başlar. Anne-babanın eğitim düzeyi, ailenin etkisinin daha az ya da daha çok olmasında önemli rol oynar. Ebeveynlerin eğitim düzeyi yükseldikçe, okulun (ya da öğretmenin) siyasi toplumsallaşmadaki ağırlığı azalmaktadır.⁸¹

1.7.2.2 Arkadaş Çevresi

Arkadaş grupları yaşamın her döneminde toplumsal davranışları etkilemektedir. Yaş ilerledikçe, çocuk aile içinde kısıtlı ve sınırlı bir şekilde ilgilenip konuşabildiği siyasi konuları bu gruplar içinde tartışmaya başlar. Özellikle aile yapısının otoriter olduğu durumlarda, arkadaş çevresinin etkisi kendisini gösterir. Dolayısıyla, ergenlik döneminde, özellikle de öğrencilik yıllarında, bireyin siyasallaşmasında ailenin yerini bu gruplar almaktadır. Bu dönemde arkadaş grupları,

⁷⁸ Kışlalı; a.g.e. , s. 113

⁷⁹ Alkan; a.g.e. , s. 49

⁸⁰ Alkan; a.g.e. , s. 59

⁸¹ Kışlalı; a.g.e. , s. 113

bireyin özgül siyasal tutumlarının gelişmesinde, siyasal sorunlar hakkında bilgi sahibi olmasında, bu sorunların çözümüne yönelik fikirler üretmesinde, siyasal yaşama katılmanın “uygun” ve “zorunlu” siyasal davranışlar olup olmadığını belirleyen tutumlar geliştirmesinde de yardımcı olur.⁸² Emekçi ve burjuva çocuklarının bir arada bulundukları gruplarda, emekçi çocuklarının burjuva sınıfına özgü siyasal tutumları benimsedikleri görülmektedir.⁸³

1.7.2.3 Eğitim Kurumları

Siyasal sistemler, üyelerine siyasal nitelikli duygu, düşünce, davranış ve tutumları aktarır, benimsetme amacı güderler. Bunun gerçekleştirilmesinde de eğitim ve öğretim kurumlarına özel bir önem verilir. Okul, siyasal kültür edinme sürecinde ideoloji oluşumundan, otoriterlik eğilimine, siyasal etkinlikten siyasal katılıma kadar çeşitli etkilerde bulunur. Özellikle de toplumdaki egemen ideolojinin benimsetilmesi işlevini üstlenir. Ders kitapları, eğitim yöntemleri, öğretmenlerin tutumları siyasal iktidar tarafından büyük bir ilgi ile izlenir ve yönlendirilir. Bu durum, rejim üzerinde uzlaşma sağlanmamış ve rejim değişikliği geçiren ülkelerde açıkça gözlenmektedir. Batı toplumlarında, okulun siyasal toplumsallaşma işlevi, varolan bir meşruiyetin sürdürülmesidir. Oysa, Türkiye gibi rejim değişikliği deneyimi geçiren toplumlarda eğitim kurumları, yeni bir meşruiyetin yaratılması amacına uygun yöntem ve içerikle, kurulan yeni rejimin (Cumhuriyet rejimi) simgelerini benimsetmeye, karşı geldiğinin simgelerini ise ortadan kaldırmaya çalışır. Yapılan araştırmaların sonuçları, rejim değişikliği ve kalkınma sorunlarının yaşandığı toplumlarda, eğitim yoluyla sorunların boyutlarının ve ciddiyetinin daha iyi anlaşıldığı, bu durumun eğitilmiş kişileri elitçi bir tutum içerisine ve daha otoriter olmaya doğru itebildiğini ortaya koymuştur.⁸⁴

Eğitimin içeriği ve yöntemi, siyasal etkinlik duygusu ve siyasal katılma eğilimi üzerinde de etkilidir.⁸⁵ Almond ve Verba'nın beş Batı ülkesinde yaptığı

⁸² Kalaycıoğlu; a.g.e., s. 160 - 163

⁸³ Alkan; a.g.e., s. 79

⁸⁴ Alkan; a.g.e., s. 85 - 95

⁸⁵ Üniversite eğitiminin siyasallaşmaya etkisinin, özellikle de siyaset dersi alan öğrencilerin siyasal davranış değişiminin araştırılıp değerlendirilmesine yönelik üniversitemiz bünyesinde yapılan bir

araştırmaların sonuçlarına göre, bireylerin öğrenim düzeyi yükseldikçe siyasal olaylara ilgileri artmakta, kendilerinin siyasal yönden etkin olabileceklerine ilişkin inançları güçlenmekte ve örgütlenme eğilimleri artmaktadır. Bunun yanı sıra öğrenim düzeyi yükseldikçe bireyler daha fazla siyasal bilgi edinmekte, çok yönlü görüşler kazanmakta ve daha fazla kişi ile siyasal tartışmalara girmektedirler. Ancak, yazarlara göre katılım olgusu, eğitim kuruluşlarının çok daha ötesinde, toplumsal yapının zorlamalarından gelen, endüstrileşme, çağdaşlaşma ve kentleşme sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte okul, aileden iş çevresine ve siyasal ortama kadar uzanan köklü, yapısal bir etkinin biçimlenmesine yardımcı olmaktadır.⁸⁶

Gerçek anlamda sosyolojik bir topluluk olan okul ortamının, öğrencilerin siyasallaşması üzerindeki etkisi dersler ile sınırlı değildir; ders dışı ortamın etkileri de bu süreçte son derece fazladır. Ders dışı ortam, birbirini destekleyebileceği gibi, birbiriyle ters yönelimde de olabilen iki kategori içinde değerlendirilebilir. Birincisi, okul tarafından yaratılan ve siyasal toplumsallaşmayı sağlamayı amaçlayan ortamdır. Marşlar, antlar, törenler, kahramanlık şarkıları, devlet büyüklerinin resimleri, büst ve heykeller, tiyatro ve diğer kültürel faaliyetler bu çerçevede ele alınabilir. Böylece, okul tarafından yaratılan çevresel etkilerle, güçlü bir ulusçuluk anlayışı geliştirilebilmektedir. Diğeri ise, okulda bulunan kişiler arasında doğan gruplaşmalar ve etkileşimler sonucunda ortaya çıkan ortamdır. Okul yönetiminin yarattığı çevresel koşullar daha çok ilk ve orta öğretim düzeylerinde; gruplaşma eğiliminin doğuracağı koşullar ise yüksek öğretimde etkili olma şansına sahiptir.⁸⁷

1.7.2.4 Meslek Grupları, Dernekler ve Siyasal Partiler

Bu örgütlerin siyasal toplumsallaşma süreci içerisindeki etkileri, çevrelerinde oluşan ya da devam eden arkadaş gruplarının etkisiyle iç içedir. Üyelerinin ortak çıkarlarını savunmak ve korumak amacıyla kurulmuş olan bu örgütlerin bazı

çalışma için bkz. Tülay Özüerman - Şenay Üçdoğruk, "Siyaset Dersi Alan Öğrencilerin Siyasal Davranış Değişimine İlişkin Araştırma - Üniversite Eğitiminin Siyasallaşmaya Etkisi -", **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt : 9, Sayı : I, 1994, s. 167 - 180

⁸⁶ Almond - Verba; **a.g.e.**, s. 315 - 324

⁸⁷ Alkan; **a.g.e.**, s. 99 - 101

faaliyetleri siyasal niteliklidir. Merkezi ve yerel otoritelerin aldıkları kararlar, bunların üyelerini doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendirir. Bu örgütler, siyasal otoritenin aldığı ya da alacağı kararları kendi üyelerinin lehine çevirmek için çeşitli siyasal faaliyetlerde bulunurlar. Özellikle, üyelerinin siyasal bilinç düzeylerini yükseltmeye yönelik olarak yaptıkları seminerler ve toplantılar, siyasal toplumsallaşmanın gelişiminde önemli yer tutmaktadır.

Siyasal partiler, toplumdaki çıkar çatışmalarının yoğunlaşıp somutlaştığı, uzlaşma çabalarının biçimlendiği kuruluşlardır. Seçimden seçime yürüttükleri kampanyaların yanı sıra; gençlik kolları, kadın kuruluşları ve diğer yan kuruluşlar ile yoğun bir siyasallaşma eğitimi yaparlar. Etkili bir toplumsallaştırma rolü oynamaları, toplumda önemli kültürel farklılaşmalar yoksa, ulusal bütünlüğü sağlayıcı yönde olabileceği halde; siyasal kültürün parçalanmış olduğu toplumlarda, kültürel bölünmeleri daha da derinleştirip, ulusal bütünlüğü tehlikeye sokabilir.⁸⁸ Alkan'a göre, "Türkiye'de, siyasal partilerin yetişkinlerin toplumsallaşması üzerinde etkili olduğunu gösterecek bulgular yoktur; fakat, doktriner nitelikteki küçük partilerin gençlerin siyasallaşması üzerinde etkili olduğunu gösterecek belirtiler vardır."⁸⁹

Sendikaların siyasal kültür edinme sürecinde önemli işlevleri vardır. Çünkü, hükümetin uyguladığı asgari ücret, vergi, vb. gibi politikalar sendika üyelerini çok yakından ilgilendirir. Sendikalar ve üyeleri, bu politikalara yönelik çeşitli siyasal tavırlar takınırlar ki bunlar siyasal toplumsallaşma sürecinde etkili olan eylemler arasında yer alır. Özellikle otoriter rejimle yönetilen ülkelerde, sendikaların bu süreçteki önemli rolleri nedeniyle, hükümetler sendikaların kendi politikalarını desteklemeleri için bazı önlemler alırlar.

1.7.2.5 Kitle İletişim Araçları

Televizyon, radyo, gazete, dergi gibi kitle iletişim araçları, toplumda gelişen olayları kamuoyuna aktararak, bir yandan bireylerin siyasal sistem ve işleyişi hakkında bilgilenmesini sağlarken, diğer yandan da birey ile siyasal örgütler

⁸⁸ Ergun Özbudun; **Siyasal Partiler**, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s. 108, 109

⁸⁹ Alkan; **a.g.e.**, s. 120

arasındaki mesafeyi kısaltır. Bir başka deyişle, kitle haberleşme katılmayı, katılma ise kitle haberleşmeyi arttırır. Bu araçlar, süreli olarak belli bir konuyu işleyerek, o konu üzerinde taraftar toplama faaliyetine de girer. Bireye ‘empati’, yani kendi kendisini çevresinin dışında görebilme yeteneklerini kazandırarak, sorunları daha iyi kavrayabilme olanakları verir.⁹⁰

Kitle iletişim araçlarının siyasal toplumsallaşmaya etkileri, diğer toplumsallaşma araçlarından daha farklı özelliklere sahiptir. Aile, okul, arkadaş ve meslek çevresi bireylerin sosyal yaşamlarında her zaman ve zorunlu olarak ilişkide bulundukları birimlerdir. Oysa, kitle iletişim araçlarından faydalanmak bireylerin isteğine bağlıdır. Bunun yanı sıra, bu araçlar kişilerin eğilimlerini değiştirmekten veya yeni eğilimler yaratmaktan çok, var olan eğilimleri güçlendirecek yönde etkili olmaktadır. Bireyler, zaten ilgilendikleri konuları dinlemekte ya da okumakta, diğerleri üzerinde ise fazla durmamaktadırlar. Dolayısıyla da diğer toplumsallaşma faktörleri, bu araçlara göre daha etkilidir.

Kitle iletişim araçlarının siyasal toplumsallaşmadaki rolü, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde bu araçlar daha özgür içerikli ve yaygın olarak kullanıldığı için, bu ülkelerde bireylerin siyasal toplumsallaşması daha sağlam temellere dayanır.⁹¹ Gelişmekte olan ülkelere ise, toplumun ortak değerlerinin oluşturulmasında ya da korunmasında en önemli öge olan kitle iletişim araçları, siyasal iktidarın sıkı denetimi ve sınırlaması altında tutulmaktadır.⁹²

Siyasal toplumsallaşmada rol oynayan kurumların hepsinin ya da tümüne yakınının aynı yönde etki yapması durumunda, güçlü bir toplumsallaşma süreci yaşanır. Farklı yönlerde bir etkileme söz konusu olduğunda ise, “bölüntülü toplumsallaşma” söz konusudur. Hızlı toplumsal yapı değişiklikleri geçiren, önemli bunalımlar yaşayan ya da geleneksel denge ve değer sistemlerinin yıkılmakta olduğu,

⁹⁰ Yücekök; a.g.e. , s. 27

⁹¹ Özer Ozankaya; “Türkiye’de Yığın İletişiminin Demokratik Siyasal Kültürün Gelişimindeki Yeri ve Önemi”, A.Ü.S.B.F. Dergisi, No : 1-4, C : XXXV, Ankara 1980, s. 163

⁹² Kışlalı; a.g.e. , s. 114 , 115

ama yenilerinin henüz toplumun çoğunluğunca benimsenemediği ya da yaratılamadığı geri kalmış ülkelerde bu durum ile karşılaşmaktadır. Bölüntülü toplumsallaşma, bağımsızlıklarını yeni kazanan geri kalmış ülkelerde, siyasal toplumsallaşmanın temel amacı olan uluslaşmayı sağlamada bir takım güçlükler ortaya çıkarmaktadır. Ailenin geleneksel, okulun ise çağdaş değerleri aktarmaya çalıştığı durumlarda, bu kültür ikilemi siyasal çatışmayı doğurmaktadır. Atatürk'ün gerçekleştirdiği Kültür Devrimi'nden bu yana, söz konusu etki Türk siyasal hayatında şiddeti giderek azalan dalgalar biçiminde yaşanmaktadır.⁹³

⁹³ Kışlalı; **a.g.e.** , s. 115 , 116

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASAL KATILMA

Geleneksel devlet anlayışının yerini modern devlet anlayışının almaya başlaması ve iktidarın halka dayandırılması fikrinin yaygınlaşması ile birlikte, demokratik devletlerde olduğu kadar, demokratik olmayan devletlerde de geniş halk kitleleri siyaset alanında ön plana çıkmıştır. Rejimin ideolojik ve kurumsal yapısı ne olursa olsun, “halk” unsuru bu yapının temel dayanak noktası haline gelmiştir. Böylece, siyasal sistemin dışında bırakılan yönetilenlerin siyasal karar alma sürecine katılma hakkına sahip olduğu görüşünün giderek daha fazla benimsenmesi ile, siyasal katılma kavramı siyaset biliminin önemli konuları arasında yerini almıştır.

Daniel Lerner, geleneksel toplumun katılımcı olmadığını; modern toplumun ise katılımcı toplum olduğunu ifade etmektedir. Geleneksel ve modern toplumlar arasındaki başlıca farkın, siyasal katılmanın alanı ve yoğunluğu olduğu genellikle kabul edilmiştir. Daha zengin, daha çok sanayileşmiş, karmaşık toplumlarda; az gelişmiş, kırsal ve daha ilkel ekonomik ve sosyal sistemlere oranla, daha çok sayıda insan daha çok sayıda yollardan siyasete katılmaktadır. Bir milletin siyasal katılma düzeyi, o milletin sosyo-ekonomik gelişme düzeyine paralel olarak değişmektedir. Bir toplumda sosyo-ekonomik gelişme düzeyi ne kadar yüksek ise, siyasal katılma düzeyi ve muhtemel özerk katılmanın mobilize katılmaya oranı da o kadar yüksektir. Sosyo- ekonomik gelişme düzeyi arttıkça, gelir ve eğitimi artan bireyler kendilerini siyasal etkenlik açısından daha yeterli görmeye başlamakta ve siyasal yaşama aktif olarak katılma isteği duymaktadırlar. Ekonomik ve sosyal açıdan gelişmişlik, aynı zamanda sosyal örgütlerin çoğalmasına ve daha çok sayıda bireyin bunlara girmesine yol açmasıyla da siyasal katılmayı teşvik etmektedir.⁹⁴

⁹⁴ Samuel P. Huntington - Jorge I. Dominguez; **Siyasal Gelişme** (Çev. Ergun Özbudun), Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara 1975, s. 43 - 49

2.1 KAVRAMSAL ANALİZ

Siyaset bilimciler arasında siyasal katılma kavramının tanımlanmasında tam bir uzlaşmaya varılamamıştır. Tanımların bir kısmında sadece siyasal davranışlar değil, tutumlar da yer almakta; bunun yanı sıra bazı tanımlar hukuk dışı siyasal eylemleri de katılma kapsamına almaktadırlar. Kişilerin kendi iradeleri doğrultusunda bağımsız olarak yöneldikleri eylemleri siyasal katılma türü olarak benimseyenlerin yanında, başkalarınca eyleme sürüklenmiş ve kişinin farklı amaçlarla yöneldiği siyasal eylemleri de gerçek katılma türü kabul eden tanımlamalar vardır.

Esat Çam, dar anlamda siyasal katılmayı, siyasal sistem içinde vatandaşların, doğrudan ya da dolaylı biçimde yöneticilerin seçimini ve kararlarını etkilemeyi amaçlayan eylemlerinin bütünü olarak tanımlamaktadır.⁹⁵ Weiner ise, siyasal katılmayı sadece iradi eylemler ile sınırlandırarak, şu şekilde tanımlamıştır; “Merkezi ve yöresel devlet organlarının her düzeyinde politikalarının seçimi ve kamu işlerinin yönetimi ya da siyasi yöneticilerin seçimini etkilemek yasal ya da yasal olmayan araçlara başvuruyu benimseyen, örgütlü ya da örgütsüz, sürekli ya da süreksiz, başarılı ya da başarısızlıkla son bulan tüm iradi eylemlerdir.”⁹⁶

Turan, siyasal katılma tanımında bireylerin siyasal ilgi, bilgi ve tutumlarının da yer alması gerektiğini ifade ederek, kavramı; “toplum üyelerinin siyasal sistemi desteklemek, etkilemek için giriştikleri faaliyetler ve eylemlerin tümü” şeklinde tanımlamıştır.⁹⁷ Özbudun ise, tutumların eyleme dönüşmedikçe, başlı başlarına siyasal katılma olarak nitelendirilemeyeceği görüşünü savunmaktadır. Ayrıca, siyasal katılmayı sadece devlet hayatı içindeki katılma eylemlerini ele alarak, şu şekilde tanımlamıştır; “Vatandaşların, merkezi veya yöresel devlet organlarının personelini yahut kararlarını etkilemek üzere kendilerince ya da başkalarınca tasarlanmış, hukuki veya hukuk-dışı, başarılı veya başarısız eylemlere girişmeleridir.”⁹⁸

⁹⁵ Çam; a.g.e. , s. 169

⁹⁶ Çam; a.g.e. , s. 169

⁹⁷ Turan; **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, Der Yayınevi, (2. Baskı) İstanbul 1976, s. 70 - 90

⁹⁸ Özbudun; **Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No : 363, Ankara 1975, s. 4

Siyasal katılma, toplumu oluşturan kişilerin, yani vatandaşların, siyasal sistem karşısındaki durumlarını, tutumlarını ve davranışlarını belirleyen bir kavramdır. Katılma, sadece seçimlerde oy kullanmaktan ibaret değildir; basit bir meraktan yoğun bir eyleme kadar uzanan geniş bir tutum ve faaliyet alanını kapsamaktadır.⁹⁹ Yücekök'e göre de katılım, "zamanı geldiğinde sandık başına gidip oy kullanmaktan da öte siyasal tartışmalara katılmayı, siyasal gruplara üye olmayı, siyasal literatürü izlemeyi hatta düşünce önderliği yapmayı içine alır".¹⁰⁰

Siyasal katılma; siyasete katılmama ve ilgi duymama (örneğin, bireyin oy vermemesi), yalnız seçimlere katılma, seçimler dışında da siyasal faaliyetlere katılma olmak üzere başlıca üç düzeyde gerçekleşmektedir. Siyasal faaliyete katılma da, değişik düzeylerde ve çeşitli biçimlerde kendini gösterebilmektedir. Bunlar arasında yoğunluk bakımından bir kademeleşme ve hiyerarşiden söz etmek gerekirse; en alt kademedede gazete, dergi, radyo, ve televizyon yolu ile siyasal olayları izleme, dinleyici olarak mitinglere katılma, özel temaslarda siyasal konuları tartışma gibi faaliyetler yer almaktadır. Bunlar, 'seyirci faaliyeti' olarak nitelendirilebilir. Orta kademedede, siyasal olaylar ve sorunlar karşısında açıkça vaziyet alarak eyleme geçme söz konusudur. Gazetelerde yazı yazmak, radyoda ve mitinglerde konuşmak, siyasal liderlerle görüşerek onları etkilemeye çalışmak, bir partiye veya adaya para yardımında bulunmak gibi faaliyetler bu kademe bulunmaktadır. Nihayet, siyasal katılmanın en üst kademesi, doğrudan doğruya olayların içine karışarak ve aktif rol alarak girişilen faaliyetleri kapsamaktadır. Bir siyasal partide aktif üye olmak veya yöneticilik görevi yapmak, seçimli kamu görevlerinde bulunmak veya buralara adaylığını koymak, seçim kampanyalarında fiilen çalışmak gibi faaliyetler bu kategori içinde sayılabilir.¹⁰¹

Robert Dahl, insanları siyasete duydukları ilgi yönünden; siyasal tabaka ve siyasal olmayan tabaka şeklinde iki kategoriye ayırmıştır. Siyasal olmayan tabaka,

⁹⁹ Kapani; **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi (8. Basım), Ekim 1996, s. 131

¹⁰⁰ Ahmet N. Yücekök; **Siyasetin Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No : 565, Ankara 1987, s. 26

¹⁰¹ Siyasal katılmanın yoğunluk derecesine göre gruplandırılmasında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Deniz Baykal; **Siyasal Katılma : Bir Davranış İncelemesi**, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No : 302, Ankara 1970, s. 33, 34

siyasete ilgi duymayan ve siyasal faaliyetlere katılmayan bireylerden oluşmaktadır. Siyasal sisteme faal olarak katılan aktif ve siyasal sisteme pek az katılan pasif vatandaşlardan oluşan siyasal tabaka ise kendi içinde; iktidar sahipleri, iktidar peşinde koşanlar ve siyasete ilgisi az olanlar olmak üzere üçe ayrılmaktadır.¹⁰² Almond ve Verba ise siyasal katılma yönünden üç tip belirlemişlerdir. Bunlar; katılanlar, uyanlar (itaat edenler) ve parokiallerdir (hareketsizler, durgunlar).¹⁰³

Siyasal katılma, bireyin siyasal sistem karşısındaki tutum, davranış ve kararlarını incelemektedir. Ancak, tüm bireylerin siyasal süreçle aynı yoğunluk ve derecede ilgilenmesi beklenemez. Nitekim, Schneider ve Verba siyasete katılmanın değil, ilgisizliğin daha doğal bir durum olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁰⁴ Bu nedenle, bireyi siyasete katılmaktan alıkoyan nedenleri değil, siyasete katılmaya iten nedenleri saptamak gerekmektedir. “Dört etken insanları siyasete katılmaya itmektedir. Bunlar; kişisel bağlılığa dayanan katılma, dayanışmadan doğan katılma, çıkara dayanan katılma (araçsal katılma) ve yurttaşlık duygusuna dayanan katılmadır.”¹⁰⁵ Kişisel bağlılığa dayanan katılma, geniş seçmen gruplarının liderlerine karşı kişisel bağlılıklarının sonucudur ve geleneksel toplumlara özgüdür. Dayanışmadan doğan katılma, bireyin mensup olduğu sosyal gruba olan bağlılığını göstermek üzere, o grubun çoğunluğu yönünde katılma eylemlerine girişmesidir. Modernleşme ile birlikte kişisel bağlılığa dayanan katılma yerini giderek çıkar ve vatandaşlık duygusuna dayalı katılmaya bırakmaktadır. Çıkara dayanan katılma, seçmenin cevap verdiği maddi çıkarın ya da özendirici etkenin niteliğine göre farklı şekiller alabilmektedir. Yurttaşlık duygusuna dayalı katılma, bir ahlaki yükümlülük duygusundan ya da bir görev hissinden doğmaktadır. Modernleşmenin yüksek düzeylere ulaşması durumunda, yurttaşlık duygusuna dayalı katılmanın yanı sıra kişisel ve yöresel çıkarların yerini alan sektörel çıkarlara dayalı araçsal katılma söz konusu olmaktadır.¹⁰⁶

¹⁰² Bülent Daver; **Siyaset Bilimine Giriş**, Doğan Yayınevi, (Üçüncü Basım) Ankara 1972, s. 203, 204

¹⁰³ Daver; **a.g.e.**, s. 203

¹⁰⁴ Özbudun; **Türkiye’de Sosyal Değişme** , s. 4

¹⁰⁵ Özbudun; **Türkiye’de Sosyal Değişme** , s. 5

¹⁰⁶ Özbudun; **Türkiye’de Sosyal Değişme** , s. 5, 6

2.2 SİYASAL KATILMANIN TÜRLERİ

Milbraith, “Political Participation” adlı eserinde, siyasal katılmayı biçim ve türlerine göre sınıflandırmıştır¹⁰⁷ :

2.2.1 Aktif Katılma - Pasif Katılma

Bireylerin siyasal faaliyetlere katılması farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. Bazı bireyler siyasal faaliyetlere daha çok ve yoğun olarak katılırken; diğerleri yaşanan olaylar karşısında pasif kalmaktadır. Siyasal yaşama katılmayan pasif bir kişi, kendisini çok yakından ilgilendiren olaylar karşısında bazen aktif duruma geçebilmektedir.

2.2.2 Açık Katılma - Gizli Katılma

Bireylerin siyasal eylemlerinden bazıları açık ve kamuoyu önünden cereyan ederken; bazıları kişiye özgü gizlilik taşımaktadır.

2.2.3 Zorunlu Katılma - Bağımsız Katılma

Siyasal yaşamda gelişen eylemlerden bir kısmına katılım zorunludur. Örneğin, bireylerin yasalar gereği vergi ödemesi zorunlu bir siyasal katılımdır. Oysa birey, bir takım siyasal eylemlere kendiliğinden, bağımsız olarak verdiği kararlarla katılabilmektedir. Herhangi bir siyasal partiye üyelik, bireyin bağımsız kararı ile gerçekleşecek olan siyasal katılımdır.

2.2.4 Sürekli Katılma - Süreksiz Katılma

Oy verme sadece seçim zamanlarında olan bir katılma türü olup, sürekli değildir. Oysa, bir siyasal partiye üyelik ya da bir siyasal parti ya da grupta militanlık sürekli bir siyasal katılımdır.

¹⁰⁷ Aktaran, Çam; a.g.e. , s. 172, 173

2.2.5 Siyasal Sisteme Veren ve Alan Katılma

Oy verme gibi bazı davranışlar sisteme katkıda bulunurken; sisteme yöneltilen hizmet talepleri (okul ya da yol istemek gibi) sistemden bir şeyler alır niteliktedir.

2.2.6 Açıklayıcı Katılma - Araçsal Katılma

Açıklayıcı siyasal katılmanın kendisi bir amaçtır. Oysa, araçsal siyasal katılma bir amaca yönelik olup, onun bir parçasını oluşturmaktadır. Örneğin; seçim kampanyasına (düzenleyici ya da dinleyici olarak) katılma bir araçsal katılma; buna karşılık seçimde oy vermek amaçsal bir katılma. Ancak, bu ayrımı kesin olarak ortaya koymak güçtür. Çünkü, belirli bir durumda ve belirli bir birey için açıklayıcı olan siyasal katılma; bir diğeri için araçsal nitelikte olabilmektedir.

2.2.7 Sözlü Katılma - Sözsüz Katılma

Siyasal bir konuyu tartışmak, bir açık oturuma katılmak sözlü siyasal katılma iken; protesto yürüyüşlerine katılmak ya da mektup yazmak sözsüz siyasal katılmayı somutlaştıran eylemlerdir.

2.2.8 Sosyal Katılma - Sosyal Olmayan Katılma

Siyasal katılma toplumun diğeri kişileri ile birlikte olursa ve belirli bir grup dinamiği içerirse, sosyal anlamda bir katılma söz konusudur. Aksi durumda ise katılma bireyseldir. Her eylem asgari bir düzeyde sosyal ilişki içermektedir.; ancak önemli olan bu ilişkinin yoğunluğudur. Örneğin; mektup yazarak siyasal bir protestoda bulunmak durumunda bu yoğunluk alt seviyede iken, bir mitinge katılmada çok yüksek seviyededir.

Milbraith, yoğunluk derecelerini göz önünde tutarak siyasal katılma eylemlerini hiyerarşik bir sıralama içinde ele almış ve bu eylemleri gözlemci, aracı

ve siyasal mücadeleye yönelik eylemler olmak üzere üç başlık altında toplamıştır. Gözlemci eylemler en basit katılma türlerini içerirken; siyasal mücadeleye yönelik eylemler ise siyasal katılmaların en üst düzeyini oluşturmaktadır. Gözlemci, aracı ve siyasal mücadele eylemleri birbirlerini izleyen siyasal katılma aşamalarıdır. Bu hiyerarşi içinde siyasal mücadeleye doğru tırmanıldığında, siyasal katılma, katılımcı birey açısından gittikçe yoğunlaşarak doruk noktasına varmaktadır.¹⁰⁸

Gözlemci Eylemler	- Siyasal uyarılara açık olmak - Oy kullanmak - Tartışmalara girmek - Başkalarını belirli bir yönde oy kullanmaya ikna etmek - Rozet takmak
Aracı Eylemler	- Siyasal bir liderle ilişki kurmak - Bir partiye ya da adaya parasal yardım yapmak - Siyasal bir mitinge katılmak
Siyasal Mücadeleye Yönelik Eylemler	- Seçim kampanyasında çalışmak - Faal parti üyeliği yapmak - Strateji tayin toplantılarına katılmak - Siyasal fonlar toplamaya çalışmak - Siyasal bir mevki için aday olmak - Siyasal bir mevki sahibi olmak

¹⁰⁸ Aktaran, Çam; a.g.e. , s. 173, 174

2.3 SİYASAL KATILMANIN BİÇİMLERİ

Yaşamın her alanında olduğu gibi, siyasal katılma alanında da bireylerin önünde sonsuz bir çeşitlilik bulunmaktadır. Siyasal kararları etkilemek için insanlar, yöneticilerin kuklalarını yakmaktan, işyerlerine kafalarının yarısını traş ederek gitmeye kadar, akla gelebilecek her türlü yolu denemektedirler. Somut olguların bu sonsuz çeşitliliği karşısında, siyaset bilimciler, 'Katılma nasıl gerçekleşiyor?' sorusuna yanıt bulabilmek için, katılımcı eylemleri kümelenendirme yoluna girmişlerdir. Somut olguların bu sonsuz çeşitliliği karşısında, katılımcı eylemleri kümelendirebilmek için bir çok ölçüt geliştirilmiştir. Örneğin; Baykal'a göre, bir siyasal katılma tipolojisi için kullanılabilecek ölçütler şunlardır¹⁰⁹ :

1. Siyasal eylemin amacı yerel midir, ulusal mıdır?
2. Siyasal yönelimin yoğunluğu nedir?
3. Siyasal kültür, yöreci (parochial), bağımlı (subject) ya da katılımcı (participatory) midir?
4. Siyasal tutumlar oydaşmacı mıdır, çatışmacı mıdır?
5. Siyaset bir araç olarak mı, bir amaç olarak mı görülmektedir?

Sayılan bu ölçütlere ek olarak, daha bir çok ölçüt araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır.¹¹⁰ Örneğin :

1. Katılma özgür müdür, zorunlu mudur?
2. Katılımcıların düşüncesi sağa mı, sola mı eğilimlidir?
3. Katılma bireysel midir, toplu mudur?
4. Başvurulan katılma yolları yasalarca öngörülmüş müdür, öngörülmemiş midir?

Bu ölçütler doğrultusunda, siyasal katılmanın biçimleri farklı başlıklar altında incelenebilmektedir.

¹⁰⁹ Baykal; **Siyasal Katılma.....** , s. 33 , 34

¹¹⁰ Cem Eroğul; **Devlet Yönetimine Katılma Hakkı**, İmge Kitabevi, (2. Baskı) Ekim 1999, Ankara, s. 170

2.3.1 Gönüllülük - Zorunluluk

Siyasal katılma alanında zorunluluk, somut olarak çoğu zaman zorunlu oy verme biçiminde kendisini göstermektedir. Gelişmiş batı ülkelerinin bazılarında da rastlanan bu zorlayıcılık eğilimi, Türkiye’de 1980 sonrasında belirmiş ve zaman içinde giderek güçlenmiştir. 1986 yılında kabul edilen 3270 sayılı yasa ile, bütün milletvekili genel ve ara seçimlerinde mazeretsiz olarak oy kullanmayanlar cezalandırılacaktır (yasa para cezasını öngörmüştür). 1987 yılında bu yasanın anayasa maddesi haline getirilmesi ile, demokratik ülkelerde tek tük ve ayrı olarak görülen bu uygulamaya anayasal bir dayanak sağlanmıştır.¹¹¹

Duverger, oy özgürlüğünün zorunlu oyla bağdaşmadığını ileri sürmektedir. Özgürlük, vatandaşın seçime zorlanmamasını gerektirmektedir. Ancak, bu görüşün tam aksini savunan yazarlar da vardır. Örneğin; Wertheimer’e göre zorunlu oyun bir çok yararı vardır. Zorunlu oy, öncelikle uygulandığı her yerde görüldüğü gibi seçime katılmanın oranını yükseltmektedir. Bunun yanı sıra, oy kullanma zorunluluğu, oy vermeyenlerin çoğunluğunu oluşturan toplumsal açıdan güçsüz kesimlerin daha iyi temsil edilmesini sağlamaktadır. Ayrıca, boş oy verme olanağını tanıma koşulu ile belli bir seçime katılmayanların ilgisizlikten mi, yoksa adayların hiçbirini beğenmemekten mi böyle davrandıklarının anlaşılmasına olanak vermektedir.¹¹²

Yalnızca oy verme açısından değil, bütün katılımcı davranışlarda katılma ile zorlamanın birlikte olmaması ve katılmanın gönüllülüğe dayanması gerekmektedir. Çünkü, katılma ancak özgür bir tercihin sonucu ise anlamlı olmaktadır.

2.3.2 Bireysellik - Kolektiflik

Kişiler katılma eylemine ya bireysel olarak, ya kümeler halinde, ya yığınlar oluşturarak, ya da örgütler içinde girmektedirler. Öte yandan kişiler, bu katılma eylemini ya doğrudan doğruya taraf kabul edilerek yapmaktadırlar; ya da çoğu

¹¹¹ Eroğul; **Devlet** , s. 172, 173

¹¹² Eroğul; **Devlet** , s. 174

zaman görüldüğü gibi, kendilerini taraf olarak dayatmaya çalıştıkları dolaylı yollardan gerçekleştirmektedirler.

Bireysel düzeyde ve devletçe resmen ‘taraf’ olarak tanınma çerçevesinde yürütülen eylemler oldukça azdır. Bunlar; oy verme, seçimlerde aday olma, kamu yönetimine girme ve devlete karşı dava açma eylemleri olarak sıralanmaktadırlar. Bu eylemlerin ortak yönü, hepsinin yasal çerçeve içinde, doğrudan doğruya sonuç alıcı haklar olarak öngörülmüş bulunmalarıdır. Yasalarca öngörülen bu bireysel doğrudan katılma yollarının yanı sıra, bireyin devlet yönetimini etkilemek için kullanabileceği daha birçok dolaylı yol bulunmaktadır. Birey, devletin herhangi bir uygulamasına karşılık ilgili kuruma dilekçe verebilir, sorumlu yerlerde bulunan kişilere mektup yazabilir, sorumluları ziyaret edebilir, ya da katıldığı anketler sayesinde görüşünü yönetime duyurabilir. Bireyin devleti etkilemek için kullanabileceği farklı dolaylı yollar da vardır. Belli bir görüşe ya da adaya taraftar kazanmak için kapı kapı dolaşmak, afiş ve bildiri dağıtmak, para toplamak ya da kendisi para yardımıyla bulunmak bu yollar arasında sayılabilir.¹¹³

Devlet üzerindeki etkilerini arttırmak için, bireyler, bu katılma biçimlerinin bir bölümünü kümeler içinde birleşerek kullanma yoluna da gidebilirler. Örneğin; ilgili kuruma gönderilen bir dilekçenin altında bir yerine binlerce ismin bulunması çok daha etkili olmaktadır. Bazı durumlarda, dava yolunun bile bu şekilde topluca kullanılması olanaklıdır. Toplu olarak kullanıldığında etkisi çok artan bir başka katılma yolu da, ilgililere yapılan ziyaretlerdir. Küme halinde kullanılabilecek bir başka etkileme yolu da açık oturum, panel, sempozyum ya da konferanslarda yapılan sunuşlar ve tartışmalardır. Katılma yolunun toplu olarak kullanılması sonucunda, sorun kamuoyunun dikkatini daha fazla çekmekte ve böylece kamuoyunun soruna daha duyarlı hale gelmesi sağlanmaktadır.¹¹⁴

Bireysel etkiyi arttırmanın bir başka yolu, kümeleşmeyi de aşırıp yığınlaşmaktır. Yığınların en etkili oldukları eylem biçimi, toplantılar ve gösteri yürüyüşleridir. Demokratik ülkelerde sık sık ve etkili bir biçimde kullanılan bu yol,

¹¹³ Eroğul; **Devlet** , s. 177 - 181

¹¹⁴ Eroğul; **Devlet** , s. 181, 182

henüz belirli bir demokratikleşme seviyesine gelememiş ülkelerde çoğunluklu yasalar ya da yöneticiler tarafından engellenmeye çalışılmaktadır.

Bireylerin, kendi etkilerini arttırmak için, kümeleşmek ya da yığınlaşmak dışında kullanabilecekleri çok önemli bir yol da örgütlenmektir. Örgütlenmiş birey, birey olmaktan çıkmakta; bundan böyle katılma ilişkisine taraf olan şu ya da bu sayıda birey değil, bir örgüt olmaktadır. Burada artık bireysel ilişki değil, örgütsel ilişki söz konusudur. Bugün, demokratik ülkelerde tartışmasız olarak kabul edilen örgütlenme hakkı, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında yayılmaya başlamıştır. Tarihsel geçmişi fazla olmayan bu hak, günümüzde uluslararası belgelerde yer almakta ve özgül uluslararası toplantılara konu olmaktadır. Dernek kurma hakkı, Türk anayasalarına 1909 yılında, II. Meşrutiyet'i izleyen anayasa değişiklikleri ile girmiştir. Ancak, devlet bu hakkın gelişmesine hiçbir zaman hoşgörü ile bakmamış; dernekleşme hakkı, özellikle 12 Eylül darbesinden sonra çok büyük bir gerilemeye uğrayarak neredeyse kullanılamaz hale getirilmiştir.

Örgütlü olarak devlet yönetimine katılmanın, tıpkı bireysel yollarda olduğu gibi, doğrudan ve dolaylı biçimleri vardır. Türkiye'de, doğrudan katılma yolu, örgütler arasında yalnızca siyasal partilere tanınmıştır. Siyasal partiler, katılma ilişkisinde, devletin resmen taraf olarak tanıdığı tek örgütsel yapıdır. Türkiye'nin özelliği, yalnızca doğrudan katılma alanında değil; dolaylı örgütsel katılma alanında da hemen hemen bütün yükün siyasal partilerin omzunda olmasıdır. 1995 yılına gelene dek siyasetin, anayasa ve yasalarca, sendikalara, derneklere, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına, vakıflara ve kooperatiflere yasaklanmış bulunması, örgütsel katılmada siyasal partilerin ağırlığını dengesizlik yaratacak ölçüde arttırmıştır. Partiler bu yükün altından kalkabilmek için, hem doğrudan doğruya eylemde bulunmakta, hem de bireysel katılım yollarını uyarmaya çalışmaktadırlar. Örneğin; mektupları, telgrafları partililer yazmakta; yöneticilere uyarı ziyaretlerini partililer yapmakta; ve yine partililer yurttaşları alanlara toplamaya çalışmaktadırlar.¹¹⁵

¹¹⁵ Eroğul; **Devlet** , s. 185, 186

2.3.3 Belirleyici Etmenler

Siyasal katılmanın yollarının seçimini belirleyen etmenlerin başında, girilen katılma eyleminin hangi temel işleve yönelik olduğu gelmektedir. Genel kural olarak, katılma biçimleri, ulaşılmak istenen amaçlara bağlıdır. Devlet kurumlarının oluşumunu, görevlilerin belirlenmesini, kararların alınıp uygulanmasını etkilemeyi amaç edinen eylemler, bu amaçlardan her birine hangi yol en elverişli ise ona yöneleceklerdir. Örneğin; seçimlerde oy verme biçimindeki bir eylem, esas olarak, devleti kimlerin yöneteceğini saptamaya yönelik bir eylemdir.¹¹⁶

Katılmanın yollarını seçimini belirleyen ikinci bir etmen, yasal çerçevenin niteliğidir. Yasal çerçevenin esnekliği, düzenlemenin gerektirdiği doğal yolların seçimini yaygınlaştırmaktadır. Yasal çerçeve kısıtlayıcı ise, var olan sınırlı yasal olanaklara aşırı bir yüklenme olmaktadır. Örneğin; örgütlü katılma yolları bakımından Türkiye’de yaşanan kısıtlılık, siyasi partilere aşırı yük bindirilmesine neden olmuştur.

Bir diğer etmen, katılmanın yer aldığı düşünsel ortam, ulusal gelenekler ve mevcut ortamdır. Her ülkenin, tarihsel alışkanlıklarından kaynaklanan, özellikle benimsediği katılma biçimleri bulunmaktadır. Halkların benimsedikleri katılma yolları, geniş ölçüde onların gelişmişlik düzeylerine de bağlıdır.

Katılma yollarının seçimini belirleyen etmenlerden bir diğeri de eylemcilerin sayısı ve örgütlü olup olmadıklarıdır. Bunun yanı sıra, cinsiyet, yaş, eğitim, yerleşme yeri, sınıfsal konum, uğraş alanı gibi katılma öznelere özellikleri de katılma yolunun seçiminde son derece etkin bir role sahiptir.

2.3.4 Yoğunluk

Siyasal katılmanın yoğunluğu sorunu ile ilgili farklı yaklaşımlar vardır. Bu yaklaşımlardan ilki, belli bir toplumda, katılmacı eylemlere toplam nüfusun hangi

¹¹⁶ Eroğul; *Devlet* , s. 187

oranda taraf olduğunu dikkate almaktadır. Ancak görülen odur ki, en gelişmiş Batılı ülkelerde, vatandaşların yaklaşık yarısı siyasete hemen hemen hiç ilgi duymamakta, ilgi duyanların ise beşte dördü, bu ilgilerini, seçimden seçime oy kullanıp siyasal gelişmelerden haber olmanın ötesine taşımamaktadır. ‘Etkin vatandaş’ olarak nitelenebileceklerin oranı ise yaklaşık %10 sınırını aşmamaktadır.¹¹⁷

Katılmanın yoğunluğu sorununa ikinci yaklaşımda, katılımcı eylemlere girişen her bireyin hangi eylemleri ne sıklıkla gerçekleştirdiğine bakılmaktadır. Böylece, ‘çok katılan’, ‘az katılan’ vb. gibi birey grupları çizilmeye çalışılmaktadır. Bunun yapılabilmesi için, bireysel davranışlarda belli bir türdeşlik bulunduğunun varsayılması gerekmektedir; ancak bir çok araştırma bu türdeşlik varsayımını doğrulamamaktadır. Siyasal katılmayı belirleyen etmenlere bakıldığında da, tutarlılık beklentisinin geçerli olmadığı görülmektedir. Farklı katılımcı davranışlar, farklı toplumsal katmanlara daha yakın gelebilmektedir.¹¹⁸

Yoğunluk sorununa üçüncü yaklaşım, katılımcı eylemleri soyut olarak ele alıp bunların içerdiği katılma miktarını saptamaya ve eylemleri buna göre derecelendirmeye çalışmaktadır. Ancak, katılma yoğunluğunun sıralamasını somutlaştırmak son derece güçtür.

Yalnızca gerçekleşen katılma eylemlerine bakılarak, bir toplumun katılma gücüne ilişkin çok kesin saptamalarda bulunulamamaktadır. Siyasete ilgisiz görünen bir toplum, ortamın değişmesi ile büyük bir katılımcılık sergilemeye başlayabilmektedir. Benzer bir olay Türk siyasal hayatında 1945-1946 yıllarında yaşanmıştır. Çok partili düzene geçilme kararının alınması sonrasında, toplum birdenbire olağanüstü bir siyasal canlılık göstermeye başlamıştır.¹¹⁹

¹¹⁷ Eroğul; **Devlet** , s. 192

¹¹⁸ Eroğul; **Devlet** , s. 193

¹¹⁹ Eroğul; **Devlet** , s. 194

2.3.5 Etkenlik

Katılmanın etkenliği, katılımcı eylemlerin amaçlarına ulaşma olasılığını ifade etmektedir. Eroğul, etken eylemi, katılma öznelerinin amaçlarının gerçekleşmesini sağlayan eylem olarak tanımlamaktadır. Örneğin, belli bir yasanın kaldırılması amacıyla on binlerce kişinin imzaladığı bir dilekçe yetkili makama ulaştırılmış ve bunun sonucunda da meclis söz konusu yasayı yürürlükten kaldırmışsa, söz konusu katılımcı eylemi etken bir eylemdir.

Yönetimin merkezden olması ya da toplumda yerinden yönetim ilkesinin geçerli oluşu, katılmanın etkenliğini etkilemektedir. Toplumun somut verilerine bakılması gereğinin vurgulanması ile birlikte, yerinden yönetim ilkesinin katılımcılığın etkenliğini arttırdığı söylenebilmektedir. Katılma eyleminin, devlet aygıtının hangi kademesinde gerçekleştiği de etkenliğin değerlendirilmesinde önemli bir etmendir. Örneğin; Kültür Bakanlığı'nın etkinliklerine katılmak ile Milli Savunma Bakanlığı'nın etkinliklerine katılmak aynı ağırlığı taşımamaktadır.

2.4 SİYASAL KATILMAYI BELİRLEYEN UNSURLAR

Siyasal toplumsallaşma ve siyasal kültür bağlantısına da etkili olarak pek çok değişkenin katılımı etkilediği yapılan sosyolojik araştırmalarda tespit edilmiştir. Bir toplumda yaşayan tüm bireylerin siyasete karşı aynı düzeyde ilgi göstermeyeceği şüphesizdir. Bireysel nitelikler, çevresel ve psikolojik etkenler, eğitim, genel kültür, sosyo-ekonomik yapı ve cinsiyet katılımın yoğunluğunu ve niteliğini etkilemektedir.

Siyasal katılımı en çok etkileyen faktörler sırasıyla; eğitim, -özellikle gelişmekte olan ülkelerde en önemli değişken olarak- cinsiyet, yaş, kırsal ya da kentsel yaşam, gelir düzeyi ve sınıf, kitle iletişim araçlarını izleme.... şeklinde sıralanabilir.¹²⁰

¹²⁰ Ersin Kalaycıoğlu; **Karşılaştırmalı Siyasal Katılım - Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme**, İÜSBF Yayınları, İstanbul 1983, s.16

2.4.1 Eğitim

Eğitim siyasal toplumsallaşma aracı bir kurum olarak siyasal kültürün, siyasal değer yargılarının kuşaktan kuşağa aktarılması işlevini görür. Eğitimin içeriği ve yöntemi, siyasal etkinlik duygusu ve siyasal katılma eğilimi üzerinde de etkilidir.

Almond ve Verba'nın beş Batı ülkesinde yaptığı araştırmaların sonuçlarına göre, bireylerin öğrenim düzeyi yükseldikçe siyasal olaylara ilgileri artmakta, kendilerinin siyasal yönden etkin olabileceklerine ilişkin inançları güçlenmekte ve örgütlenme eğilimleri artmaktadır. Bunun yanı sıra öğrenim düzeyi yükseldikçe bireyler daha fazla siyasal bilgi edinmekte, çok yönlü görüşler kazanmakta ve daha fazla kişi ile siyasal tartışmalara girmektedirler.¹²¹

Eğitim siyasal tercihi ve yönünü de etkiler. “Birçok demokratik toplumda eğitim, eşitlik ve hoşgörölü olma gibi genel sistemle ilgili değerlerin yaygınlaşması ve benimsenmesi işlevini yüklenmiştir. Bu durumda daha fazla eğitim görmüş kişilerin sistem hakkında daha çok bilgiye sahip olmalarını, sistemin kurallarına daha çok bağlılık göstermelerini bekleyebiliriz.”¹²²

2.4.2 Cinsiyet ve Yaş

Bugün, dünyadaki ülkelerin büyük bir çoğunluğunda kadınlar, erkekler ile eşit haklara sahip olarak siyasal hayatın temel öğelerinden biri konumundadırlar. Ancak, eşit siyasal haklara rağmen siyasal katılma söz konusu olduğunda, tüm dünyada erkekler kadınlara göre ileri durumdadırlar. Kadınlar, kendilerine tanınan yasal haklardan fiilen yararlanamamaktadırlar. Kadın-erkek eşitsizliğinin kökeninin biyolojik, psikolojik ve ekonomik oluşu, kadın ile erkeğin toplumda farklı rollere sahip olmaları ve dolayısıyla siyasal tutumları arasında da bazı farklılıklar bulunması sonucunu doğurmuştur.

¹²¹ Almond – Verba; *a.g.e.*, s. 315 - 324

¹²² İltir Turan; *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, Der Yayınevi, (2. Baskı) İstanbul 1976, s. 81

Kışlalı'ya göre; "Kadınların erkeklere oranla daha tutucu oldukları, seçimlere daha düşük bir oranda katıldıkları, siyasal tercihlerinde duygusal koşullardan daha çok etkilendikleri, güçlü olana doğru yöneldikleri ve genellikle kocalarına bağımlı olarak oy kullandıkları varsayımları çeşitli araştırmalarla doğrulanmıştır. Kadınların seçimlere daha düşük oranda katılmaları, siyasal yaşama duydukları ilginin görece azlığı ile açıklanabilir. Bu da onların toplumsal rolleri ile yakından bağımlıdır."¹²³ Bunun yanı sıra, yine Kışlalı'nın yapmış olduğu alan araştırmasının sonuçlarına göre, kadınlar parti liderinin kişiliğinden daha fazla etkilenirken, erkeklerin parti programına verdikleri önem kadınlarınkinin iki katından fazladır.¹²⁴

Türkiye'de özellikle Atatürk döneminde kadın-erkek eşitliğini sağlamak için hem yasal, hem de uygulama alanında önemli adımlar atılmıştır. Ancak, yasal alandaki eşitsizliklerin kaldırılması sorunun çözümüne yetmemektedir. Uygulamada, kadınlar yasal düzeyde şimdiye kadar kendilerine sağlanmış olan haklardan bile yararlanmaktan uzaktırlar. Şirin Tekeli'nin hazırladığı verilere göre, kadınların parlamentoya alındıkları ilk yıl olan 1935'ten 1980'e dek, kadın milletvekillerinin oranı yalnızca % 1.8 olmuştur. Ayrıca, bu oran 1935'te % 4.5 iken, 1946'dan itibaren hızlı bir düşüş göstermiştir. Görülen odur ki, siyasal yaşam demokratikleştiği ölçüde, kadınlar siyasetten dışlanmışlardır.¹²⁵

Seçilme hakkı bir yana, siyasal katılımcılığın daha düşük bir etkinlik gerektiren alanlarında da kadınlar erkeklerden önemli ölçüde geri kalmaktadırlar. Yapılan araştırma sonuçları, kadınların seçimlere erkeklerden daha az ilgi gösterdikleri, daha az katıldıkları, siyasal tercihlerini yaparken ise iki temel kurumun -din ve ailenin- etkisi altında daha fazla kaldıklarını ortaya koymaktadır.¹²⁶ Kışlalı'ya göre; "Kadınlarda siyasal katılma eğiliminin azlığı, aslında siyasal yaşama ve genel olarak siyasal konulara duyulan ilgi azlığının bir yansıması sayılabilir."¹²⁷

¹²³ Ahmet Taner Kışlalı; "Siyasal Tutumlarda Kuşak ve Cinsiyet Etkenleri (Bir Alan Araştırması)", **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, Mart-Aralık 1976, Cilt : XXXI, No : 1-4, Ankara 1976, s. 125

¹²⁴ Kışlalı; **a.g.m.**, s. 128

¹²⁵ Aktaran, Eroğul; **Devlet**, s. 109

¹²⁶ Şirin Tekeli; **Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri**, Aktaran, Eroğul; **a.g.e.**, s. 110

¹²⁷ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi, (5. Baskı) Kasım 1996, İstanbul, s. 157

Siyasal katılmanın yaş ile ilgisine bakıldığında, katılımın yaşla orantılı olarak arttığı görülmektedir. Gençler, siyasal hayata yaşlılara kıyasla nispeten daha az katılmakta; katıldıklarında ise daha çok uç siyasal eğilimlere ilgi duymaktadırlar. Ayrıca, yaş ilerledikçe siyasal sürece karşı güvenin azaldığı ve şüpheciliğin arttığı evrensel olarak tespit edilmiştir. Orta yaşlılar ve yaşlılar genellikle ılımlı, merkeziyetçi görüşleri benimsemektedirler.¹²⁸ Bir genellemeye gitmek gerekirse, gençlerin düzensiz ve düşük düzeyde katılma gösterdikleri, orta yaşa gelindiğinde siyasete duyulan ilginin arttığı, altmış yaşından sonra ise bu ilgilinin yeniden azalmaya başladığı söylenebilir.

Kuşaklar arasında var olan tutum farklılıkları doğal olarak siyasal davranışlara da yansımaktadır. Araştırma sonuçlarına göre bu konudaki temel varsayım şöyle özetlenebilir; gençler, yaşlılara oranla genellikle daha ilericidirler. Orta yaşlı ve yaşlı kuşaklarda tutucu eğilimler artarken, genç kuşaklarda belirgin eğilim, değişikliklerden yana olmak biçiminde ortaya çıkmaktadır.¹²⁹

2.4.3 Yerleşme Biçimi ve Yeri

“Katılma konusunu inceleyen siyasalbilim kuramcılarına göre, insanların yaşadıkları yörenin gelişmişlik düzeyi ile siyasal katılma arasında doğrudan bir ilişki vardır. Çağdaşlaşma ile katılma, birbirinin koşulu olan ve birbirini sürekli besleyen iki etmendir.”¹³⁰ Diğer sosyal modernleşme süreçleriyle birlikte şehirleşmenin, vatandaşlar ile ulusal devlet arasında yeni bağlar yaratacağı, siyasal haberleşme düzeyini yükselteceği ve böylelikle de kişiyi siyasal katılma yoluyla sağlanabilecek çıkarlar hakkında daha bilinçli kılacağı ileri sürülmüştür.¹³¹

Çeşitli siyasal sistemlerden elde edilen veriler, gelişmiş yörelerde ve şehirlerde yaşamakla yüksek düzeyde siyasal katılma arasındaki ilişkinin bu yönde

¹²⁸ Rukiye Akkaya; “Siyasal Katılım ve Siyasal İlginin Zayıflaması”, *Argumentum*, Yıl : 4-5, Sayı : 44, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 69

¹²⁹ Kışlalı; *a.g.m.*, s. 117

¹³⁰ Eroğul; *Devlet*, s. 119

¹³¹ Ergun Özbudun; *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No : 363, Ankara 1975, s.103

olmadığını göstermektedir. Bu önermeye göre, siyasal katılmanın türlü yönleri bakımından Türkiye örneği ele alındığında, Türkiye'nin doğusunun, daima batısından daha geride bulunması gerekir. Oysa, Eroğul, dar anlamda siyasal hakların en önde geleni olan seçme hakkı bakımından, kuramcıların beklentilerinin aksine, doğulu seçmenin batılı seçmenden daha katılımcı görünmekte olduğunu ileri sürmektedir.¹³²

Eroğul, bu durumu oy verme sürecindeki bağımlılığın çarpıcı bir göstergesi olarak yorumlamaktadır. Doğuda siyasal yaşam genellikle bir avuç güçlü kişinin etkisinde kalmaktadır ve oylar yığın olarak bu kişilerce sürüklenmektedir. Doğuda, partilerin dışında kendi başlarına seçime giren güçlü bağımsız adayların yüksek oranda oy toplamalarını da yine bu bağımlılığın bir sonucudur. Adaylar, kendilerine bağımlı olan seçmenleri mobilize ederek, yüksek oranda seçime katılmalarını sağlayabilmektedir.

Türkiye'de bölgelerin gelişmişlik farkının oy verme sürecindeki bu yansıma biçimi, köy ve kent ayrımında da kendisini göstermektedir. Eroğul'a göre; "Kuramsal bekleyiş kentlerde katılma oranının daha yüksek olmasını gerektirirken, gerçekler aksi yöndedir. Bütün illerde en düşük katılma oranını şehirli seçmenler vermekte, kasabalılar onlardan biraz daha yüksek oranda seçime katılmakta, en yüksek orana da köylüler ulaşmaktadır..... Böylece Türk siyasal davranışı ile ilgili bir kural yakalamış oluyoruz. Yerleşme biçimi, Batı ülkelerinin çoğunda görülen temayülün tam aksi yönde siyasal katılmayı etkilemektedir."¹³³ Bu durum, oy vermenin büyük ölçüde özerk bir eylem, bir bireysel irade sorunu olduğu şehirlerde, oy verme konusunda yeterli derecede güçlü bir kararı olmayan seçmenleri, buna yöneltecek bir dış etkenin yokluğundan kaynaklanmaktadır. Buna karşılık, azgelişmiş kırsal bölgelerde, yöresel nüfuz sahipleri, kendilerine bağımlı durumdaki çok sayıda seçmeni mobilize edebilmektedirler.

Dar anlamda siyasal hakların en önde geleni olan seçme hakkı bakımından gelişmişlik düzeyi ve siyasal katılma arasındaki bağlantının ters yönde olduğunu

¹³² Eroğul; **Devlet**, s. 119

¹³³ Eroğul; **Devlet**, s. 120

belirttikten sonra, geniş anlamda siyasal haklara bakılacak olursa, bu kez Batı'da olduğu gibi, Türkiye'de de gelişmişlik-katılma bağlantısının genel olarak doğrulandığını söylemek mümkündür. Çok daha yüksek bir bilinç gerektiren geniş anlamda siyasal katılma, kişinin yaşadığı yerin gelişmişliğine oranla artmakta, şehirlerdeki katılma her düzeyde kırsal kesime kıyasla daha yoğun olmaktadır.

2.4.4 Sınıf ve Gelir

Tarihsel verilere bakıldığında, siyasal yaşamdaki büyük değişikliklerin hep toplumların sınıf yapılarındaki değişikliklere koşut olduğu görülmektedir. Sınıfların takındıkları tutumlar, toplumda geçerli siyasal katılma biçimini belirlemede birinci derecede rol oynamaktadır. Sınıflar, siyasal tutumlarını zamana, zemine ve kendi niteliklerine göre, değişik yöntemlerle ortaya koyarlar. Siyasal hakları birleşerek ve örgütlenerek kullanma yolu, genellikle halk sınıflarının yeğledikleri bir yoldur. Örneğin; sendikalar işçi sınıfının yaratıp geliştirdiği bir örgütlenme biçimidir. Sınıf sınırlarının çoğu zaman belirsiz olması ve kümelerin kimi zaman büyük yığınları kapsamaması, bunların siyasal davranışlarını incelemeyi güçleştirmiştir. Bu nedenle siyaset bilimciler, sınıfların siyasal davranışlarını, daha çok siyasal partiler ve baskı kümeleri açısından inceleme yoluna gitmektedirler.¹³⁴

Yücekök, alt sınıflarda katılmanın genellikle daha az olduğunu belirtmektedir. Bunun nedeni, alt sınıflarda bulunan kişilerin, ekonomik güvensizliklerinin de etkisi ile siyasal çevrelerini kontrol edememe ve etkili olamama inancını taşımalarıdır. Ayrıca alt sınıflar, sınıf bilinçleri egemen sınıflarınki kadar güçlü olmadığı için, çapraz baskılardan daha çok etkilenmektedirler. Bunun yanı sıra, eğitim düzeylerinin yetersizliği ve dünya görüşlerinin darlığı da etki ve propagandalara daha açık olmaları sonucunu doğurmaktadır.¹³⁵

Gelir artışı ile birlikte siyasal katılmanın da artacağını ileri süren görüşler vardır. Bu konuda ABD'de yapılan ilk araştırmalar artan gelirin, oy kullanma

¹³⁴ Eroğul; **Devlet** , s. 121-124

¹³⁵ Ahmet Yücekök, **Siyasetin Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)**, A.Ü.S.B.F. Yayınları : 565, Ankara 1987, s. 26

eğilimini arttırdığını göstermekteyken; daha sonra başka ülkelerde yapılan araştırmalar bu önermenin her zaman ve her yerde gerçekleşmeyeceğini göstermiştir.¹³⁶ Ancak, oy kullanma diğer katılma türlerinden nispeten bağımsız bir katılma türüdür ve oy verme ile siyasal hayata diğer yollardan katılma arasında kuvvetli bir ilişki bulunmamaktadır. Bu nedenle de, siyasal örgütlere üye olma, siyasal partilerde üye ya da aday olma gibi daha üst düzeydeki katılma türlerinde gelir artışının olumlu bir etkisi olduğu şüphesizdir.

Gelirin toplumdaki dağılımının siyasal katılma üzerindeki dolaylı etkisi, sınıflaşmayı doğurmasıdır. Toplumda adaletsiz gelir dağılımı sınıf bilincinin doğmasına yol açmaktadır. Böylece gelir, sınıf bilinci yoluyla örgütsel siyasal katılmayı arttıran yönde etki yapabilmektedir.¹³⁷

2.4.5 Meslek ve Statü

Çeşitli araştırmalardan elde edilen güçlü kanıtlar, yüksek statü ile siyasal etkinlik ve yeterlilik duyguları arasında ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu kanıtlar, siyasal etkinlik duygusuna sahip olanların olmayanlara oranla siyasete daha yoğun katıldıklarını göstermektedir. Statü değişkenleri, siyasal katılma üzerinde tutumsal değişkenler aracılığıyla etkili olmaktadır. Yüksek statülü, özellikle de iyi eğitim görmüş kişiler, aşağı statülü kişilere oranla, siyasete katılmanın bir vatandaşlık ödevi olduğuna daha çok inanırlar ve böylece de siyasete gerçekten daha çok katılırlar.¹³⁸

Bazı meslekler kişiyi siyasete katılmaya itebilmektedir. Lipset'e göre; "Birçok faaliyet ve rollerle bir hayli grup içi temas sağlayan ve önderlik yetenekleriyle büyük meseleler hakkında bilgi veren işlerde çalışanlar siyaset alanında daha faaldirler, daha çok oy verirler ve sendikalar gibi işle ilgili kuruluşlara

¹³⁶ Turan, a.g.e. , s. 76

¹³⁷ Tülay Özürman, *Anayasal Dönemlerde Türkiye'de Siyasal Katılma*, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1984, s. 12

¹³⁸ Samuel P. Huntington - Jorge I. Domínguez, *Siyasal Gelişme* (Çev. Ergun Özbudun), Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara 1975, s. 45

daha büyük bir bağlılık duyarlar.”¹³⁹ Ancak, Lipset’e göre, mesleğin siyasal katılmayı etkileyebilmesi, o mesleğin kişiye boş zaman bırakabilmesine bağlıdır. Geçimini çıkarabilmek için uzun saatler boyunca çalışanlar, daha güvenli işlerde çalışan ve çalışma saatleri esnek olanlar kadar siyasette faal olamazlar.

Kişilerin, kendi meslek grupları ile ilgili bir konuda siyasal otoritelerce alınan kararlardan etkilenmeleri sonucunda siyasete katılmaları beklenebilir. Siyasal otoritenin kendilerini ilgilendiren faaliyetlerini ve politikalarını izlemeye başlayan kişiler, siyasal katılmanın ilk adımını böylelikle atmış olacaklar ve belki de çeşitli girişimlerde bulunarak karar üzerinde etkili olmaya çalışacaklardır.¹⁴⁰

2.4.6 Din

“Toplumun kültür sistemi içinde yer alan ve az gelişmiş toplumlarda farklılaşmamış sosyal yapı nedeni ile tek yaygın değer durumunda bulunan din, kuşkusuz, gelişmiş toplumlara nazaran insan yaşantısına yön veren en büyük etkenlerden biri olacaktır.”¹⁴¹ Bunun en büyük nedeni, gelişmiş toplumlarda bulunan, kişinin inancını yönelteceği çok sayıdaki değişik kurumun, farklılaşmama nedeni ile az gelişmiş toplumlarda bulunmamasıdır. Uzmanlaşma ve iş bölümünün yarattığı farklılaşmış bir toplumda, kişi bağlanacak başka kurumlar ve değerler bulacağından, din artık etkili bir sosyalizasyon aracı olmaktan çıkacaktır.

Din, gelişmekte olan ülkelerdeki kadar yoğun olmasa da gelişmiş ülkelerde de siyasal tercihin yönünü belirleyen bir etkidir. “Çok sayıda ülkede din ve etnik faktörler, diğer sosyo-ekonomik etkenler altında beklenen tercih ve davranışların yönünü değiştirebilmektedir.”¹⁴²

¹³⁹ Seymour Martin Lipset, **Siyasi İnsan** (Çev. Mete Tuncay), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Siyasi İlimler Serisi : 8, Ankara 1964, s. 178

¹⁴⁰ Özüerman, **a.g.e.**, s. 15, 16

¹⁴¹ Ahmet N. Yücekök, **100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset**, 100 Soruda Dizisi : 27, Gerçek Yayınevi, (3. Baskı) İstanbul 1983, s. 14, 15

¹⁴² Turan, **a.g.e.**, s. 83

2.5 BAŞLICA SİYASAL KATILMA ETKİNLİKLERİ

Siyasal katılma yalnızca zamanı geldiğinde sandık başına gidip oy kullanmaktan ibaret değildir. Siyasal katılmanın biçimleri, siyasete ilgi duymak ve siyasal tartışmalara katılmaktan, baskı gruplarına üye olma ve siyasette aktif rol almaya kadar uzanan geniş bir yelpazede yer almaktadır. Başlıca siyasal katılma türleri; siyasete ilgi duyma, oy kullanma, seçimlerde aktif rol alma, örgütlere üye olma, (protesto hareketleri ve sokak mitingleri gibi) diğer katılma biçimleri başlıkları altında incelenebilir.

2.5.1 Siyasal İlgi

Siyasal ilgi, düşük düzeyde yer alan bir katılma türü olmakla beraber katılmanın ön koşulunu oluşturmaktadır. Siyaset hakkında bilgisi olmayan ve siyasete ilgi duymayan bir kişinin siyasal hayata katılması beklenemez. Siyasete karşı ilgi duyma bireyin kendisini siyasal uyarıcılara açık tutması ile başlamaktadır. Ülke ve dünya sorunları ile ilgili siyasal gelişimi izleyen kişi, bu konularda bilgi edinir. İlgisi sonucu edindiği bilgi birikimi kişinin siyasal kanaatlerinin oluşmasını sağlar. Kişinin statüsü ve eğitiminin de etkisi ile oluşan siyasal kanaatleri, onun siyasal tartışmalara girmesinde, parti tercihinin oluşmasında ve örgütlere üye olmasında etkili olacaktır.¹⁴³

2.5.2 Oy Kullanma

Oy kullanma, seçilenlerin seçmen tarafından seçilmesidir. Çağdaş demokrasilerde, kişiler oy kullanma hakkı ile kendilerini temsil edecek ve yönetecek olan kadroları belirlerler. Siyasal rekabetin olmadığı toplumlarda ise, oylama iktidarın onaylattırılması işlevini üstlenir. Bu toplumlarda oy kullanmak rejime bağlılığın bir göstergesidir.

¹⁴³ Özüerman, a.g.e., s. 31

Oy kullanma seçimden seçime güncellik kazandığı için sürekli olmayan bir katılma türüdür. Ancak, aynı zamanda da dar anlamda siyasal hakların en önde geleni olan seçme hakkının kullanılmasıdır.

Oy verileri, seçime katılma oranları, parti tercihleri ve oy verenlerin nitelikleri gibi konularda toplum hakkında bilgi edinilmesine olanak verir. Oy kullanmaya ilişkin katılma kalıpları genel olarak değerlendirilecek olursa; erkekler kadınlardan, orta yaştakiler genç ve yaşlılardan, iyi eğitilmişler daha az eğitilmişlerden, şehirlerde oturanlar kırsalda oturanlardan, yüksek statüdekiler aşağı statüdekilerden, evliler bekarlardan, kuruluşlara üye olanlar olmayanlardan daha çok oy verirler.¹⁴⁴

2.5.3 Seçimlerde Aktif Rol Alma

Oy kullanma gibi seçim dönemlerine özgü süreksiz bir siyasal katılma türü olan seçimlerde aktif rol alma, seçim propagandası yapmak, kanaat önderliğinde bulunmak, siyasal örgütün mektup yazma ve yayın işlerinde çalışmak, parti için para toplamak ve parti toplantılarına katılmak gibi görevleri kapsamaktadır. Kanaat önderliği genellikle kendi sınıfları içerisinde tahsil durumu ve statüsü iyi olan kişiler tarafından yapılmaktadır. Kanaat önderinin etkili olabilmesi, ikna etme gücü ve liderlik özelliklerini kendisinde bulundurmasına bağlıdır.

2.5.4 Politikacılarla Bağlantı Kurma

Siyasal katılmanın bir diğer biçimi idarecilerle, siyasal temsilcilerle ilişki kurmaktır. Bu genellikle mektup yazma usulü ile gerçekleşir. Siyasal bir sorun hakkında bir milletvekiline mektup yazmak Amerika'da çok yaygın olduğu halde, Türkiye'de nadir başvurulmuş bir yoldur. Yücekök, düşük statülü kesimin çoğunlukla mahalli idarelerle ve önderlerle temas kurduğunu, bunun ötesine geçmenin kendilerine zor ve yeteneklerinin üstünde bir durummuş gibi geldiğini belirtmektedir.

¹⁴⁴ Lipset, a.g.e. , s. 167

Buna karşılık, yüksek sosyo-ekonomik düzeydeki toplum üyeleri, ulusal düzeydeki temsilcilerle rahatça ilişki kurabilmektedirler.¹⁴⁵

2.5.5 Örgütlere Üye Olma

“İrk, din ve sınıf çatışmalarının normal demokratik koşullar altında yapıldığı ülkelerde siyasal katılmanın en etkili şekillerinden biri olan siyasal örgüte üye olma kişi ve grup çıkarlarının kavranmasıyla yakından ilgilidir.”¹⁴⁶

“Örgütlere üye olma veya bu örgütlerde görev alma kişide grup bilincinin oluşmasına, girmiş olduğu grubu etkilemesine ya da ondan etkilenmesine dolayısıyla siyasal katılmanın artmasına neden olabilir. Bu örgütler çiftçi kuruluşları, işçi sendikaları gibi mesleki kuruluşlar olabileceği gibi, çeşitli amaçlı dernekler ya da siyasi partiler de olabilir. Bunlardan siyasal partiler, ... gençlik, kadın kuruluşları ve diğer yan kuruluşları ile yoğun bir siyasallaşma eğitimi yaparlar.”¹⁴⁷

2.5.6 Diğer Katılma Biçimleri

Siyasal sistemden beklenenlerin gerçekleşmemesi, sistemin başarısızlığı, toplumun belirli kesimlerinin kendisini sistemden yabancılaşmış görmesi durumlarında siyasal katılmanın alışılmış biçimlerinin aşarak, olağandışı biçimlere dönüştüğü gözlenmektedir. Günümüzde giderek yaygınlık kazanan bu alışılmışın dışındaki katılma eylemleri belirli bir kadro, bir grup ya da bir kişi tarafından önceden tasarlanıp düzenlenen organize eylemler olabileceği gibi, bir olay nedeniyle spontane ve dağınık olarak ortaya çıkıp etkili bir eylem biçimine dönüşebilirler. Organize katılma biçimlerine örnek olarak, imza toplamak, bildiri dağıtmak ve yayınlamak, protesto hareketleri düzenlemek gibi eylemler verilebilir. Mitingler, gösteri yürüyüşleri ve protesto hareketleri gibi eylemler planlanıp tarihi, yeri ve

¹⁴⁵ Yücekök, *Siyasetin* , s.29

¹⁴⁶ Yücekök, *Siyasetin* , s.29

¹⁴⁷ Özüerman, *a.g.e.*, s. 34

amacı önceden belirlenebileceği gibi, herhangi bir olayın arkasından hoşnutsuzluğun belirtisi olarak kendiliğinden, spontane olarak da ortaya çıkabilmektedir.¹⁴⁸

2.6 SİYASAL İLGİSİZLİK (DEPOLİTİZASYON)

Gelişmiş ülkelerin siyasal yaşamında rastlanan kimi belirtiler toplumda genel bir “siyasete karşı ilgisizlik” olgusunun varlığını gündeme getirmiştir. Batı toplumlarında ortaya çıkan, siyasal çatışmaların eski şiddetini kaybetmesi, partiler arasındaki derin görüş ayrılıklarının kalkması ve bunların birbirlerine yaklaşıma eğilimleri, oy kullanma oranlarındaki düşmeler gibi belirtiler kitlelerin siyasetten uzaklaştığı varsayımını güçlendirmektedir.

“Siyasal ilgisizlik (depolitizasyon), siyasal iktidar ile sosyal gruplar ve toplum arasındaki etki-tepki ilişkisinin belli durumlarda kopması ve o zamana değin süren diyalogun bir an için bile olsa kesilmesidir. Geçici de olsa, bu zaman dilimi içinde topluma durağanlık ve suskunluk hakimdir.”¹⁴⁹ İlgisizlik başlıca iki şekilde kendisini göstermektedir; ya birey ve sosyal grubun siyasal katılım eylemlerinde bir düşme gözlenir, ya da bazı sebepler katılımın birey için ifade ettiği anlamı değiştirir ve buna paralel olarak katılım eyleminin yolunda ve yönteminde bir değişim görülür.

Siyasal ilgisizliği, sistemin çelişkilerinin ve aksaklıklarının bir göstergesi olarak kabul eden görüşler vardır. Fakat, dünya konjonktürüne bakıldığında, azgelişmişlik ve gelişmişlik düzeyine göre ve toplum yapılarına bağlı olarak depolitizasyon olgusunun farklılık gösterdiği görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde siyasal ilgisizlik toplum koşullarına paralel olarak kendiliğinden belirirken, bu olgu gelişmekte olan ülkelerde yasal düzenlemeler ve siyasal iktidar sahipleri tarafından sağlanmaktadır. Birinci halde kendiliğinden oluşan bir ilgisizlik söz konusu iken, ikincisinde yapay bir depolitizasyon süreci siyasal katılma yollarının yasalarla tıkanmasıyla yaratılmaya çalışılmaktadır.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Özüerman, **a.g.e.**, s. 34 - 36

¹⁴⁹ Mehmet Akad, “Siyasal İlginin Zayıflaması”, Hıfzı Timur’un Anısına Armağan, İstanbul 1979 (Ayrı Basım), s. 3 vd. Aktaran; Rukiye Akkaya; “**Siyasal Katılım**”, s. 73

¹⁵⁰ Akkaya; **a.g.m.**, s. 73

2.6.1 Gelişim Sonucu Ortaya Çıkan Siyasal İlgisizlik

Demokratik rejimin yerleştiği modern Batı toplumlarında, siyasal ilgisizlik kendiliğinden beliren bir sonuçtur. Yaşam düzeyindeki yükselme ve bolluk ortamına ulaşılması kişiyi siyasal iktidarın karar alma sürecinde etkin olma duygusundan uzaklaştırmaktadır. Toplum ne kadar refah içindeyse, katılım da o oranda düşmektedir. Çünkü, halk elde etmek istediği tüm haklara kavuşmuştur ve düzeltilmesi talep edilen sivil noktalar ortadan kalkmıştır. Batıda proletaryanın maddi durumunun iyileşmesine paralel olarak siyasal alanda eski militan tutumunu terk etmesi bunun bir kanıtı sayılabilir. Bunun yanı sıra, depolitizasyonun bir diğer nedeni olarak, gelişmiş toplumlarda halkın karşısına çıkan problemlerin giderek daha teknik ve daha karmaşık bir nitelik kazanması görülmektedir. Halk kendi anlayışı ve bilgisini aşan sorunlarla karşılaştığında, bunların çözümünün konunun uzmanlarına bırakılması gerektiği düşüncesiyle siyasetin dışına kaymaktadır.¹⁵¹

Bireysel katılımın en önemli aracı olarak görülen oy kullanma oranlarındaki düşüşlerin geçici ve kısa süreli olduğu kanıtlanmıştır. Ekonomik gelişmeler örgütlenmeyi ve grup farklılaşmasını geliştirmiş ve örgütlü katılımı yoğunlaştırmıştır. Geniş bir açıdan bakıldığında, günümüzde gelişmiş ülkelerde siyasal katılda bir azalma değil, fakat klasik katılmanın yollarında ve stilinde bir değişimin söz konusu olduğu görülmektedir. Toplumda siyasal faaliyet alanı genişlemiş, karar ve etki merkezleri çoğalmıştır. Bu nedenle günümüz Batı toplumları için “depolitizasyon” yerine “politizasyon” (siyasallaşma)dan söz etmek daha doğru olacaktır. Mitingler, protesto hareketleri, gösteriler, yürüyüşler ve medyanın siyasal iktidar karşısındaki duyarlı tutumu yeni katılım yolları olarak denenmektedir.

2.6.2 Siyasal Katılım Yollarının Tıkanması Sonucu Ortaya Çıkan Siyasal İlgisizlik

Her siyasal rejim, o rejimde siyasal faaliyete bulunabilecek bireylerin kimler olabileceğini yasal ya da siyasal sınırlarla belirler. Anayasa, Siyasi Partiler Kanunu,

¹⁵¹ Kapani; a.g.e. , s. 135

Dernekler Kanunu gibi hukuksal düzenlemeler bu sınırlamaların ifadelerini buldukları başlıca kaynaklardır. Bu normlar dizisi, devletin dayandığı temel ilkeleri açıklar, sosyal-siyasal kurumların kuruluşlarını ve işleyişlerini düzenler, bireylerin bu kurumlarla nasıl ilişki kuracağını belirler.¹⁵²

Siyasal katılım yollarının tıkanması, aslında devlet otoritesince belli bir amaçla bilinçli olarak benimsenen siyasal bir tercihtir ve yöntemli bir çalışma ile toplumu siyasetten arındırma amacına yöneliktir. “Bazı rejimler, vatandaşlarının politika ile fazla ilgilenmesini istemezler; bunun için de politikanın alanını daraltacak, siyasal katılmayı sınırlandıracak bir takım önleyici tedbirler alma ve yasaklar koyma yoluna giderler. Bu durumda ‘politikadan uzaklaşma’ yerine, ‘politikadan uzaklaştırma’ sözünü kullanmak herhalde daha doğru olur.”¹⁵³

Siyasetten uzaklaştırma görüşünü destekleyenler arasında bulunan Milbraith, demokratik yöntemlerin iyi işleyebilmesi için yurttaşların siyasete fazla bulaşmaması gerektiğini savunmaktadır. Milbraith’e göre; “Yurttaşlar, esas yetkinin kendi ellerinde bulunduğuna inandırılmalı, ancak herkesin ortaya çıkıp siyaset topunu koşturmaya kalkışmasının zararlı olacağı da açıkça görülmelidir. Sağlıklı demokrasi, esas olarak siyasal seçkinlerin eline bırakılan demokrasidir.”¹⁵⁴

Türkiye’de 1982 Anayasası, siyasetten uzaklaştırma olgusuna verilecek en iyi örnektir. Bireysel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlamalar, örgütlenme yasakları, siyasi parti yasakları, dernek-sendika-meslek kuruluşlarına getirilen siyaset yasakları gibi bir takım antidemokratik düzenlemeler, halkın siyasetten arındırılmasını amaçlamaktadır.

¹⁵² Mehmet Akad, “Siyasal İlginin Zayıflaması”, Hıfzı Timur’un Anısına Armağan, İstanbul 1979 (Ayrı Basım), s. 8, Aktaran; Rukiye Akkaya; “**Siyasal Katılım**”, s. 74

¹⁵³ Kapani; **a.g.e.**, s. 137

¹⁵⁴ Aktaran, Eroğul; **Devlet**, s. 243

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASAL KÜLTÜR

Siyasal değer ve inançlar, toplumun kolektif deneyimlerinin sonucu olarak yüzyıllar içinde oluşmakta ve siyasal toplumsallaşma denilen süreç ile kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Tarihsel gelişim süreci içinde, toplumsal-siyasal yapılar ile birlikte siyasal kültür de değişikliklere uğramaktadır. Ancak, siyasal kültürü oluşturan değer ve inançlar sistemi, siyasal yapılardan çok daha yavaş değişmekte; başka deyişle siyasal kültür, siyasal yapılardan çok daha büyük bir süreklilik göstermektedir. Bu nedenle de modern bir siyasal yapı, onunla uyumlu olmayan geleneksel siyasal kültür kalıplarının etkisi ile, kökenindeki anlamını kaybetmekte ve uygulamada yaratıcılarının amaçlarından çok daha farklı şekilde işlemektedir. Bazen, toplumların karşılaştıkları büyük siyasal krizler, siyasal kültürdeki bu yavaş değişim eğilimini bozarak, değer kalıplarında ani ve sarsıntılı değişikliklere yol açabilmektedir.¹⁵⁵

Türk siyasal hayatında yaşanan dönüşüm, dünya tarihindeki, toplumsal ve siyasal yapıda köklü değişiklikleri amaçlayan gerçek devrim olaylarından biridir. Ancak, siyasal kültürün sürekliliği göz önüne alındığında, çağdaş Türk Devleti ve siyasal kültürünün Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız açıklanabilmesi olanaksızdır. Türkiye'de siyasal kültür, Osmanlı Devleti'nden miras kalan olumlu ve olumsuz izler taşımaktadır.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yoğunlaşan reform girişimleri, Cumhuriyet ile birlikte siyasal, toplumsal ve kültürel alanda radikal yapısal değişimlere dönüşmüştür. Cumhuriyet, Osmanlı İmparatorluğu içinde varlık bulan bir grup sivil-asker seçkinin, imparatorluktan vazgeçerek, yeni bir ulus devleti kurma sürecidir. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra, mevcut siyasal irade tarafından

¹⁵⁵ Ergun Özbudun; "Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi", **Türkiye'de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi**, Yayına Hazırlayan : Hüsnü Erkan, Türk Demokrasi Vakfı, İzmir 1990, s. 63

gerçekleştirilen bir dizi reform denemesi belli yapısal yeni düzenlemeler sağlamış, ancak bunlar toplumun zihnine ve ruhuna aynı hızla nüfuz etmemiştir.¹⁵⁶

3.1 TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜNÜN OLUŞUMU

İslamiyet öncesi ve sonrası Türk devletlerinde egemenlik sistemi birbirlerinden farklıdır. Orta Asya Türk toplumlarında, Oğuzlarda akla dayalı devlet sistemi hakimdir. Anadolu'ya geldikleri ilk dönemlerde bu sistemi yaşatan Türkler, I. Beyazıt dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde de bu anlayışı sürdürmüşlerdir. Ancak zamanla, kulluk anlayışı ve kulluk sistemi Osmanlı egemenlik anlayışına hakim olmuştur. Padişahın mutlak egemenliği özellikle Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren doruğa çıkmış, egemenliğin tek elde toplanması giderek güçlenmiştir. Tanzimat Dönemi'nde ve daha sonraki reformlar sırasında padişahın egemenlik haklarının sınırlandırılması ve halkın kulluk anlayışı ile yönetilmesi konusunda bir gelişme olmamıştır.

Osmanlı devlet sistemi patrimonyal özellik taşımaktadır. Bu sistemde en üstte padişah bulunmaktadır. Tanrı tarafından atandığı kabul edilen padişahın görevi, toplumu İslamın emredici kurallarına göre yönetmek, değişik toplumsal grupların düzen içinde beraber yaşamalarını sağlamaktır. Kuvvetlerin ayrılmadığı, tüm güçlerin padişahta toplandığı bu sistemde, din ve devlet birbirini tamamlamaktadır.¹⁵⁷

Osmanlı siyasal yapısı, Batı feodalitesinden çok farklı olarak, tüm siyasal iktidarın padişah merkezinde toplandığı ve sivil toplum kurumlarının son derece güçsüz kaldığı bir “bürokratik imparatorluk” modeli oluşturmuştur. Batıda, başta Kilise olmak üzere, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri, devlet iktidarının sınırlandırılmasında ve modern anayasacılığın temeli olan “sınırlı iktidar” düşüncesine ulaşılmasında büyük rol oynamıştır. Batı feodalitesinin aksine, Osmanlı'da padişahın iktidarını, ne bir aristokratik sınıf, ne bir burjuva sınıfı, ne

¹⁵⁶ Tayfun Atay; “10. Yıldan 75. Yıla Cumhuriyet, Kültür ve Değerler”, **Yeni Türkiye**, “Cumhuriyet Özel Sayısı IV - Kültürel Değerlendirme”, Eylül - Aralık 1998, Yıl : 4, Sayı : 23 – 24, s. 2442

¹⁵⁷ Mehmet Turhan; **Siyasal Elitler**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1991, s. 77 , 78

yerel yönetimler, ne de bir dinsel cemaat örgütü sınırlandırabilmiştir. Bireylerin toprak mülkiyetine ancak istisna olarak izin veren Osmanlılar, bu şekilde, büyük toprak mülkiyetine dayanan derebeyliğin ve onun yarattığı eşitsizlikle adaletsizliğin önünü alabilmişlerdir. Mükemmel bir şekilde işleyen devşirme sistemi¹⁵⁸ ile, padişah en yüksek yöneticinin bile hayatı, malı-mülkü üzerinde tasarruf hakkına sahiptir. Hukuken köle statüsünde yer alan kamu görevlileri ve yönetici sınıf, padişah karşısında hiçbir zaman bir güç odağı haline gelememiştir.¹⁵⁹

Osmanlı'da din de devlet otoritesini güçlendirmede etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Batı feodalitesinin sınırlı ve paylaşılmış iktidar sistemine karşı, Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidar mutlak şekilde padişahda toplanmaktadır. Batıda devletin sivil toplumun bir ürünü olmasına karşılık, Osmanlı siyasal sisteminde devlet, toplumun üzerinde, ondan bağımsız, her şeye kadir, adeta Tanrılaştırılmış bir yüce varlık olarak algılanmıştır. "Devlet toplumun ekonomik çıkar sınıflarının çıkar gereklerine dayanmaz, politik egemenlik toplumsal köklerden gelmez; toplumun üstüne Tanrı tarafından (gerçekte fetih ve güç yoluyla) dışardan oturtulur."¹⁶⁰

3.1.1 Osmanlı Devleti'nin Mirası

3.1.1.1 Siyasal - Kültürel Miras

Osmanlı siyasal - kültürel mirasının, çağdaş Türk siyasal hayatını etkileyen önemli bir yönü, seçkin ve kitle kültürleri arasındaki kopukluktur. Osmanlı Devleti'nde bu iki kültür arasındaki uçurum çok derin olmuş; saray (seçkin) kültürü ile yöresel (kitle) kültürler arasındaki fark neredeyse iletişimi imkansız kılacak boyutlara ulaşmıştır. Bu kültürler birbirlerinden tamamen bağımsız iki hayat tarzını

¹⁵⁸ Devşirme sistemi, devletin yönetim yapısını elinde bulunduracak kişilerin yetiştirilmesi sistemidir. Gayri müslim azınlıkların çocukları, çok küçük yaşlarında ailelerinden alınmakta, bir süre Türk ailelerin yanında kaldıktan sonra, bürokrasinin özel olarak kurduğu okullarda eğitilmekte, ileriki yıllarda başarıları ile orantılı olmak üzere devletin çeşitli kademelerine getirilmektedirler. Bu kişilerin sadık bir bürokrasi sınıfı oluşturmalarının nedeni, toplumsal ve kültürel kökenlerinden tamamen koparılmalrı ve varlıklarının tümüyle devletin varlığına bağlanmasıdır. Yetiştirilmeleri ve çalışma koşulları, bu bürokrasi sınıfının devlet karşısında özerk bir aristokrasiye dönüşmesine olanak vermemiştir.

¹⁵⁹ Özbudun; "Türkiye'de Siyasal", s. 63

¹⁶⁰ Niyazi Berkes; "Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu", Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, Ed : Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 117

sembolleştirmişlerdir; bir tarafta Arapça ve Farsça ile karışmış resmi ve edebi dil olan Osmanlıca, diğer tarafta basit konuşma dili olan Türkçe'den oluşan iki farklı dil; divan edebiyatı ve halk edebiyatından oluşan iki farklı edebiyat; şehirler ve köylerden oluşan iki farklı yerleşim biçimi; iki farklı müzik; ve hatta iki farklı İslamiyet anlayışı. Bu nedenle de devletin yapısal ve işlevsel farklılaşması, toplumun değer sistemini etkileyememiş; toplumun kültürel değişimi devletin yapısal ve işlevsel değişiminin gerisinde kalmıştır.¹⁶¹ 19. yüzyıldan itibaren yoğunlaşan reform hareketleri doğrultusunda seçkinlerin Batının toplumsal değerlerini ve yaşayış biçimini benimsemesi¹⁶²; kitlelerin ise bu etkiden tamamen uzak kalmaları, seçkinler ile kitle arasındaki uçurumu daha da derinleştirmiştir. Bu kültür ikiliğinin etkileri günümüze kadar devam etmiş, yüksek düzeyde bir toplumsal bütünleşmenin gerçekleşmesine engel olmuştur.

“Gerek devletin, toplumun üzerinde ve ondan bağımsız bir varlık olarak algılanması yolundaki temel eğilim, gerekse elit ve kitle kültürleri arasındaki derin farklılaşma, Osmanlı- Türk siyasal hayatında, izleri günümüze kadar süren güçlü elitçi ve vesayetçi yönelimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kendisini devletin ve milli menfaatin temsilcisi ve koruyucusu olarak gören ve kültürel bakımdan da kitlelerden üstün olduğuna inanan kamu bürokrasisi, gerek Osmanlı devletinde, gerekse Cumhuriyet döneminde sivil topluma ve onun kurumlarına şüphe ile bakmıştır.”¹⁶³

¹⁶¹ Osmanlı'da saray yaşamı ile yöresel yaşam arasındaki farklılıklar ve bunların kültürel yansımaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Mardin; “Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed : Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 22 - 53

¹⁶² Toplumların gelişmeleri iki farklı biçimde görülmektedir. Bunlardan ilki, Batı Avrupa ülkelerinde gözlenen “organik” gelişmedir. Bu tür gelişme, kendiliğinden yüzyıllar içerisinde gerçekleşmektedir. Diğer ise, “uyarılmış” gelişmedir. Uyarılmış gelişmede, genellikle dışarıdan gelen bir uyarıcının bulunması gerekmektedir ki bu çoğunlukla Batı'nın üstün gücünün algılanmasıdır. Bunu algılayan elitler, kendi uluslarını da Batı ulusları düzeyine getirmek için çalışmaya başlarlar. Bu aşamada elitlerin bu isteklerinden, toplumun büyük bölümünün ya haberi yoktur, ya da varsa bu tür değişikliklere karşıdır. Osmanlı toplumunun gelişme modeli, uyarılmış gelişmedir. Toplumsal, siyasal ve kültürel yapıyı değiştirmeye çalışarak, devleti Batı uluslarının düzeyine getirmeye çalışan elit, kitlenin direnişi ile karşılaşmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Peter F. Sugar; “Economic and Political Modernization : Turkey”, **Political Modernization in Japon and Turkey**, Edited By; Robert E. Ward, Dankwart A. Rustow, Princeton : Princeton University Press, 1968, s.146 - 149

¹⁶³ Özbudun; “Türkiye’de Siyasal”, s. 66

3.1.1.2 Tarihsel - Kültürel Miras

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte radikal ve devrimci bir dönüşüm ile egemenliğin sahibi değişmiştir; ancak "her şeye hakim" güçlü merkezi devlet, siyasal otoriteye saygı ve onun yüceltilmesi geleneği, genç Cumhuriyete intikal eden tarihsel - kültürel mirasın önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Heper'e göre; "Devlete karşı temel bir güvensizlik, devlet gücünden korku, idarenin güçsüzlüğünden ve kanun boşluklarından en üst düzeyde yararlanma tutkusu ve otoriteriyen kişi-devlet ilişkileri Osmanlı'nın patrimonyal siyasal yapısından kaynaklanan siyasal kültürünün Cumhuriyete de aktarılan olumsuz yönleridir."¹⁶⁴ Bunun yanı sıra, Türk toplumunun bireysel farklılıkları olumlu görmeyen, bireyi değil, kolektivitreyi ön plana çıkaran organik toplum anlayışına gösterdiği eğilim de Cumhuriyet döneminin siyasal kültüründe etkisini sürdürmektedir. Frederick Frey'e göre, Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne kültürel mirası yalnız olumsuz nitelikler değildir; olumlu nitelikler arasında ulusal gurura, prestije ve onura aşırı duyarlılık sayılabilir.¹⁶⁵

"Türk siyasal kültüründe çoğulculuğu zorlaştıran unsurlara fazla rastlanmamaktadır. İstikrarsızlığın kaynağında bazı kültür sorunları olmakla beraber, bunlar sadece seçkinlerden değil, kitleden de kaynaklanmaktadır. Kırsal kökenli kitlelerde "sorumsuz bireycilik" anlayışının izlerine rastlanmaktadır. Bu kültür yapısı içinde gönüllü kuruluşlar kurmak ve bu kuruluşlar aracılığıyla siyasal merkezden taleplerde bulunmak güçleşmektedir. Siyasal hayatta ise, amoral partecilik, liderle yakın kişisel ilişki içine girme eğilimi vardır. İktidardan düşmek partilerin erimesine yol açmakta; iktidardan düşmenin maliyetinin çok yüksek olması da siyasal kavgayı kızıştırmaktadır."¹⁶⁶

¹⁶⁴ Metin Heper; "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez - Kenar İlişkisi", **Toplum ve Bilim**, Sayı : 9 - 10, (Bahar - Yaz) 1980, s. 4, 5

¹⁶⁵ Aktaran, Turhan; **a.g.e.**, s. 88

¹⁶⁶ Ersin Kalaycıoğlu; "Türk Siyasal Kültüründe Elitler ve Rejim İstikrarı", "Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür Semineri", **Bülten (Türk Demokrasi Vakfı Yayın Organı)**, Temmuz - Ekim 1988, s. 7

3.1.2 Türk Siyasal Kültüründe Demokrasi

Türkiye’de elitin ve kitlenin demokrasiyi bir hayat tarzı olarak gördüğü ve benimsediğı, demokrasi dışı bir rejimi ise kabul etmediğı bir gerçektir. Anti-demokratik akımların dünyada en güçlü oldukları 1930’larda bile, hiçbir zaman otoriter bir rejim gündeme gelmemiştir. Ayrıca, tek-parti rejiminden çok-partili hayata, rejim yöneticilerinin kendi inisiyatifleriyle kolayca ve sarsıntısızca geçilmesi de demokratik rejime olan bağlılığın göstergesidir. Demokratik hayata geçici bir süreliğine ara veren askeri müdahaleler, demokrasiyi ortadan kaldırmak ve otoriter bir rejim kurmak amacıyla değil; en kısa zamanda demokrasiyi yeniden işler kılmak amacıyla yapılmış ve sivil demokratik rejime geri dönüşmüştür.

Toplumun demokrasiye bağlılığının bir diğer göstergesi de, çeşitli kamuoyu araştırmaları tarafından kanıtlanan, seçmenlerin büyük çoğunluğunun, ideolojik kutuplaşmalardan uzak, uzlaşmacı, pragmatik ve merkeze yönelik eğilimleridir. Ancak, Türkiye’de demokrasiyi güçlendirmek için, siyasal kültür alanında, demokrasiyi destekleyecek bir değerler sisteminin geliştirilmesi gerekmektedir. Uzlaşma, hoşgörü, ılımlılık, farklılıklara tahammül, güven, siyasal sorunların çözümünde şiddetin kesinlikle reddedilmesi, sorumlu bireycilik anlayışının ve sivil toplum kuruluşlarının geliştirilmesi demokrasiyi destekleyecek değerlerin bazılarıdır.

3.2 OSMANLI -TÜRK SİYASAL GELENEĞİ

3.2.1 Osmanlı Devleti’nin Yapısı

3.2.1.1 Osmanlı Devleti’nde Toplumsal Yapı

Osmanlı Devleti’nin toplumsal yapısı, birbirinden kopuk iki unsurdan; merkez ve çevreden oluşmaktadır. Osmanlı’da, padişah, onun kul’u halinde olan resmi görevliler ve ulema sınıfı merkezi oluşturmaktadır. Merkez, çevreden (taşradan), bazı simgesel farklılıklarla olduğu gibi, bazı ayırt edici statü özellikleri dolayısıyla da ayrılmaktadır. Resmi görevliler, gayrimüslim gruplardan alınıp,

devşirme usulü ile yetiştirilmekte; dolayısıyla da resmi düzen özgür doğmuş Müslümanları bu görevlerin dışında bırakmaktadır. Seçkin resmi görevliler ile çevre arasındaki ayırımın temelleri ekonomik değişkenlerde de görülmektedir. Resmi görevlilerden vergi alınmamaktadır; bu nedenle imparatorluğun geliştiği dönemde bunların servetleri en zengin tüccarlardan aşağı kalmamıştır. Osmanlı yönetici sınıfının bir diğer özelliği de, devletin askeri yapısından ötürü bu sınıfa ‘asker sınıfı’ denilmesidir.

Merkez ile çevre arasındaki ayırım sadece ekonomik temelli değildir; kültürel ayırım aradaki uçurumun artmasında çok etkili bir rol oynamaktadır. Merkez ile çevre, tamamen farklı iki kültürün etkisi altında yaşamakta, farklı eğitim kurumlarında okumakta, farklı dilleri konuşmaktadır. Çevre, kültür bakımından ikincil bir statüye sahip olduğunun da farkındadır ve saray ile resmi görevlilerinden uzak durmaktadır. Çevrenin merkezden ve kitlelerin yöneticilerden yabancılaşması, çevrenin yönetimden tamamen kopuk bir hayat tarzı edinmesine, Batılılaşma çabaları ile modernleşme girişimlerinin önünde durmasına yol açmıştır. Merkez ve çevre arasındaki bu kopukluk artarak Cumhuriyet yönetimine de taşınmıştır. Yasalar koyarak tepeden inme bütünleştirmeyi sağlamak, Osmanlı toplumsal yöneticiliğinin temelinde bulunan bir davranıştır; Kemalizmin karakteristik özellikleri de, toplum konusundaki bu görüşün devam ettiğini göstermektedir.¹⁶⁷

Osmanlı Devleti’nin aşırı derecedeki merkezîyetçi yapısı, İslamiyet’in daima mevcut olan gücü, askeri ve idari görevlileri eğiten saray okullarının güçlü sosyalleştirici etkisi, seçkinlerin zihniyetinde büyük ölçüde birlik ve bütünlük sağlamıştır. Bu birlik ve devlete hizmet yolundaki güçlü gelenek, imparatorluğun hızlı yükselişinde önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanı sıra toprak sistemine dayanan ekonomik düzen, bu yükselişte temel etken olmuştur.

¹⁶⁷ Merkez - Çevre ilişkileri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Mardin; “Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar : Merkez - Çevre İlişkileri”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed : Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 79 - 104

3.2.1.2 Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Yapı

Osmanlı İmparatorluğunun yükselişi, temelde, ekonomik düzen ile devlet ve görevleri arasındaki dengenin bir sonucudur. Ekonominin nitelikleri devletin görevine, hizmetlerine, sosyal yapısına, ordusuna şekil vermiş; toplumun İslam felsefesi uyarınca adalet ve eşitliğe yönelmesini sağlamıştır. Toprak mülkiyetinin büyük ölçüde devlete ait olması ve özel teşebbüsün sınırlılığı, toplumun tüm kurumlarında temel varoluş nedeni şeklinde belirmektedir. Tımarlı sipahilere dayanan ordunun gücü, derebeylik düzeninin (toprak aristokrasisi ve topraksız halk kitleleri) kurulmaması, sosyal güvenlik kurumlarının varlığı (devlet toprak gelirinin bir bölümünü vakıflar aracılığı ile bu kurumlara ve bayındırlık hizmetlerine bırakmaktadır), devletin ekonomik hayata aktif şekilde katılarak halk güvenliğini sağlaması, toprak rejiminin (miri toprak sisteminin) sonucudur.

Devletin, toprak sistemine dayanan bu ekonomik düzeni, ancak belirli bir dünya görüşünün ve belirli bir insan tipinin varolduğu bir ortamda oluşabilecektir ki; ekonomik düzen, Osmanlı halkı ve bu halkın dünya görüşü ile tam bir denge kurabilmiş, uyum sağlamıştır. Bu dünya görüşü ise 'cemaatçilik'tir. Bu görüşe göre, düzenin varolması için, insanların her şeyden önce 'ferdiyetçi olmamaları' gerekmektedir. Osmanlı ekonomik düzeni ferdiyetçilikle bağdaşmaz; çünkü kişi, ayrıntılarıyla hesaplanmış bir mekanizma içerisinde devletin gösterdiği belirli işi yapmak durumundadır, kendi başına buyruk davranışlar bütün düzene zarar verebileceğinden sınırlandırılmıştır. Ekonomik düzenin kişide bulup dayanması gereken cemaatçi niteliğinin bir devamı, onun hırs sahibi olmamasıdır.

Osmanlı düzeninde hırsa yer yoktur; herkes eline geçen ile yetinecek, bunun ancak sınırlı ve toplumun düzenini bozmayacak ölçüde artmasını kabullenecektir. Kişinin her şeyden önce yumuşakbaşlı olması, cemaat ve toplumun çıkarına uyması gerekmektedir. Kişi işbölümüne sadık kalmalı; kendini tek başına bağımsız bir güç olarak değil, cemaatin meydana getirdiği bütünün küçük parçası şeklinde görmeli, gücünü ancak cemaatten aldığını bilmelidir. Osmanlı halkında varolan güvenlik kavramı da, bireysel değil toplumsaldır. Güvenliğe, ancak cemaatin bir parçası

olarak, cemaat aracılığıyla erişilebilecektir.¹⁶⁸ Özet olarak, Osmanlı toplumunun genel özellikleri; ferdiyetçi değil cemaatçi olması, maddi hırsının sınırlılığı, kanaatkarlılık, yumuşakbaşlılık, temel amacın birey değil cemaat olmasıdır. İslam düşüncesi, Kuran'ın yorumu, tasavvuf ve gelenekler de Osmanlı dünya görüşünde ve toplumun bu şekilde biçimlenmesinde etkili olmuştur. Toplumun bu yapısı, ekonomik düzenden siyasal düzene kadar, devlet sisteminin her aşamasına yansımış ve devletin siyasal yapısını biçimlendirmiş, siyasal kültürünü şekillendirmiştir. Osmanlı'da bu yapı ile şekillenen siyasal kültür ise, sonraki süreçte de etkilerini göstermektedir.

3.2.2 Toprak Düzeninin Değişmesi ve Gerilemenin Başlaması

16. yüzyıldan itibaren toprak sistemi bozulmaya başlamış; devlet, toprak rejimine bazı yeni uygulama şekilleri getirince, ordunun temel nitelikleri bozulmuş; orduda yapılmak istenen değişiklik ise toprak rejimini ve bütün toplumsal yapıyı altüst etmiştir. Toprak sisteminin bozulmasına paralel olarak merkezi otorite de güç yitirmiştir. Düzendeki değişim kaçınılmaz şekilde devlet yönetimini etkilemiş, adeta felce uğratmıştır. Özellikle toprak edinme olanağının genişlemesi ve yeni iş alanlarının açılması memur kadrosunun ilgisini karlı uğraşılara çekmiştir. 17. yüzyıldan itibaren yüksek devlet memurluğu ile iş adamlığı içiçe geçmiş, nüfuzlarından yararlanan memurlar toprak edinmeye ve kaçakçılığa yönelmiş; bunun sonucunda da memur kadroları yozlaşmış ve rüşvet istisna olmaktan çıkıp kural haline gelmiştir. Memurlar ve devlet adamlarındaki yozlaşmaya paralel olarak ulema da yozlaşmış ve eğitim sistemi gerilemiştir.

Merkezi otoritenin zayıflaması sonucunda, yerel nüfuz sahibi kişiler (ayanlar) kendi bölgelerinde bir ölçüde fiili özerklik sahibi olmuşlardır. Ayanların gücü, 19. yüzyılın başlarında Sultan II. Mahmut'u kendilerine bir takım güvenceler sağlayan Sened-i İttifak'ı imzalamaya zorlamalarıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Padişah tarafından isteksizce imzalanarak kabul edilen bu belge ile Osmanlı siyasal düşüncesinde ilk kez, merkezi devlet ile yerel güçler arasında bir iktidar paylaşımı

¹⁶⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Cem; *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi Kültür Dizisi, (6. Basım) Ocak 1977, İstanbul, s. 109 - 125

söz konusu olmaktadır. Ancak, bu paylaşım sadece belgesel nitelikte kalmış, merkezi otorite güçlenir güçlenmez, Padişah ayanların özerkliğini ortadan kaldırmıştır. O tarihten 1950'lere kadar da, ayanın etkisi, merkezi devlet seçkinlerinininkine oranla çok sınırlı kalmıştır.¹⁶⁹

3.2.3 Batılılaşma ve Değişen Toplumsal Yapı

19. yüzyılda, imparatorluğun çöküşü karşısında bir çözüm yolu arayanlar, Batı'ya bakıp, kurtuluşun ona benzemekle olacağına inanmışlardır. Batılaşmak, Batı kültürünü ve kurumlarını almak eğilimine yönelmedeki temel etken bir yandan bu kültürün ekonomik nitelikleri iken, diğer yandan da Osmanlı'daki hakim zümrenin sınıfsal çıkarlarıdır. 1800'lü yılların Osmanlı'sında hakim zümrelerin (yüksek devlet memurları, mültezimler, toprak sahipleri) çıkarı doğrultusunda işleyen bir ekonomik düzen hakimdir. Geleneksel yapı ile tam bir çelişki yaratan bu yeni düzen, artık kurumsallaşma ve kendisini (hem canını, hem de özelci ekonominin yardımıyla gittikçe artan servetini) hukuksal güvenlik altına alma aşamasına gelmiştir. Bürokrasinin kendi ekonomik gücünü güvenceye almak için sarıldığı Batılaşma hareketleri, memleketi kurtarma gerekçesi ile örtülüp uygulanmaya başlanmıştır.

1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları, 1876 ve 1908 Meşrutiyet hareketleri hep bu doğrultuda yapılmıştır. Batılılaşma hareketleri, çok küçük bir azınlığın ve yabancıların özel sermaye ve mülk çıkarını, güvenliğini sağlamış; halk kitlelerine ise hiçbir şey getirmemiş, getirmemesi bir yana, günümüze dek sürecek olan kültür ikiliğinin çok daha artmasına yol açmıştır. Batılaşmanın temeli olan ekonomik nitelikler halkın gözüne görünmemiş; giyim-kuşam, kadın-erkek ilişkileri, hayat tarzı ve öteki üst-yapı kurumları halkın gözüne çarpmış; halk bunlara tepki göstermiş, düşman olmuştur.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Ergun Özbudun; "Türkiye'de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür", **Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür**, Ed : E. Özbudun, L. Köker, E. Kalaycıoğlu, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara 1995, s. 4

¹⁷⁰ Cem; **a.g.e.** , s. 251 - 260

Ülkedeki reform ve modernleşme hareketine paralel olarak, 19. yüzyılın başlarından itibaren, seçkinler arasındaki eski birlik parçalanmaya başlamıştır. Devletin içte ve dışta güç yitirmesi, katıldığı savaşlarda alınan yenilgiler ve toprak kayıpları, devleti kurtaracak tek yolun, önce askeri alanda sonra diğer alanlarda modernleşme reformlarının başlatılması olduğunu göstermektedir. Ancak, reformcu padişahların bu modernleşme çabalarını, Batı düşüncelerinden etkilenmiş olan küçük bir bürokratlar grubu desteklerken; bu çalışmalar devlet seçkinlerinin daha gelenekçi unsurları arasında tepkiye yol açmıştır. Geleneksel kesimden gelen bu muhalefet, bir yandan dinsel sebeplerden kaynaklanırken, diğer yandan reformların, toplumdaki iktidar ve statülerinin temellerini zayıflatacağı korkusunu yansıtmaktadır. Özbudun, 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin, büyük ölçüde devlet seçkinlerinin reformcu ve muhafazakar kanatları arasında seçkinler-içi bir mücadelenin tarihi olarak görülebileceğini belirtmektedir. Reformcu bürokratlar ve subaylar, devlet örgütü üzerinde hakimiyetlerini kurarken, bir yandan da padişaha karşı otoritelerini giderek arttırmışlardır. İkinci Meşrutiyet döneminde (1908-1918) ise, anayasal reform perdesi arkasında iktidarı bizzat kullanmaya başlamışlardır.

3.2.4 “Devletçi - Seçkinciler” ve “Gelenekçi - Liberaller”

Devlet seçkinleri, Türk siyasal kültüründe de etkili olan, kökleri Osmanlı'ya dayanan bir bölünme içerisinde. Buna göre, seçkin sınıf, bir yanda devletçi-seçkinci cephe, diğer yanda gelenekçi-liberal cephe olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.

Devletçi-seçkinci cephe, “Batılılaşma” ve modernleşme düşüncesi çevresinde oluşmuştur. Batılılaşma yolundaki devrimleri gerçekleştirmek için, toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal yaşamın her düzeyinde devletin işe karışması gerektiğine inanmaktadırlar. İmparatorluğun aydın kesimini de temsil eden merkezi bürokrasi, bu cephenin yaratıcısı ve önderi niteliğini taşımaktadır. Bu cephede yer alanların Osmanlı dönemindeki genel nitelikleri, Batı tipi bir toplum modeline inanmaları, halktan gelebilecek desteği yok sayarak baskıcı bir tutum içinde olmaları,

ekonomik etkinlikler kadar, toplumsal ve kültürel yaşamın da devlet tarafından denetlenmesi gereğine inanmalarıdır.

Gelenekçi-liberal cephe, devletçi-seçkinli cepheye bir tepki olarak doğmuştur. Cephenin liberalizmi, gerek ekonomik, gerekse siyasal eğilimleri yansıtmaktadır; gelenekçiliği ise Batılılaşma yönünde topluma baskı ile benimsetilmek istenen yeniliklere karşı bir direniş olarak biçimlenmiştir. Bürokrasinin büyük merkezi gücüne karşılık, yönetimin ‘yerinden yönetim’ ilkesine göre düzenlenmesini savunmaktadırlar. Kendilerini İslam dininin ve Osmanlı geleneğinin sürdürücüsü ilan etmişler, topluma sunulan yenilikleri engellemek için, İslam dinini son derece etkili bir araç olarak kullanmışlardır.¹⁷¹ Şerif Mardin, bu ikilemi merkez - kenar ayrımında dile getirmekte ve Batı ile Osmanlı toplumunun gelişiminin farklılığına işaret etmektedir. Mardin’e göre, Avrupa’da sosyal tabakalar mal ve hizmetlerin üretim ve dağıtım süreçleriyle doğmuştur; Osmanlı Devleti’nde ise bu tabakalaşma siyasal nitelikli bir oluşumdur.¹⁷²

3.2.5 Osmanlı’da Siyasal Katılma Olgusu

3.2.5.1 Anayasasız Dönem

Sosyo-ekonomik düzeyi yetersiz ve her bakımdan tabi durumda bulunan Osmanlı halkı, daima pasif bir kitleyi oluşturmuş, siyasal bir güç haline gelememiştir. Merkezi otoriteye ve devletin gücüne karşı çıkmak şöyle dursun; halk ‘devlet baba’ mantığı ile güçlü merkezi otoriteyi sığınacak bir liman olarak görmüş ve bu nedenle de onun güçlenmesinden yana olmuştur. Osmanlı’da anayasasız dönem içinde gelişen tüm siyasal olaylar, birey niteliğinin bile farkında olmayan Osmanlı halkının hiçbir etkisi ve katkısı olmaksızın, yukarıdan aşağıya gerçekleşmiştir.

¹⁷¹ Emre Kongar; **21. Yüzyılda Türkiye (2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı)**, Remzi Kitabevi, (17. Basım) Ocak 1999, İstanbul, s. 131, 132

¹⁷² Şerif Mardin; “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar : Merkez - Çevre İlişkileri”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed : E. Kalaycıoğlu - A. Y. Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 81

Osmanlı'nın anayasasız döneminde, siyasal alanda ortaya çıkan en önemli gelişmelerden bir tanesi ülke tarihinin ilk yazılı belgesi olan Sened-i İttifak'dır. Padişahın yetkilerini bir ölçüde olsa sınırlamaya çalışan ilk düzenleme olması nedeniyle önemli bir aşama olarak değerlendirilen Sened-i İttifak, yaşama geçirilmemiş, sadece belge üzerinde kalmıştır.

Sened-i İttifak ile başlayan "iktidarın sınırsız otoritesinin kendisi tarafından sınırlandırılması" hareketi, Tanzimat Dönemi'nde¹⁷³ ıslahat hareketleri ile devam etmiştir. Bu dönemde, tepeden inme bir şekilde toplumsal yapıya ithal edilen, Batı'nın bünyesinden çıkmış olan ve kendi sosyal yapısı ile uyum sağlayan Batı kurumları, kendilerini yaşatacak sosyal güçler var olmadığı için, Osmanlı toplumunda köklerini bulamamış, toplumdaki sosyo-kültürel yapı ile açık bir çelişkiye düşmüş ve halkın yararına işleyecekleri yerde, egemen sınıfın sömürü araçları haline bürünmüşlerdir. Bu nedenle, Tanzimat dönemi ile getirilen reformlar taban tarafından, özellikle dinci ve gerici çevre tarafından tepkiyle karşılanmış ve halkın düşmanlığını kazanmışlardır.

Demokratik toplumlarda oluşan yöneten-yönetilen ilişkisi, Osmanlı'da yöneten-itaat eden ilişkisi şeklinde varlık bulmuştur. Bu anlayışa bağlı olarak kutsal devlet otoritesini temsil eden yöneticiler karşısında toplumun (yönetilenlerin) tek seçeneği itaattir. Siyasal katılma açısından önemli bir toplumsal rol oynayan sivil toplum örgütleri Osmanlı'da var olamamıştır. Padişahın mutlak otoritesi ve güçlü devlet geleneği, sivil toplumun temel unsurları olan özerk sosyal sınıfların gelişmesini engellemiştir. Osmanlı-Türk siyasetinde sivil toplumun potansiyel üç unsurundan söz edilmektedir; millet sistemi, loncalar ve din kurumu. Ancak ilk bakışta birer sivil toplum kaynağı olarak değerlendirilebilecek bu unsurlar yakından incelendiğinde, devlete tamamen bağlı kaldıkları, devlet ilişkilerinde devleti önceye

¹⁷³ Tanzimat Dönemi, 1839 yılında, zamanın Dışişleri Bakanı olan Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başlamış ve 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile devam etmiştir. "Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu'nu Batı'ya açmıştır; ancak bu açılış ülkeyi zamanla yarı sömürge haline getirecek bir açılıştır. Bu nedenle bu dönemi sadece getirmiş olduğu ıslahatlar çerçevesinde ele alarak, dönemden övgü ile söz etmek yanıltıcı olacaktır. Ancak kabul edilmesi gerekir, dönemin getirdikleri ve yarattığı aydın sınıf Meşrutiyet döneminin hazırlayıcısı olmuştur." Tülay Özürman, **Türkiye'nin Batılılaşma ve Demokratikleşme Açmazı**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1998, s. 18

alan bir yaklaşım geliştirdikleri ve böylece bireyin özerkleşmesini engelledikleri görülmektedir. Bu kesimler, hakim patrimonyal yapı içinde devletten özerkliklerini sağlayamamışlardır.

Tüm bu koşullar içinde, “Osmanlı insanı, ...devlet işlerinin oluşumuna katılmadığı için, toplumla ilgili çözümleri, kendi dışındaki kuvvetlere ve kişilere bırakmıştır. Katılma olmadığı için, yabancılaşıma olmuştur. Halk, kaderinin, görünen ve görünmeyen, kutsallaştırılmış kişilerin, çevrelerin elinde olduğunu kabul etmiştir.”¹⁷⁴ Bu kaderci ve pasif kitle, ne reformların yapılmasında, ne de iktidarın sınırlandırılmasına yönelik yapılan çalışmalarda bir rol oynamıştır.

3.2.5.2 Anayasalı Dönem

3.2.5.2.1 Birinci Meşrutiyet (1876)

Birinci Meşrutiyet (1876), ‘Yeni Osmanlılar’ olarak adlandırılan devletçi-seçkincilerin, siyasal sistemin yapısında değişiklikler yapma ve mutlak iktidarın meşruti iktidara dönüşmesi için anayasa, meclis, seçimler ve özgürlükler istemleriyle harekete geçmelerinin sonucunda ilan edilmiştir. Devletin ilk anayasası olan Kanun-u Esasi’nin ilanı ile, imparatorluk meşruti monarşiye dönüşmüş; böylece, iktidar tanrısal bir kavram olmaktan çıkıp, seçmenin ilgilendiği bir yeryüzü olayı durumuna gelmiştir.

Anayasa, ‘Meclis-i Umumi’ adını taşıyan, üyeleri padişah tarafından ömür boyunca bu görevde kalmak üzere atanan ‘Heyet-i Ayan’ ile üyeleri iki dereceli seçimle halk (yalnızca erkekler) tarafından seçilen ‘Heyet-i Mebusan’ olmak üzere, iki meclisli bir parlamento kurmuştur. Heyet-i Mebusan’ın seçimleri genel oya değil; sınırlı oya dayanmaktadır. Kanun-i Esasi, dönemin pek çok anayasası gibi oy hakkını yalnızca erkeklere vermiştir. Ayrıca bunun yanı sıra mevzuatta servete ve vergi esasına dayalı sınırlamalar da vardır. Sistem, nüfusun en büyük dilimini oluşturan köylülerin, diğer yoksul kesimlerin ve kadınların katılımına kapalıdır. Siyasal

¹⁷⁴ Tarık Zafer Tunaya; **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, Siyaset İlmi Serisi, no: 9, İstanbul 1969 (İkinci Baskı), s. 661

katılma alanı, Osmanlı varlıklı ve egemen sınıflarının ve sadece erkeklerin temsilini sağlayacak yönde düzenlenmiştir.¹⁷⁵

İlk Osmanlı parlamentosunun en ilginç özelliği, imparatorlukta egemen unsur olan Müslümanların yanında gayri-müslimlerin de hayli yüksek oranda temsil edilmesidir. Parlametonun, sınıfsal bir nitelikten çok, etnik bir görünümde olması onu çağdaş parlamentolardan ayıran en önemli yanıdır. O dönemde kitle hareketlerinin olmaması ve ulusçuluk akımlarının yeni yeni başlaması nedeniyle, bu durum önemli bir çatışmaya ve ulusal isteklerin ileri sürülmesine neden olmamıştır.¹⁷⁶ Parlametoya gelen temsilciler popüler seçmen desteğine dayanan, ondan güç alan kimseler değillerdir. Temsilciler, genel bir oyla değil, hükümetin güvenini kazanmış kimseler arasından geldikleri vilayetin valisinin seçimiyle, adeta tayin edilerek göreve gelmişlerdir.

I. Meşrutiyet, Batı'yı örnek almış yeni bir düzen amaçlamıştır; ancak rejimin getirdiği yenilikler içinde “partiler, organize seçimler, özellikle de partiler kanalı ile kullanılan siyasal özgürlükler” yoktur. Bunların yanı sıra, Kanun-u Esasi’de dernek kurma özgürlüğü bile yer almamıştır.

Siyasal parti olarak nitelendirilebilecek ilk oluşum olan Yeni Osmanlılar, iktidarın tek elde toplanmasını zararlı buldukları için, “kötü padişahın yetkilerini bir parlametonun iradesi ile sınırlamak”¹⁷⁷, sosyo-ekonomik yeteneksizliklerden dolayı yabancı ve olumsuz karşılanan Batı kurumlarını şeriata dayandırmak istemişlerdir. Ancak, 1876 Anayasası dönemi, Osmanlı toplumunda mutlakiyetçi monarşiyi, Batı toplumlarında varolan farklılaşmış sosyo-ekonomik çıkarlara sahip sınıfların siyasal gücü ile sınırlayabilecek bir toplumsal gelişme düzeyi bulunmadığı için, Tanrı hukuku ile sınırlandırmaya kalkmış ve bu nedenle de başarısız olmuştur.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789 -1980)**, Yapı Kredi Yayınları, Cogito 69, İstanbul, Nisan 2001 (7. Baskı), s. 153, 154

¹⁷⁶ Turhan; **a.g.e.**, s. 91

¹⁷⁷ Ahmet N. Yücekök, **100 Soruda Türk Devrim Tarihi**, 100 Soruda Dizisi : 52, Gerçek Yayınevi, Kasım 1984 , İstanbul, s. 24

¹⁷⁸ Yücekök, **100 Soruda.....**, s. 25

Kanun-u Esasi'nin kurduğu siyasal rejimin, kuvvetler dengesini padişah ve yürütme lehine düzenlemiş olması padişahın kısa sürede meşrutiyeti sona erdirmesini sağlamıştır. Osmanlı toplumu, parlamentoyu gerekli bulacak ve onu yaşatacak toplumsal özelliklere sahip olmadığı için, 1876 Anayasası'nı savunacak hiçbir sosyolojik güç sergileyememiştir. "Parlamentoyu Osmanlı toplumuna bir 'aydınlar' eliti getirmiş, bir başka yönetici elit de işine gelmediği için kapatmıştır. Parlamantonun tabanını oluşturması gereken ve parlamentodan asıl yararlanması beklenen geniş halk kitleleri ise bu geliş ve gidişi ilgisizce izlemişlerdir."¹⁷⁹

1876 Anayasası'nı çağdaşlaşma sorunları açısından değerlendiren Suna Kili'ye göre; "Kanun-i Esasi, siyasal çağdaşlaşma açısından bir katkı getirmemiş, monarşik meşruluk anlayışını demokratikleştirememiş ve uyrukların 'yurttaş' olması, ulusal kimlik bilincinin gelişmesi, siyasal katılma ve örgütlenme yolunda adım atamamıştır.... Ancak, bu meclis daha sonraki gelişmelere gebe olan bir hazırlık ve tecrübe dönemi olmuş, daha ileri atılımlar için gerekli olgunlaşmayı sağlamıştır."¹⁸⁰

II. Abdülhamit'in 1878 yılında başlattığı baskı rejimi, 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilene kadar, otuz sene devam etmiştir. Mutlak monarşinin resmen sona erip, uygulamada devam ettiği bu otuz yıllık dönemde siyasal katılma bir yana, anayasa ile getirildiği söylenen hak ve özgürlükler sadece belge üzerinde kalmış ve hayata geçirilememiştir.

3.2.5.2.2 İkinci Meşrutiyet (1908)

Türk tarihinde "plüralist, diyalogcu, ve açık siyasi hayat" ilk kez, 1908'de ilan edilen İkinci Meşrutiyet döneminde başlamıştır. "Bu dönemde Osmanlı tarihinde ilk kez "siyasi fikir cereyanları" ortaya çıkmıştır. Bu fikir cereyanları, Garpcılık, Türkçülük, İslamcılık, İlmi İçtima, ve Sosyalizm olarak ifade edilebilir. Bu cereyanlar dahilinde, 1908-1918 yılları arasında 25 siyasi nitelikli parti ya da dernek

¹⁷⁹ Yücekök, 100 Soruda....., s. 33

¹⁸⁰ Suna Kili, "1876 Anayasası'nın Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi", Kanunu Esasi'nin 100. yıl Armağanı, s. 191-209; Aktaran; Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal....., s. 164

kurulmuştur.”¹⁸¹ Bu dönemin çok partili siyasal yaşamı ‘İttihat ve Terakki’ egemenliği altında geçerken; sivrilene diğer siyasal cemiyet ‘Hürriyet ve İtilaf’ olmuş ve siyasal yaşam İttihatçı-İtilafçı çatışması içinde şekillenmiştir.

‘İttihat ve Terakki’, çeşitli etnik gruplar arasında var olan ayrılık duygusunu yok etmek için Osmanlıcılık politikasını esas almıştır. Mecliste her milletvekilinin kendi ırk veya din toplumunu değil, ‘Osmanlı Milletini’ temsil ettiğini savunmuşlar, böylece de etnik gruplar yaklaşık olarak nüfusları oranlarında temsil edilebilmiştir. 1911 ve 1912 yıllarında alınan korkunç yenilgiler ve toprak kayıplarından sonra, Osmanlıcılık politikasının yerini İslamcılık ve Türk ulusçuluğu (Türkçülük, kendini bir yayılma ideolojisi olan Turancılık biçiminde göstermiştir.) almıştır. Bu gelişmeler, etnik toplulukların meclisteki temsilcilik sayılarını da etkilemiş; özellikle 1912’den sonra Arnavut ve Rum temsilci sayıları oldukça azaltılırken, Arap temsilcilerin sayısı artmıştır.¹⁸²

Meclisteki milletvekilleri iki gruba ayrılarak incelenebilir; idareci, meslek sahibi ve işadamlarından oluşan kentli grubu ile toprak sahipleri ve ulemeden oluşan kırsal temsil eden grup. Meclisin yarısını oluşturan kentli grubu, toplumsal değişmeden yana olan ve toplumsal-siyasal kurumlarda reform yapılmasını isteyen kişilerden oluşmuştur. Buna karşılık, toprak sahibi ve ulemeden oluşan ikinci grup, geleneklerine bağlı, tutucu ve her türlü reforma düşman kişilerden meydana gelmiştir. İttihatçılar, Osmanlıcılık düşüncesini merkezileştirilmiş bir devlet yapısı içinde yaymak isterken, muhalifleri olan liberal İtilafçılar, azınlık gruplarına özerklik sağlayacak ademi merkezîyet yanlısı idiler. Özgürlükçü programını dinsel bir kimliğe büründüren Hürriyet ve İtilaf, siyasette ‘din’den yararlanma yolunu seçmiş ve İslami muhalefeti harekete geçirebilmiştir.¹⁸³ Kongar, ‘İttihat ve Terakki’yi “Devletçi-Seçkinici”, ‘Hürriyet ve İtilaf’ı ise “Gelenekçi-Liberal” olarak tanımlamaktadır. Osmanlı devlet yapısı içinde şekillenen bu kutuplaşma, Türkiye Cumhuriyeti’nde de varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

¹⁸¹ Tunaya; a.g.e., s. 533

¹⁸² Turhan; a.g.e., s. 95 - 103

¹⁸³ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal.....*, s. 171, 172

Bu dönemde yaşanan ve gerici bir ayaklanma olarak tarihe geçen 31 Mart hareketi, “Osmanlı toplumunda dinin siyasal amaçlar için nasıl istismar edildiğinin en açık bir örneğidir. Asker-bürokrat bir nitelikte olan ve merkeziyetçi bir siyasal sistem savunuculuğunu yapan İttihat ve Terakki karşısında, adem-i merkeziyetçi ve ilişkilerinde daha halkçı olan Hürriyet ve İtilaf partisi siyasal mücadelesinde dinden büyük ölçüde yararlanmıştır. Dini bir örgüt olmamasına rağmen amaçlarına ulaşmak için dini istismar etmesi Hürriyet ve İtilaf için kaçınılmaz olmuştur. toplumdaki bu dinsel muhalefet, Hürriyet ve İtilaf partisini ister istemez etkilemiş ve halk tarafından, özgürlükçü ve halkçı olarak bilinen programı dinsel bir niteliğe büründürmüştür.”¹⁸⁴

İttihat ve Terakki, 31 Mart Olayı’nın bastırılması ve II. Abdülhamit’in tahttan uzaklaştırılmasının ardından, 1909 yılında yaptığı anayasa değişikliği ile yasama-yürütme dengesini bu kez yürütme aleyhine bozmuş ve padişahın yetkilerini önemli ölçüde azaltmıştır. Padişahın sürgün yetkisine son verilmiş, parlamentoya sunulacak yasa önerilerinin padişah tarafından onaylanması zorunluluğu kaldırılmış ve yürütmenin meclisi feshetmesi güçleştirilmiştir. 1909 değişikliğinin getirdiği en önemli yeniliklerden birisi de “toplanma ve dernek kurma özgürlüğü”dür. 1909 değişiklikleri monarşiyi bu kez gerçekten sınırlamış, yaşamayı demokratikleştirmiş ve kişi hak ve özgürlüklerini demokratikleşme yönünde değiştirmiştir. Ancak, uygulamalar aynı yönde gelişmemiştir.

İttihat ve Terakki döneminin en önemli özelliği, bir çok yeni toplumsal unsurun (askerler, sivil bürokratlar ve meslek sahipleri) yönetici elit içine girmesi ve yeni bir toplumsal sınıf olarak Müslüman-Türk burjuva sınıfının oluşmaya başlamasıdır. Bu dönemde, ordu ve ordu mensuplarının aktif siyaset içine girmiş olmaları rejimi yarı-askeri bir niteliğe büründürmüştür. “İttihatçıların orduyu siyasete iyice sokmaları ve muhalefete nefes aldirmamaları, kendi karşıtlarının da ordu içinde örgütlenmelerine yol açmış ve iktidarın askeri darbeler dışında normal yollardan el

¹⁸⁴ Yücekök, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, s. 55, Aktaran; Özüerman, **Anayasal Dönemlerde Türkiye’de Siyasal Katılma**, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1984, s. 64, 65

değiştirmesine hemen hemen olanak kalmamıştır.”¹⁸⁵ Bu dönemde yerleşen ordunun siyaset içinde varolma geleneği, günümüzde hala etkilerini sürdürmektedir.

İttihat ve Terakki Komitesi’nin kullandığı siyasal yöntem, korkutma, baskı altında tutma, adam öldürme ve darbe yapma gibi genellikle şiddete dönük eylemlerdir. ‘Komite’nin anayasacılığa olan inancı tamdır; ancak halkın desteğinden yoksun olmaları nedeniyle, anayasacılığı, iktidarlarını ve hatta baskılarını kurmak için kullanmışlardır. ‘Komite’nin eylemleri sonucu, halkın kafasında anayasacılık, hükümet darbesi, şiddet eylemleri ve Batılılaşma gibi kavramlar birbirine karışmış, hatta birbiri ile eş anlamlı duruma gelmiştir. Kongar, bu durumu, Türkiye’deki Batılılaşma ve anayasacılık eylemlerinin başlangıcı bakımından büyük bir şanssızlık olarak değerlendirmektedir.¹⁸⁶

İkinci Meşrutiyet, Osmanlı tarihinde ilk kez halk unsurunu da kapsayan aşağıdan yukarıya bir harekettir. Nispeten geniş bir tabana yayılmış olmasına rağmen, bu hareketten bir “yığın hareketi” olarak söz edilmez. Ayrıca hareketin sınıfsal bir temeli de yoktur.¹⁸⁷ 1876 düzeninde olduğu gibi, zaten vergi ödemeyenlere kapalı ve iki dereceli olan seçimler, temsili olmaktan uzaktır. “Örgütçülükte oldukça yetenekli olan İttihatçılar, siyasal amaçları uğruna zaman zaman halk unsurunu etkili olarak kullanmışlardır. Ama, siyasi mitingler ve çeşitli yabancı kaynaklı ithal malarını boykot hareketleri, hep kısa süreli heyecan fırtınaları olmuş, halkçılık halk yayarına sürekli bir içerik kazanmamıştır.... İttihatçılar, iktidar yapısını şehirli işçiyi ya da köylüyü içine alacak kadar geniş bir tabana oturtmaya niyetlenmiş değillerdir.... Bu nedenle, İkinci Meşrutiyet düzeni, birincisine oranla, daha aktif ve örgütlü olmakla birlikte, özellikle asker ve bir kısım sivil bürokrasi içerisinde mevzilenmiş klikler, cemiyetler sergilemiş olmakla birlikte, bunları hiçbir zaman geniş tabanlı, demokratik siyasi partilere dönüştürememiştir.”¹⁸⁸ Halk ise, tüm olup bitenler karşısında hiç tepki vermemiş; anaysa, meşrutiyet ve eşitlik adına yapılan bütün kanlı eylemleri uzaktan seyretmiştir.

¹⁸⁵ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal....**, s. 218

¹⁸⁶ Kongar; **a.g.e.**, s. 135

¹⁸⁷ Tunaya; **a.g.e.**, s. 534

¹⁸⁸ Yücekök, **100 Soruda.....**, s. 38, 39

İkinci Meşrutiyet döneminde, siyasal parti faaliyetleri, seçim kampanyaları ve kitle gösterileri gibi, kitlelerin siyasal hayata katılmalarının ilk belirtileri ortaya çıkmış olmakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında, siyasetin seçkinler siyaseti olduğunda kuşku yoktur. 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyıl başlarında, resmi seçkinler arasında, reformcular ile muhafazakarlar arasındaki bölünmeye ek olarak yeni bir bölünme ortaya çıkmıştır. Bu bölünme, her ikisi de modernleşmeye bağlı olan, liberalleri ya da anayasacıları, tepeden inme otoriter reform taraftarlarıyla karşı karşıya getirmiştir. Özbudun'a göre; "Liberaller, alternatif ve modern bir meşruluk kaynağı olarak bir parlamentonun kurulmasını istemektedirler; ancak kısa zamanda, serbest ve yarışmacı seçimlere dayanan bir seçimde, eski merkez içindeki gelenekçi unsurlarla çevredeki yerel güçler arasında oluşacak bir ittifakın reform hareketini kolayca tehdit edebileceğinin farkına varmışlardır. Aynı belirsizlikler, Kemalist Cumhuriyete de miras kalmıştır."¹⁸⁹

3.3 KEMALİST DÖNEMDE (1920 - 1950) DEVLET SEÇKİNLERİ

Türkiye'de Atatürk dönemini ve genel olarak Ortadoğu'daki ülkeleri inceleyen siyasal bilimciler (örneğin, Samuel Huntington, P. J. Vatikiotis) ve oryantalistler, kitle katılımından yoksun olmaları nedeniyle, buradaki rejimlerin devrimle kurulmadıklarını söylemekte; bu ülkelerde gerçekleştirilen bağımsızlık savaşları, radikal darbeler ve ayaklanmaların devrimci nitelik taşımadığını ileri sürmektedirler. Batı'da geliştirilen bu kurumların büyük çoğunluğu, Machiavelli'den Weber'e dek geliştirilen, Doğu'da despotizmin ve durgun toplumsal yapının geçerli olduğu, bu nedenle de bu toplumlarda devrimlerin olmadığı yönündeki siyasal felsefeye dayanmaktadır.

3.3.1 Türk Devriminin Niteliği

Türk devrimi, yeni bir siyasal iktidarın kurulma sürecini başlatması ve yeni bir rejim getirmesi açısından, siyasal devrim niteliğindedir; ancak toplumsal bir devrim değildir. Asker ve sivil bürokratlarca tepeden inme biçimde gerçekleştirilen

¹⁸⁹ Özbudun; "Türkiye'de Devlet Seçkinleri", s. 6

siyasal devrimler yukarıdan gerçekleştirilen devrimlerdir; alttan gelen, yani kitlenin katıldığı, toplumsal devrimler ise ancak devlet aygıtı “status quo”yu koruyamazsa ve yukarıdan bir devrim gerçekleştirilmezse olasıdır. Yukarıdan devrimin gerçekleştirilmesi için, sınıf egemenliğinden özerk bir bürokrasinin bulunması ve bürokratların üretim araçlarını denetleyen sınıflardan (ulusal sınıf çıkarlarının yanı sıra, uluslararası sınıf çıkarlarından da) bağımsız olması gerekmektedir.¹⁹⁰ Türk devriminin getirdiği inkılaplar, köklü sosyal yapı değişimlerinin sonucu olmadıkları gibi, bu tür değişimlere paralel de yürütülmemişler; üst yapı kurumlarında gerçekleşmiş olmaları dolayısıyla da köksüz kalmışlardır.

Devrimin getirdiği inkılaplar, Batılılaşmayı ve “Batı’nın muasır medeniyet seviyesine ulaşmayı” hedef almıştır. Tanzimat’la ilan edilen, Atatürk devriminde sürdürülen, Demokrat Parti döneminde halkın desteğine de dayandırılan Batılılaşmanın gerekçesi, Avrupa’nın ekonomik, hukuki, siyasal kurumlarını ve kültürünü ülkeye aktarmak suretiyle Avrupa’nın refah düzeyine erişileceği sanısıdır. Ancak şartlar tamamen değişik olduğundan, ortaya temelsiz kurumlar, karmaşık tepkiler ve yozlaşmış bir kültür çıkmaktadır.

Batı, bulunduğu noktaya kendine özgü bir gelişme süreci sonunda varmıştır. Türk siyasal hayatında ise ne bu sürece uyum sağlayacak tarihsel, ekonomik özellikler; ne de elverişli bir ortam vardır. Bunun yanı sıra, Batı kültürünün oluşumu ve harcı Türk-İslam kültüründen çok farklıdır. Her iki kültür ve etkilendikleri toplumlar bambaşka tarihi, ekonomik, dinsel koşullar içinde gelişmiştir. Bu nedenle, Osmanlı ve genç Cumhuriyete aktarılan Batı kurumları, kendi memleketlerinde sağladıkları ilerlemeyi gerçekleştirememişler; ve hatta ters sonuçlara yol açmışlardır. Batıdan aktarılan hukuk, Batı ve Türk burjuvazisi arasındaki nitelik farkından ötürü, geri kalmışlığın yenilmesini değil, kökleşmesini kolaylaştıran bir fonksiyonu yerine getirmiştir. Geri kalmışlığın yenilmesini engelleyen bir diğer etken, temeldeki bozukluğun sonucunda halkın bilinçlenmesini zorlaştıran, onun tepkisini şaşırtan bir ortamın yaratılmış olmasıdır. Batılılaşmanın, hakim zümreleri güçlendirme fonksiyonuna yönelmesi sonucunda halk kitleleri kendi yoksulluklarını

¹⁹⁰ Turhan; a.g.e. , s. 147

Batılılaşmanın dış görüntülerinden bilmişler; Batının hukukunu, giyimini, yaşayış tarzını suçlamışlardır.¹⁹¹

3.3.2 Genç Cumhuriyet'e İntikal Eden Osmanlı Mirası

Kemalist Cumhuriyet, Osmanlı geçmişinden radikal bir kopuş olarak görülmektedir; ancak bir çok önemli süreklilik unsurunun varlığı yadsınamaz. Osmanlı'nın taşıdığı bir çok değer, genç cumhuriyete aktarılmıştır. Cumhuriyetin 1923-1945 dönemi, Osmanlıların sosyal özelliklerini genel çizgileriyle andırmaktadır. İktidar, gene bürokrasi ve burjuvazi tarafından paylaşılmaktadır. İktidar içi çelişmelerin dışa yansımaları ise Cumhuriyet öncesinden pek farklı değildir; Cumhuriyet Halk Partisi, asker görünümünü hafifleyip sivil görünümü artan aynı bürokrasinin sözcüsü, İttihat ve Terakki'nin bir çeşit çağdaş tekrarıdır.

“Kültürel içerik açısından bu kadar kapsamlı ve hızlı bir dönüşümü mümkün kılan, siyasal liderlikte ve siyasal yöntemde kayda değer derecede bir sürekliliğin varlığıdır. Türkiye'nin tedrici siyasal gelişme örüntüsünün özelliği, siyasal kurumların çok az değişim geçirdiği dönemlerde (örneğin, 1908-1918 ve 1950 sonrası) siyasal seçkinlerin en köklü biçimde değişmiş; siyasal kurumların büyük ölçüde yeniden yapılandırıldığı dönemlerde (1919-1925) ise seçkinlerin bileşiminin hemen hemen aynı kalmış olmasıdır.”¹⁹²

Süreklilik unsurlarının en önemlilerinden biri, devlet seçkinlerinin süregelen hakimiyetidir. Rustow, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurmay subaylarının yüzde 93'ünün, devlet memurlarının da yüzde 85'inin, İmparatorluğun dağılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde hizmete devam ettiklerini saptamıştır.¹⁹³ Tıpkı Genç Türk hareketi gibi, Cumhuriyetin tek-partili Meclislerinde de, bürokratlar ve subaylardan oluşan kamu görevlileri egemen olmuştur. 1946 yılında çok partili sisteme

¹⁹¹ Batı kültürünün kaynakları ve niteliği, Türkiye'de Batılılaşma konularında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Cem; **a.g.e.**, s. 331 - 373

¹⁹² Rustow A. Dankwart; “Turkey : The Modernity of Tradition”, **Political Culture and Political Development**, Edited By; Lucian W. PYE, Sidney VERBA, Princeton, New Jersey 1965, s. 197, 198

¹⁹³ Aktaran, Özbudun; “Türkiye’de Devlet Seçkinleri”, s. 7

geçilmesiyle birlikte, kamu görevi kökenli milletvekillerinin oranında bir azalma, serbest meslek kökenli milletvekillerinin oranında ise buna paralel bir artış görülmüştür.

Meclis içinde en ilginç değişim din adamlarının durumunda ortaya çıkmıştır. 1920'deki ilk yasama döneminde Meclisteki büyük yasama gruplarından biri olan din adamları, 1930'dan sonra, 1969'a kadar hemen hemen yok olmuş; 1969'dan sonra ise yeniden çoğalmıştır. Bu yeniden dirilişin nedeni, siyasal açıdan gizli olan çağdaşlaşma ve laiklik reformları karşısındaki muhalefetin, özgürlükçü bir rejim getiren 1961 Anayasası ile birlikte açıkça ortaya çıkmasıdır.¹⁹⁴

Meclisin meslek yapısındaki bu değişime paralel olarak, parlamento üyelerinin yöresellik derecelerinde (temsil ettikleri seçim çevresinde doğmuş olma oranı) da bir değişiklik görülmektedir. Yöresellik, 1920'de oldukça yüksek düzeyde iken, tek- partili yıllarda büyük bir düşüş göstermiş, çok-partili sisteme geçilmesiyle de yeniden yükselmiştir. Kadınların yasama organına ilk girişleri, Kemalist batılılaşma anlayışının uygulamalarından biridir. 1935 yılında 18 kadın, milletvekili olarak parlamenter elite katılmıştır. Ancak kadınların meclisteki oranı hiçbir zaman arttırılamamış, 1950 seçimlerinde meclise yalnızca 3 kadın girebilmiştir. Günümüze kadar da kadınların parlamentoda eksik temsil edilme durumu değişmemiştir.¹⁹⁵

Siyasal seçkinlerin sosyal köken niteliklerindeki sürekliliğe ek olarak Cumhuriyet, Osmanlı döneminden seçkinleri bir dünya görüşünü de miras almıştır. Özbudun'un deyimiyle; "Bu bürokratik yönetim geleneğinde resmi seçkinler, kendilerini toplumun üzerinde ve ondan özerk olan bir devletin gerçek hizmetkarları, kamu yararının tek koruyucusu ve modernleşmenin başlıca araçları olarak görmüşlerdir. Devrimci kadroların fonksiyonu, toplumun kolektif düşüncesini keşfetmek, ifade etmek ve haklı ilerleme yolunda aydınlatmaktır. Bu bakış açısına göre siyaset, sosyal grupların farklı talep ve menfaatlerini birleştirme ve uzlaştırma

¹⁹⁴ Turhan; *a.g.e.*, s. 147

¹⁹⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Turhan; *a.g.e.*, s. 147

süreci olarak değil, toplumun tümü için doğru olanı ortaya çıkarma süreci olarak görülmektedir.”¹⁹⁶

“Cumhuriyet yönetimi, toplumun üst yapısına ileri biçimler getirmek isteyen bürokratlarla, temeldeki geri sosyal düzeni aynen sürdürmek amacındaki eşrafın (toprak ağasının) ve üst yapısının Batılılaştığı oranda daha çok kazanan tüccarın bir koalisyonu olmuştur. Bu güç birliğinin sonucu durgunluktur, çok yavaş bir değişimdir. Cumhuriyetin son Osmanlılardan devraldığı geri sosyal düzenin uzun süre devam etmesi, bu gerçeğin en açık belirtisidir..... Medeni kanun gelmiş, hilafet gitmiş, Cumhuriyet kurulmuş, kıyafetler değişmiş, harfler değişmiş; fakat sosyal ve ekonomik düzen temelde aynı kalmıştır.”¹⁹⁷

3.3.3 “Devletçi - Seçkinci”ler ve CHP

Kemalist dönem, devlet seçkinlerinin kendi içlerinde yüksek düzeyde birlik gösterdikleri bir dönemdir. Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında devrimci seçkinlerin radikal (devletçi-seçkinciler) ve muhafazakar (gelenekçi-liberaller) unsurları arasında görülen seçkinler-arası çatışma, 1920’li yılların ortalarında radikaller lehine olarak kesin bir çözüme ulaşmıştır. Bundan sonra, devlet seçkinlerinin çeşitli alt-grupları (asker ve sivil bürokratlar, İstanbul tüccarı ve Anadolu eşrafı), Türk toplumunu dönüştürme ve çağdaşlaştırma yolunda Atatürk’ün liderliği etrafında tam anlamıyla birleşmişlerdir. Devlet örgütünün tümüne seçkinci ve bürokratik bir dünya görüşü hakim olmuş, bürokratik iktidar ile siyasal iktidar büyük ölçüde kaynaştırılmıştır.

Kemalist dönemde, tek parti olarak uzun yıllar iktidarda kalan Cumhuriyet Halk Partisi’nin en önemli niteliklerinden biri, kitleleri mobilize etmeye çalışmamış olmasıdır. Bu niteliği ile tek-parti rejimi, kitlelerin siyasal katılımına ve mobilize olmasına dayanan totaliter rejimlerden ayrılmaktadır. CHP, asker ve sivil bürokrat ittifakına dayanan elit örgütü görünümünde bir kadro partisidir. Parti liderleri, partinin tabanını genişletmeye ve köylü kitlelerden destek almaya çalışmamışlar; tam

¹⁹⁶ Özbudun, “Türkiye’de Devlet Seçkinleri ..”, s. 9

¹⁹⁷ Cem; a.g.e., s. 318

tersine tüm dikkatlerini çok az sayıdaki Batılılaşmış elit üzerinde yoğunlaştırmışlardır.¹⁹⁸

Turan, yeni bir siyasal sistemin kurulmasının seçkinler arasındaki bir mücadelenin sonucu olduğundan, Cumhuriyetin kurucularının, ilk yıllarda, özellikle kendilerini destekleyen seçkinlerin yerini sağlamlaştırmaya çaba gösterdiklerini; toplumun kültürünü topyekün değiştirme gibi bir yol izlemediklerini belirtmektedir. Frey de Atatürk devrimlerinin bu niteliğini vurgulamakta ve devrimlerin Türk toplumunda varolan iletişim ikiliğini yok etme yerine, ondan yararlanma yoluna gittiğini ileri sürmektedir. Çağdaşlaşma yanlılarının yerini sağlamlaştırma stratejisi, hukuk, siyaset ve kültür alanlarında bir dizi reform yapılarak uygulamaya konulmuştur. Bunlar, bir Türklük bilinci ve kimliğinin oluşmasını, eğitim ve hukuk sistemlerinin dinin denetiminden kurtarılaraq laikleştirilmesini ve siyasal meşruiyetin kaynağının ulusa kaydırılmasını amaçlamaktadır.

“Cumhuriyetin kurucularının ilk çabaları, ulusu en yüce siyasal topluluk olarak kabul eden; ulusçuluk, halkçılık, laiklik, cumhuriyetçilik gibi ilkelerin belirlediği bir siyasal sistemi meşrulaştıran sistemsel bir siyasal kültür oluşturmaya yönelmiştir..... yeni yetişecek seçkinler arasında, ulusun en yüce topluluk, Cumhuriyetin en uygun rejim ve laikleşmenin çağdaşlaşma gereği olduğuna ilişkin oydaşımı sağlamak için, eğitimi etkin bir politik toplumsallaşma aracı olarak görmüşlerdir. Eğitim yoluyla seçkinlik niteliğini elde edecek genç kuşakların, edindikleri politik değerleri yığınlara aktarmaya yönelecekleri; böylece, zaman içinde toplumun her kesiminde bir kültür değişiminin gerçekleşeceği ümit edilmiştir.”¹⁹⁹

¹⁹⁸ Turhan; a.g.e. , s. 125

¹⁹⁹ İter Turan; “Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed : Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 363, 364

3.3.4 CHP İktidarı ve Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri

CHP, 1923'ten 1945'e kadar tek parti olarak iktidarda kalmış, 1945-1950 döneminde de hakim parti olarak çok partili bir siyasi hayat içinde yine iktidarı muhafaza etmiştir. Özüerman'a göre, "Cumhuriyetin ilk partisi olması yanında, Türkiye'nin kendisine özgü fiili tek parti rejimini simgelemesi açısından ve çok partili dönem içinde de Türk siyasal yaşamındaki yeri nedeniyle önem taşımaktadır."²⁰⁰ Türkiye'deki tek parti rejimi, Faşizm'de olduğu gibi, hiçbir zaman Devleti amaç edinmemiştir. Tek parti rejimin sürekli olarak saymamış, geçici olduğunu temel ilke olarak açıklamış; bunu demokrasiye geçiş aşaması saymıştır.

CHP, tek parti döneminde siyasi demokrasiye olan bağımlılığını daima belirtmiş; kendisini, gerekli bir devrim hareketinin gerçekleştircisi addetmiştir. Muhafızlarını kendi içinden çıkarması, fiililiğini ve iç yapısında otokratik olmadığını göstermiştir. Türkiye'deki tek parti rejiminin sakıncaları açıktır; Anayasa mekanizması dondurulmuş, bir tek parti mekanizması kurulmuştur. Siyasi hayat tek partinin hakimiyeti altına girmiş, plüralizm kaybolmuş ve yasaklanmıştır. Blok halindeki iktidar çoğunlukları karşısında, frenleyici müesseseler vücut bulamamışlardır. İktidar partisi çoğunlukları, Meclis İç Tüzüğü'nü istedikleri gibi ayarlayarak, meclise de hakim olmuşlardır. Dolayısıyla, tek parti tarafından temsil edilen iktidar, hem Anayasa düzenine hem de siyasi hayata hakim olmuştur. Bu otoriter bir rejimdir. Totaliterliğe kayan eğilimleri zayıf kalmıştır, seçim mekanizması demokratik şekilde işletilememiştir.²⁰¹ Bunların yanı sıra, "Ülkedeki tek partili siyasal yapılanma ve bunun beraberinde getirdiği merkezileşme, özellikle politikaların uygulanmasında ciddi sıkıntılar yaratmış; partinin mahalli örgütleri, tabanın dilek ve isteklerini siyasal iktidara yansıtmakta yetersiz kalmışlardır."²⁰²

Kemalist dönemde, iki kez çok partili hayata geçiş denemesi gerçekleştirilmiş; 1924 yılında gelenekçi-liberal cephe tarafından Atatürk'e karşı

²⁰⁰ Özüerman; *Türkiye'nin Batılılaşma.....*, s. 28

²⁰¹ Tunaya; *a.g.e.*, s. 555, 556

²⁰² Aktaran, Esat Öz; *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923 - 1945)*, Gündoğan Yayınları, Ocak 1992, Ankara, s. 103

kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 yılında devletçi-seçkinler tarafından güdümlü olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası. Ancak her iki seferde de yeni kurulan partiler, rejimi tehdit eden gerici bir niteliğe bürünmüş ve bu nedenle de kapatılmak zorunda kalmıştır. Bu deneyimlerin başarısızlığa uğraması, yapılan devrimlerin halka inmediğinin bir göstergesidir. Değiştirilen toplumsal yapıya yöneltilen eleştiriler artmaktadır, fakat devrimi gerçekleştiren kadrolar hala iktidarda olduğu için, bu eleştiriler karşı devrimci eylemler olarak yorumlanmaktadır.

“Aslında, Serbest Fırka denemesi, devletçi-seçkinlerin güdümlü bir demokrasi yoluyla gelenekçi-liberal düşünceleri denetleme çabasıdır; ancak, iktidarda bulunan devletçi-seçkinler, güdümlü bir karşıtlığı bile kabul edecek hoşgörüden yoksundurlar.”²⁰³ Özellikle Serbest Fırka deneyiminin başarısız olmasından sonra, CHP’nin yeniden örgütlenerek, partiye yenilik ve hareket getirecek kişilerin alınması ve parti yönetiminde görevlendirilmesi gereği duyulmuş, Kemalist ideolojinin resmen geliştirilmesine başlanmış, devrimlerin halka inmesinin sağlanması ve halk kitlelerinin devrimlere uygun olarak eğitilmesi için de Halkevleri denemesine girişilmiştir. Toplumsal yaşamın ve kültürel yapının İslami dokusuna süreklilik sağlayan kurumlar etkisizleştirilerek, doğan boşluk Türk Ocakları, Halkevleri ve sonra da Köy Enstitüleri ile kapatılmaya, böylece hedef kitlenin dinsel kimlikten sıyrılıp ulusal bir kimlik kazanması yolunda adımlar atılmaya çalışılmıştır.

1930’lu yıllarda halk desteği kavramının somutlaştırılamamasının nedeni, sınıfsal gelişmelerin henüz bir siyasal partiyi destekleyecek düzeye erişmemiş olmasıdır. Kemalistlerin modernleşme çabalarının başarısı ve bunun sonucunda toplumun farklılaşması, zamanla karşıt bir seçkinler sınıfını yaratmıştır. Bu sınıf, iş adamları, tüccarlar, serbest meslek erbapları, büyük toprak sahipleri ve yerel nüfuzlulardan oluşmaktadır. 1950 yılında serbest seçimlerin kabulüyle, Demokrat Parti’de örgütlenmiş olan bu alternatif siyasal seçkinler, köylüler ve şehirsiz alt-sınıflar gibi çevre güçlerini kolayca mobilize ederek iktidara gelmişlerdir. Bu anlamda 1950 seçimleri, çevrenin, merkez ya da memurlar karşısındaki zaferi olarak

²⁰³ Kongar, a.g.e., s. 143

tanımlanabilmektedir.²⁰⁴ Elit değişimi ile, siyasal elitlerin denetiminde olan ekonomik, kültürel, demografik ve teknik değişiklikler yeni toplumsal grupların oluşumuna neden olmakta, ve bu gruplar siyasal nitelikte bir çok yeni istekte bulunmaktadırlar.

3.3.5 İnönü Dönemi ve Çok Partili Hayata Geçiş

Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiştir. İsmet Paşa iktidarı talihsiz bir dönemi kapsamaktadır. Yeni idare başa geçer geçmez mevcut aksaklıkları düzeltme yolunda çalışmalara başlamıştır, ancak bu olumlu gelişmelere II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ters koşullar olanak vermemiştir. Savaşın ülkeye yüklediği ilk zorunluluk, büyük bir ordunun silah altına alınması, beslenmesi, giydirilmesi, kuşatılmasıdır. Bu, zayıf ekonominin karşılayamayacağı bir yüküdür. İktidar, askeri harcamalarla baş edebilmek için geleneksel sağlam para siyasetini bırakmış, enflasyon yolunu denemiştir. Enflasyonun toplum bünyesinde yarattığı bunalımın yanı sıra, ekonomik güçlerin askeri alana kaydırılması tarımsal üretimde azalmaya yol açmış; besin maddelerinin sıkıntısı, 'ekmek karneleri' ve kıtlık baş göstermiştir. Bu dönemde üretim düşmüş, paranın değerini kaybetmesi sonucu fiyatlar hızla artmış, planlı kalkınma çabasına son verilmiş, sanayi ancak ordunun giyim ihtiyacını karşılayan dokuma ve demir-çelik gibi savaşın zorunlu kıldığı birkaç alanda gelişebilmiştir.

Savaşın yarattığı zorluklar, İnönü'nün katı düzen anlayışıyla birleşince, iktidardaki bürokrat bölümü ağır basmış ve diğer ortakların hoşlanmayacağı bazı çabalara girişilmiştir. Kaynakların başıboş harcanması önlenmiş, ithalat ve ihracat sınırlandırılmış, toplumun genel çıkarını ilgilendiren konularda kişisel özgürlükler daraltılmıştır. Dönemin ünlü kanunlarından Milli Korunma Kanunu uyarınca, hangi malın ne kadar üretileceğine devlet karar verecek, yatırımlar devletin izniyle yapılabilecektir. Varlık Vergisi Kanunu ise, gayri-müslim kentli tüccarı hedef almakta ve bu kesime yeni vergilendirmeler getirerek, özel ellerde biriken servetin kamuya aktarılması amaçlamaktadır.

²⁰⁴ Özbudun; "Türkiye'de Devlet Seçkinleri", s. 15

Cumhuriyetin, bürokrat-eşraf-tüccardan oluşan üçlü koalisyonu, savaş sırasında getirilen bu uygulamalar sonrasında çatırdamaya başlamıştır. Eşraf ve tüccar kesimi, ortakları bürokrasinin savaş yıllarındaki tutumundan ötürü artık ona güvenmemekte, onsuz kurulacak bir iktidarın hesaplarını yapmaktadır. 1945 yılında, topraksız köylünün topraklandırılmasına yönelik olan Toprak Kanunu tasarısının mecliste görüşülmesi büyük tartışmalara yol açmış ve Demokrat Parti, bu kanuna muhalefetten doğmuştur.

Demokrat Parti, hükümet üzerinde daha etkin bir meclis denetimi, daha geniş bireysel ve siyasal özgürlükler, demokratikleşme yolunda atılacak adımlar istekleriyle siyasal hayatına başlamıştır. Ekonomik hayatta özel girişim ve sermayenin faaliyetlerinin temel olduğu belirtilmektedir.²⁰⁵ Partinin programı, gerek ekonomik görüş, gerekse kişi hak ve özgürlükleri yönünden CHP'nin programından daha liberal olmakla birlikte, aslında tek parti yönetimine karşı bir tepki niteliği taşımaktadır. DP, çeşitli nedenlerle mevcut durumundan hoşnut olmayanların, çıkarları iktidar partisi ve onunla özdeşleşen gruplarla çatışanların tepkilerini kanallı eden bir parti olarak ortaya çıkmış ve bu yüzden büyük destek görmüştür.²⁰⁶ Tek parti düzenine karşı birikmiş olan bıkkınlık, bütün karşıt grupları DP çevresinde toplamıştır. DP'nin kuruluşundan sonra, CHP hükümeti siyasal düzenin liberalleşmesi yönünde kararlar almış, muhalefet partisinin hukuksal güvencesi seçim yasası ve dernekler yasasında yapılan değişikliklerle sağlanmış, belli yasaların değiştirilmesiyle birlikte basın ve üniversiteler üzerindeki baskılar da azaltılmıştır.

“1945'ten itibaren CHP'yi, çok partili bir rejimin unsurlarından biri olma amacıyla değişme yolunda görürüz. Parti, yeni koşullara uyma çabaları göstermiş, oy toplama politikası içinde programında bir hayli ve tavizci değişmeler yapmayı gerekli saymıştır.”²⁰⁷ CHP, iktidarda kaldığı süre boyunca, muhalefetli ve muhalefetsiz zamanlarda da programında hemen hemen aynı kalan prensiplere rağmen, tutumunda değişiklikler yapmıştır. Devletçi tutumu zaman zaman

²⁰⁵ Cem Eroğul; **Demokrat Parti - Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitapevi, Ankara 1991, s. 70

²⁰⁶ Mehmet Kabasakal; **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908 - 1960)**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s. 170, 171

²⁰⁷ Tunaya; **a.g.e.**, s. 550

liberalizme kaymıştır. Devrimci tutumunda ise (18 türbe açmak gibi) dönüşümler olmuştur. İç yapısına gelince, CHP her zaman disiplinli bir parti olmuştur.

Cem'e göre, CHP'nin geleneksel talihsizliği, halkın gözünde Batılaşma ile özdeşleşmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Batılı yaşama tarzını savunması, şeriatı uzaklaştırması, vb. nedeniyle CHP, halk tepkisinin değişmez hedefi olmuştur. "...halk yoksulluğunu Batılaşmanın görüntüsünden bilmekte, bu görüntüyü ise CHP ve bürokratlar temsil etmektedir. Görüşünü açıklama fırsatı eline geçen halk, kendi açısından haklı nedenlerle CHP'nin karşısında yer almıştır."²⁰⁸

Türk siyasal tarihindeki en önemli değişimlerden biri, kuşkusuz 1950 seçimleri ile Demokrat Parti'nin, gelenekçi-liberallerin, iktidarı devralmasıdır. Parti, genç Cumhuriyetin devrimci kadrosunu oluşturan devletçi-seçkinlerin çabaları ile oluşmuştur. Rustow' göre; "İsmet İnönü, demokrasiyi geliştirmek için diktatörlük gücünü gönüllü olarak kısıtlayan dünyanın tek devlet adamı olma onurunu korumaktadır."²⁰⁹ Bu açıdan bakıldığında, Demokrat Parti'nin kuruluşu, devletçi-seçkinler tarafından yapılan devrimlerden biri olarak görülebilmektedir. Parti, iktidara gelir gelmez, sivil ve asker bürokrasinin denetimini eline almaya başlamıştır. Türkiye'de demokrasinin gelişmesi için büyük bir umut olan Parti, maalesef karşıt grupları yok etmek yönünde bir eğilim sergilemiştir.

3.3.6 Kemalist Dönemin Anayasal Hareketleri İçinde Siyasal Katılma Olayı

3.3.6.1 1921 - Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

20 Ocak 1921 tarihli "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu", Kurtuluş Savaşı'nın Meclis Hükümeti tarafından hazırlanmıştır. Hazırlanış ve kabul özellikleri bakımından Osmanlı-Türk anayasacılığının en demokratik örneğidir. Anayasa, Saltanat ve Halifeden hiç söz etmezken; "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ilkesine açıkça yer vermiştir. Yani, sultan ve saltanatı anayasa tarafından

²⁰⁸ Cem; a.g.e. , s. 391

²⁰⁹ Dankwart; a.g.m. , s. 199

yıkılmamıştır, ama egemenliğin kaynağında artık onun olmadığı da açıkça belirtilmiştir.²¹⁰ 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulurken yeni bir anayasa oluşturma yoluna gidilmemiş, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinde değişiklikler yapılmıştır.

1921 Anayasasını hazırlayan Büyük Millet Meclisi, aldığı kararlar ve çıkardığı yasalar bakımından “ihtilalci” karakter taşıyan bir meclistir. Meclis, Osmanlı-Türk anayasal tarihinde ilk kez olarak egemenliği millete vermektedir. Meclis'in adındaki “Büyük” nitelemesi de, kendisinin üzerinde bir padişah otoritesinin olmadığını göstermektedir. Kuvvetler birliği ve meclis hükümeti gibi yönetim tekniklerini kullanması, ülkede bir anayasa (Kanun-u Esasi) varken kuruculuk yetkilerini kullanarak yeni bir anayasa yapması Meclisi, Osmanlı rejiminden tamamen ayıran özellikleri arasındadır.²¹¹

1921 Anayasası hazırlanırken, meclis genel kurulunda en çok tartışılan konulardan birisi seçimlerin tek dereceli olması ve halkın doğrudan doğruya seçme hakkını kullanması; bir diğer konu da halkoylaması ve halka kanun teklif etme hakkının tanınmasıdır. Ancak, uzun tartışmalardan sonra bu iki demokratik öneri de kabul edilmemiştir.

Tek parti döneminin iktidarı, toplumsal alanda yaptığı devrimlerin yanı sıra, siyasal katılmanın genişlemesini sağlayacak anayasa değişikliklerine de gitmiştir. Ancak, bu dönemde halkın siyasete katılması iki dereceli genel seçimlerde oy kullanmakla sınırlı kalmıştır. Tek partili dönemde, tek parti rejimine son veren tek dereceli ilk seçim olan 1946 seçimleri hariç, 5 genel seçim (1923, 1927, 1931, 1939, 1943) yapılmış ve seçimlerde I. Meşrutiyet Parlamentosu tarafından yürürlüğe konulan, zaman içinde bir takım değişikliklere uğrayan “İntihab-ı Mebusan Kanunu” uygulanmıştır. Bu kanuna göre, birinci seçmen olabilmek için “vergi vermek”, seçme ve seçilme hakkını elde edebilmek için “hizmetkarlıkta bulunmamak” şartları aranmaktadır. Böylece, seçme ve seçilme hakkı toplumun sınırlı bir kesimine

²¹⁰ Yücekök, **100 Soruda.....**, s. 56

²¹¹ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal....**, s. 244, 245

tanınmış özel bir hak olmaktan öteye gidememiş, büyük çoğunluğu yoksul olan kitleler ise kendilerini yönetecek kişileri seçme hakkından yoksun bırakılmıştır.²¹²

1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanununda vatandaşın kamu özgürlüklerinden ve yargılama konusundan söz edilmemektedir. Birçok konuda boşlukları olan kanun, ya resmen yürürlükten kaldırılmamış olan 1876 tarihli Kanun-u Esasi hükümlerinin uygulanması ile ya da konu ile ilgili olarak çıkarılan “Heyet-i Umumiye” kararları (Meclis Kararı) ile tamamlanmaktadır. Dolayısıyla, 1921 Anayasasının yürürlükte kaldığı süre içinde, kamu özgürlükleri Kanun-u Esasi ile getirilen sınırlı çerçeve dışına taşamamıştır.

24 maddelik kısa bir anayasa olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 14 maddesini taşra yönetimine, özellikle de yerinden yönetim ve yerel yönetim ilkelerine ayırmıştır. Tanör’ün yorumu ile; “Buna, yerel katılım veya yerel demokrasi adını vermek yanlış olmaz.”. Anayasa, ülkenin idari yapısının, coğrafi durumu ve ekonomik ilişkileri açısından vilayetlere (il), vilayetlerin kazalara (ilçe) bölündüğü ve kazaların da nahiyelerden (bucak) oluştuğunu belirtmektedir. Vilayet denen idari birim manevi kişiliğe ve özerkliğe sahiptir. BMM’nin koyacağı yasalar çerçevesinde, evkaf, medreseler, maarif, sağlık, iktisat tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmeleri ve yürütülmeleri “vilayet şuraları”nın yetkisi içindedir. “Vilayet Şuraları” vilayetler halkınca seçilen üyelerden oluşmaktadır. Ancak, iç ve dış siyaset, şer’iye, adliye ve askeriye ile ilgili konular, uluslararası ekonomik ilişkiler ve bir çok vilayeti ilgilendiren hususlar merkezin yetki alanındadır. Nahiye (bucak), en küçük ve dolayısıyla da halka en yakın idari birimdir. Nahiye ile ilgili Meclis görüşmelerinde, üyelerin çoğunluğu “komün idareleri” yoluyla yerel işlerin merkeze danışılmadan yürütülmesinde yana olmuş ve devletin merkezi otorite ile denetimi düşük düzeyde tutulmak istenmiştir.²¹³

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu sisteminde merkeziyetçilik sınırlı ve hatta istisnai iken; yerinden yönetim (adem-i merkeziyetçilik) asli ve geneldir. Bunun kurum ve araçları ise, seçimle oluşan organlar, tüzel kişilikler, icrai karar alabilme yetkileri ve

²¹² Özürman, *Anayasal Dönemlerde.....*, s. 73, 74

²¹³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Tanör, *Osmanlı -Türk Anayasal....*, s. 263 - 267

özerkliktir. 1921 Anayasası, idarenin örgütlenmesi bakımından getirdiği yerinden yönetimci esasları bakımından aşağıdan yukarıya bir yönetim yapısı geliştirmiştir. Böylece, Osmanlı'nın geleneksel merkeziyetçi sistemi tersine çevrilmiş; Osmanlı-Türk idari geleneğinden çok farklı bir siyasal felsefe ortaya çıkmıştır.²¹⁴

Yerinden yönetim ilkelerine bu kadar ağırlık verilmiş olmasının ilk nedeni olarak Birinci BMM'ye egemen olan "halkçılık" anlayışı; bir diğer nedeni de BMM üyelerinin 1918-1920 arasında Anadolu ve Trakya'da oluşan yerel kongre iktidarlarına bizzat delege olarak katılmaları, yürütme görevi üstlenmeleri ve bu canlılığı meclise taşıma istekleridir. Ancak, 1921 Anayasası'nın öngördüğü yerinden yönetim kurumları ve mekanizmaları uygulama alanı bulamamış, yerel yöneticilerin halkça seçilmesi önerileri iyi karşılanmamıştır. Ulusal iradenin tek temsilcisi olarak Meclisi gören Mustafa Kemal, ağırlığını merkeziyetçilikten yana koymuştur. 1924 Anayasası'nın bu konuda getirdiği düzenlemeler ile yine merkeziyetçi klasik idare örgütlenmesi canlandırılmıştır.²¹⁵

3.3.6.2 1924 Anayasası

Yürürlükte kaldığı 36 yıl içinde çeşitli tarihlerde sekiz kere değişikliğe uğrayan 1924 Anayasasının getirdiği rejim, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile getirilen rejimin bir devamı niteliğindedir. Ne meclis hükümeti sistemi bozulmuş, ne de parlamenter bir rejim kurulmuş; karma bir sistem getirilmiştir.²¹⁶ Anayasada, rejimin tek parti iktidarına dayalı olacağına dair bir düzenlemenin yapılmamış olması, bu anayasanın çok partili dönemde de uygulanmasını sağlamıştır.

1921 Anayasası'nda yerel demokrasi çağrışımları yaratan düzenlemelere, "Vilayet ve Nahiye Şuraları"na yer vermemiş; merkeziyetçiliği yeniden öne çıkarmıştır.

²¹⁴ Tanör, *Osmanlı -Türk Anayasal....*, s. 265 - 267

²¹⁵ Tanör, *Osmanlı -Türk Anayasal....*, s. 265 - 267

²¹⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tunaya; *a.g.e.*, s. 410-420, Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal....*, s. 290-308

1924 Anayasası, Meclis üyeliği ile hükümet memurluğunun aynı kişide birleşmeyeceği hükmünü getirmiştir. Kanun-u Esasi'de de yer alan bu düzenlemenin 1924'te yer almasının özel bir nedeni ve sonucu vardır. Kurtuluş Savaşı koşulları birçok komutanın mebus sıfatını almasına yol açmıştır. Oysa artık barış dönemi gelmiş ve asker-sivil memurluk ile millet temsilciliği arasında bir seçim yapma gereği doğmuştur. Zaten, İkinci BMM döneminin ilk yılında cumhuriyetin ilanından sonra çıkartılan bir yasa ile, BMM'ye üye seçilmiş ya da seçilecek olan asker kişilerin, bu iki görevden birini seçmeleri şartı getirilmiştir.²¹⁷ Böylece devletin siyasal yaşamı ve sivil yönetim alanı askerlerden ve ordunun etkisinden arındırılmaya çalışılmıştır.

1924 Anayasası, seçme hakkını 18 yaşını bitiren her erkek Türk'e; seçilme hakkını da 30 yaşını bitiren her erkek Türk'e tanımıştır. Bu yasal düzenleme siyasal katılmayı cinsiyete dayalı bir ayrıcalık haline getirmiştir. Siyasal katılmayı genişletme yolunda atılan ilk adım, 3 Nisan 1924 tarihinde "İntihab-ı Mebusan Kanunu"nda yapılan bir değişiklik ile "seçmen ve mebus olabilmek için vergi mükellefi olma koşulu"nun kaldırılmasıdır. Bu doğrultuda, 3 Nisan 1930'da çıkarılan Belediyeler Kanunu ile Türk kadınına belediye seçimlerine katılma hakkı tanınmıştır. 1934 yılında yapılan bir anayasa değişikliği ile seçme hakkı 22 yaşını bitirmiş kadın-erkek herkese, seçilme hakkı da 30 yaşını bitirmiş herkese tanınmış ve böylece genel ve eşit oy ilkesi benimsenmiştir.

Demokrasilerde halk siyasal katılma hakkını daha çok seçmenlerin oluşumunda, çerçevelenmesinde ve aynı zamanda onların tercihlerinin ortaya konmasında belirleyici bir rol oynayan siyasal partiler aracılığıyla kullanır. Siyasal partiler aynı zamanda hükümetin gerçekleştirdiği tercihlere itiraz etmek ve başka projeler sunmak için de vazgeçilmezdirler.²¹⁸

Siyasal partiler ile ilgili bir düzenleme getirmeyen anayasa, kişi hak ve özgürlükleri arasında "toplanma ve dernek kurma" hak ve özgürlüğünü de saymıştır.

²¹⁷ Tanör, **Osmanlı -Türk Anayasal....**, s. 298

²¹⁸ Jean Morange; "Örgütlenme Özgürlüğü ve Demokrasi", Çev. Mahmut Göçer, **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt : 19 - 20, TODAİE, Ankara 1998, s. 103

Bu dönemde dernekler ve siyasal partiler Cemiyetler Kanunu'na tabidirler. 1938 yılına kadar, dernek (parti) kurmak hukuken serbest, ancak fiilen idarenin iznine bağlıdır. 1938'de çıkarılan yeni Cemiyetler Kanunu ise, derneklerin faaliyete geçebilmelerini idareden tescil belgesi alma zorunluluğuna bağlamış, ayrıca idareye faaliyetleri durdurma yetkisi vererek bu fiili durumu hukukileştirmiştir. Böylece 1938'den 1946'ya kadar tam izin sistemi yürürlükte olmuştur. Bununla birlikte, Türk Ceza Kanunu ve Cemiyetler Kanunu laiklik ve cumhuriyete karşı, ırkçı, bölgeci, ulusal bütünlüğü bozucu dernekleşmelerin yanı sıra Anayasa'daki 6 Umde'ye²¹⁹ aykırı örgütlenmeleri de yasaklamaktadır.

Tek parti rejimi, hak ve özgürlükler açısından anayasanın öngördüğünden farklı ve baskıcı bir tablo yaratmıştır. "Bireysel hak ve özgürlüklerin durumu, özellikle kişi özgürlüğü ve güvenliği açısından olumsuzluklarla doludur. Sıkıyönetim uygulamaları, Sıkıyönetim Mahkemeleri ve İstiklal Mahkemelerince verilen bazı tutuklama ve mahkumiyet kararları bunun başlıca nedenleri arasındadır.... Kolektif hak ve özgürlükler üzerindeki baskılar da son derece ağırdır. Emekçi sınıf haklarını topluca savunabilme haklarından yoksundur. Sendikal örgütlenme sınırlı, güdümlü ve pratikte izne bağlı, grev ise yasaktır. Dolayısıyla da toplu pazarlık ve toplu sözleşmeye yer yoktur."²²⁰ Bu dönemde basın özgürlüğü de baskılar altındadır. Bakanlar Kurulu, ülkenin iç ve dış güvenliğini sarsabilecek yayınları yapan gazete ve dergilerin yayımını geçici süre durdurma yetkisine sahiptir. Bu baskılar altında basın, kendi kendisini sansür etme yoluna gitmektedir.

1924 Anayasası hazırlandığında çok dar bir kapsam içinde yer alan siyasal katılma, yasal düzeyde genişletilmiş ve demokratikleşme yolunda adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda anayasada yer alan siyasal ve kamusal katılma hakları olarak, mebus seçme ve seçilme, devlet memuriyetine girebilme, kamu işleri ile ilgili olarak yasalara aykırı buldukları durumları ilgili mercilere ve TBMM'ye haber verme hakları belirtilebilir.²²¹ Tek parti döneminde monist karakter taşıyan siyasal hayat,

²¹⁹ Cumhuriyet Halk Partisi'nin cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılıktan oluşan altı umdesi, 1937 yılında yapılan anayasa değişikliği ile devletin nitelikleri haline gelmiş ve 1924 Anayasası'nın 2. maddesinde yer almıştır.

²²⁰ Tanör, *Osmanlı -Türk Anayasal....*, s. 318

²²¹ Tanör, *Osmanlı -Türk Anayasal....*, s. 310

iktidar-muhalefet çatışmalarından çok, iktidarın kendi içindeki mücadeleye ve kendi içinden muhalefet çıkarma çabalarına dayalı olarak gelişmiştir. Bu düzende seçimler tek parti için evet/hayır şeklinde bir oylamadan öteye bir anlam taşımamaktadır. Tek partiye ve tek listeye atılan, bir tercihin ifade edilmesine olanak sağlamamakta, fakat hükümetin gücünü ve meşruluğunu yönetilenlerden aldığını simgelemektedir.

Kemalist rejim çeşitli değer yargılarına göre sorgulanmış ve eleştirilmiştir. Kemalizm eleştirisi öncelikle geleneksel ve tutucu çevrelerden gelmiştir. Bu kanadın eleştiri okları, batı taklitçiliği, kopyacılık, emsaline yalnız totaliter rejimlerde rastlanan bir şef rejimi, vb. konularda yoğunlaşmıştır.²²² 1960'lardan sonra liberal ve sol kanatta da bunlara paralel görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler arasında, Cumhuriyet devriminin üstten ve zorla yapıldığı ve aslımızı inkar sonucunu doğurduğu; CHP'nin tıpkı İttihat ve Terakki gibi merkezîyetçi, tepeden inme ve tepeden inme ıslahatlar yapmaya yönelmiş devlet görüşünü temsil ettiği, böylece Osmanlı Devleti'nin klasik ve geleneksel devlet görüşünün devamı olduğu; kadro devrimciliği ve üst yapı devrimciliğinin daha çok varlıklı zümreler ile bürokratlara yararı dokunduğu; devletçiliği ön plana çıkarma amacıyla sivil topluma karşı olduğu gibi tezler yer almaktadır.²²³

Türkiye'nin Cumhuriyet siyasal kültürüne egemen olan “şef” kültürü ve “şefi yüceltme” olgusunun 1935'ten itibaren millet-devlet- parti-şef özdeşleşmesine götüren bir yol izlediğini, dolayısıyla da birey özerkliğine ve toplumda farklı çıkar ve görüşlerin yarışmasına izin vermediğini belirten Taha Parla'ya göre de Cumhuriyet'in “ilk otuz oluşturuca yılı”nın derin izleri bugün de devam etmektedir.²²⁴

Farklı bakış açıları ile ileri sürülen bu tezlere, içerdikleri bir takım doğrulara rağmen, tamamıyla katılmak mümkün değildir. Tanör'e göre; “Kemalist rejimin otoriter, seçkinci, vesayetçi ve ulusçu olduğu konusunda şüphe yoktur...Ancak,

²²² Tanör, **Osmanlı -Türk Anayasal....**, s. 324

²²³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tanör, **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, BDS Yayınları, (Genişletilmiş 3. Baskı) 1994, İstanbul, s.304 - 307

²²⁴ Taha Parla, **Demokrasi, Anayasalar, Partiler ve Türkiye'nin Siyasi Rejimi**, Onur Yayınları (Birinci Baskı) Mart 1986, İstanbul, s. 137-154

uygulanan yöntemler otoriter, amaçlar ise siyasal çağdaşlaşma ve demokrasidir....Kemalist rejim, aynı dönemde varolan totaliter sistemlerden kesin bir şekilde ayrılır. Rejim otoriterliği nedeniyle muhalefete karşı hoşgörüsüzdür, ama kendini demokratik bir toplum ve devlet düzenine geçişte bir ara dönem olarak algılamıştır.”²²⁵

²²⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal....*, s. 325

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAMDA SİYASAL KÜLTÜRDEKİ DEĞİŞİMİN SİYASAL KATILMA ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI

4.1 DEVLET SEÇKİNLERİ ile SİYASAL SEÇKİNLER ARASINDAKİ GERİLİM

4.1.1 DP İktidarı

Demokrat Parti dönemi (1950-1960), Türk toplumunda bürokrasinin ağırlığının azaltıldığı bir dönem olarak tanımlanabilir. Bu dönemde, siyasal elitin öğelerinden olan ticaret ve serbest meslek sahipleri büyümüş, alternatif bir seçkin sınıfı gelişmiştir. Tanzimat'tan beri iktidar yapısının en etkin parçası olan devlet seçkinleri (asker ve sivil bürokratlar), parlamentodaki hakim konumlarını ve siyasal seçkinlerle (eşraf ve tüccar) olan güçlü bağlarını kaybettikleri gibi, genel olarak nüfuzları, statüleri, itibarları, güvenlikleri ve gelirleri de büyük ölçüde azalmıştır. DP egemenliğindeki meclis, hükümete yüksek devlet memurlarını vaktinden önce emekliye sevk etme yetkisi veren ve bu işlemler üzerindeki yargı denetimini kaldıran kanunlar çıkarmış, böylece kamu görevlilerinin iş güvenliğini büyük ölçüde zedelemiştir.

“DP, *“yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden gelen doğucu-islamcı halk cephesine dayanan”* bir geleneğin siyasal gelişiminin ürünüdür. Bu süreç içinde; Jön Türklerin Prens Sabahattin kanadı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Birinci Meclis'teki İkinci Grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Demokrat Parti ve Adalet Partisi yer almaktadırlar. CHP ise *“Batıcı-laik-bürokratik geleneği”* temsil eden partidir. Bu süreç içinde ise; Jön Türklerin Terakki ve İttihat kanadı, İttihat ve Terakki Fırkası, Birinci Meclis'teki Birinci Grup, Cumhuriyet Halk Fırkası,

Cumhuriyet Halk Partisi, MBK (Milli Birlik Komitesi) ve CHP (ortanın solu) yer almaktadır.”²²⁶

4.1.1.1 Temel Nitelikleri

Parlamento içinde doğan DP, CHP’den çıkmış, onun ideolojisinden izler taşıyan bir partidir. Fakat, DP ilk ortaya çıktığı zamanlarda yöntem ve kavramlaştırmaları yönünden CHP’den farklılaşmıştır. Örneğin Bayar, “Batılılaşmanın artık devletten millete doğru değil, milletten devlete doğru olması gerektiğini” ifade etmektedir. Sarıbay’a göre, “Bayar’ın bu açıklaması, DP’nin üzerinde yükseldiği toplumsal zemini yansıtmaları bakımından önemlidir.”²²⁷

1950-1960 arası dönemin en önemli sonuçlarından biri, kırsal kesimin siyasal katılımının sağlanmış olmasıdır. Karpaz’ın deyişimle; “Böylece, ferdin toplumu ilgilendiren bir mesele hakkında fikir sahibi olabileceğini reddeden, bilgisizliği sebebiyle halkı hor gören, ‘elit’ bir zümrenin halk adına hareket etmesi gerekliliğine inanan, Osmanlı İmparatorluğu’na ve tek parti devrine has usul ve zihniyete son verilmiş oluyordu.”²²⁸ Demokrat Parti, iktidara CHP’ye karşı biriken kentli muhalefetin desteği ile gelmiş, daha sonra ise tarım sektörü lehine bir siyaset izleyerek geleneksel köylü kitlesini siyasete mobilize etmiştir. Partinin kırsal kesime ve toprak sahiplerine karşı olan siyaseti hiç değişmemiş ve bu kesimin oyları ile seçimlerdeki başarısını elde etmiştir.

“Seçmenlerin, siyasal açıdan kendi güçlerinin bilincine varmaları ve partilerin yerel örgütleriyle bütünleşerek işlerini yaptırmaya, sorunlarını çözmeye başlamaları, bir süre sonra halkın kendi arasında partiler çizgisinde bir ‘aşırı politizasyonu’, bunun sonucunda da ‘aşırı kutuplaşmayı’ getirmiştir.”²²⁹

²²⁶ İdris Küçükömer’den aktaran, Hakkı Uyar; **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, 2.Basım, Boyut Kitapları, İstanbul 1999, s. 203

²²⁷ Ali Yaşar Sarıbay; **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s. 53

²²⁸ Kemal H. Karpaz; **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)**, AFA Yayınları, Bilim Dizisi : 4, Ekim 1996, s. 269

²²⁹ Kongar; **a.g.e.** , s. 152

Çok partili dönemde, Türk siyasal sisteminin önemli bir özelliği ortaya çıkmıştır. Osmanlı siyasal sisteminde ve Kemalist tek parti döneminde yöneticiler farklılaşmış değildir, bürokrasi çok işlevli bir duruma sahiptir. Çok partili demokrasiye geçişle birlikte, yöneticiler farklılaşmış ve uzmanlaşmıştır. Siyasal elitliğe giden yol artık partilerden geçmekte ve siyasal sistem gittikçe diğer sistemlerden bağımsızlaşmaktadır. Bunda, profesyonel politikacıların yetişmesi ve partilerin ülke çapında yaygın örgütler kurmaları en önemli rolü oynamıştır.²³⁰

Türkiye’de çok partili sisteme geçilmesinin sonuçlarından biri, seçkinler arasındaki Kemalist birliğin parçalanması ve seçkinler içinde yoğun bir çatışmanın yeniden canlanması olmuştur. “Artık, Demokrat Parti’nin temsil ettiği siyasal seçkinlerle, Cumhuriyet Halk Partisi ile güçlü ideolojik ve duygusal bağları olan resmi seçkinler arasında birlikten söz etmeye imkan kalmamıştır.” DP hükümetleri, toplumda bürokrasinin rolünü azaltmaya çalışmışlar, resmi seçkinler ise, buna karşı güçlü bir direnme göstermişlerdir. Bürokratlar, DP hükümetlerinin hukuk devleti karşısındaki özensiz tutumundan ve dinsel faaliyetlere karşı müsaade gösteren politikalarından büyük rahatsızlık duymuşlar, bunu Kemalizmin laiklik mirasına karşı bir ihanet olarak görmüşlerdir.²³¹

4.1.1.2 Meclisin Yapısı ve Parlamenterler

Çok partili döneme geçiş ile birlikte, Türkiye’nin siyasal yaşamında çok önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Parlamenterlerin toplumsal kökeni incelendiğinde, yasama organının mesleki yapısının serbest meslek sahipleri yararına olmak üzere değiştiği ve bürokratların tek parti dönemindeki üstünlüklerini yitirdikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra, milletvekillerinin yaş ortalaması düşmüş; yöresellik dereceleri ise çoğalmıştır.

1950-1960 arası dönemde milletvekillerinin mesleki değişimleri, bu dönemde ortaya çıkan eğilimi yansıtmaktadır. Mecliste yer alan bürokratlar, ister asker ister sivil olsun % 27’i geçememişlerken; serbest meslek sahipleri toplam olarak yaklaşık

²³⁰ Turhan; a.g.e. , s. 168

²³¹ Özbudun; “Türkiye’de Devlet Seçkinleri”, s. 17

% 45, girişimciler ise % 35 oranında temsil edilmişlerdir. Din adamları, % 1 gibi çok önemsiz oranlarda kalmışlardır. Parlamentoda kadınların temsiline gelince, 1950 seçimlerinde yasama organına yalnızca 3 kadın girerken, bu sayı 1957 seçimlerinde 8'e çıkmıştır. Bu dönemde milletvekillerinin eğitim durumu incelendiğinde, görülen odur ki; TBMM, I. ve II. Meclisler dışında her zaman olduğu gibi, yüzde 70'lik bir oran ile yüksek öğrenim görmüş seçkin kişilerden oluşmaktadır. Bu dönemde ilginç olan, lise eğitiminden geçmiş kişilerin çoğalması ve medrese eğitiminden geçmiş kişilerin azalmasıdır. Medrese ve özel eğitilmiş kişilerin azalması, Atatürk'ün laiklik politikasının başarısı olarak değerlendirilebilir. "Milletvekillerinin eğitim ve mesleki açıdan analizi, siyasal elit arasına katılma olanağının ekonomik bakımdan güçsüz sınıflar için çok düşük düzeyde olduğunu göstermektedir."²³²

Parlamentonun yaş açısından incelenmesi, milletvekillerinin ortalama yaşının giderek düştüğünü göstermektedir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle, ülkedeki siyasal elitlerde büyük bir gençleşme görülmüştür. Turhan'a göre; "Meclislerdeki yaş durumlarının bu biçimde değişimi, rejimdeki değişimlerin bir yansımasıdır..... Atatürk'ün kuşağı, 1950'lere gelene kadar iktidarda kalmış ve yaşlanmıştır. Çok partili rejime geçiş ile birlikte gençlerden oluşan yeni bir kuşak ortaya çıkmış ve yaşlanan elitin yerini almıştır."²³³

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle, evli milletvekillerinin oranında yüzde 4'lük bir artış görülmüştür. Frey, bunu çoğalan yöresel etkiye bağlamaktadır. Milletvekillerinin yöresellik dereceleri (temsil ettikleri seçim çevresinde doğmuş olma oranı) ise rejimdeki değişiklikleri göstermektedir. 1920'de çok yüksek olan, fakat daha sonraki meclislerde düşen yöresellik oranı, 1946'dan sonra giderek çoğalmış ve 1957'de yüzde 66 gibi yüksek bir orana ulaşmıştır. "Frey, partilerin en az desteğe sahip olduğu yörelerde, daha çok yöresel milletvekilinin seçildiğini belirtmektedir. Bu nedenle; 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde Demokratların Türkiye'nin Doğu bölgelerinde, Batıya oranla daha çok yöresel nitelikte milletvekili kazanmaları bu bölgelerde Halk Partisi'nin güçlü olmasına bağlanabilir."²³⁴ Turhan,

²³² Turhan; *a.g.e.*, s. 162, 163

²³³ Turhan; *a.g.e.*, s. 164

²³⁴ Turhan; *a.g.e.*, s. 165

Atatürk'ün rejiminde, siyasetin ulusal merkezden yönetilmiş olduğunu ve vesayetçiliğin yerini yarışmacı siyasete bırakmasıyla, yöresel etkinin sürekli yükseldiğini belirtmektedir. "Parlamentoda yöresel milletvekillerinin sayıları il orantılı bir biçimde kabinede temsil edilmemeleri ve her üç yasama döneminde de bakanların ancak yarısının doğdukları yerleri temsil etmeleri Türk siyasal yaşamının önemli bir özelliğini göstermektedir. Türk siyasal yaşamında evrimci elit değişimi o kadar önemlidir ki, alttan gelen baskılar çok büyük olsa da, bu üst basamaklara oldukça uzun bir zaman süresi sonunda yansıyabilmektedir. Bu da siyasal yaşamın ulusal merkezden denetlendiğini göstermektedir."²³⁵

Demokrat Parti iktidarının bir diğer dikkat çekici noktası da, partinin iktidarda kaldığı 1950-1960 arası dönemde kabinenin istikrarının sağlanamamış ve bakanların sürekli değişmiş olmasıdır. "Bu, parti içi çekişmeye, istikrarlı bir takımın oluşturulamamasına ve partinin üst liderlerinin hiç kimsenin kendilerine rakip olmasını istememelerine bağlanabilir."²³⁶

4.1.1.3 Siyasal Hayat

Demokrat Parti, Batı ile bütünleşmeye ülkenin bütün sorunlarını çözecek bir yol olarak bakmaktadır ve Batı dünyası ile ekonomik-siyasal bütünleşmeye kesin bir inanç beslemektedir. Partinin bu inancı ve Batı ile bütünleşme uğrunda izlenen siyaset, Kemalizm'in anti-emperyalist politikasını ortadan kaldırmaktadır. NATO'ya kabul edilmek için Kore'ye asker gönderilmesi, iktidarın bu doğrultuda aldığı kararlardan bir tanesidir. Partinin, Batı ile bütünleşme konusunda izlediği bu kararlı tutumun nedeni, ekonomik kalkınmayı dış yardım ve dış borçlar ile sağlamak istemesidir.

Menderes iktidarı ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal olarak ciddi bir hareketliliğe yol açmıştır. Ekonomik açıdan, 'devlet eliyle özel kesimin desteklenmesi' olayı hızlandırılmış ve 'yeni zenginler' yaratılarak burjuvazi hızla geliştirilmiştir. Yüksek enflasyon ile ekonomik ve sınıfsal hareketlilik desteklenmiş,

²³⁵ Turhan; a.g.e. , s. 167

²³⁶ Turhan; a.g.e. , s. 167

böylece sınıfsal oluşumlar hızlandırılmıştır. Toplumsal açıdan, kırsal alanlara traktör sokularak, buradaki nüfusun yatay hareketliliği özendirilmiştir. Bu nüfusun kentlere akını sağlanarak, ‘gecekondu’ adı altında yeni bir fiziksel yerleşim ve ‘gecekondu halkı’ diye adlandırılan yeni bir toplumsal katman yaratılmıştır.

“Kente gelen bu nüfusun ‘kentlileşememesi’, yani kentsel değerleri benimseyememesi, bu insanların, içinde yaşadıkları toplumla bütünleşmek için, bir yandan hemşehrilik bağlarını, bir yandan siyasi partilerin il ve ilçe teşkilatları gibi yerel örgütlenmelerini, öte yandan da ‘tarikatlar ve cemaatler’ olarak ‘siyasi İslamı’ kullanmalarını gündeme getirdi. bu nüfus, bir yandan endüstri için ucuz işgücü sağlarken, öte yandan, hizmet sektörünün ve ‘marjinal sektör’ denilen, işportacılık, simitçilik, ayakkabı boyacılığı gibi işlerin de yaygınlaşmasına yol açtı.”²³⁷ Bu nüfus, kentten çok kırsala dayalı olan kendine özgü bir kültürü, ‘arabesk kültürü’nü geliştirmiştir.

Dönemin siyasi olaylarına ilişkin söylenecek ilk şey, Menderes’in, 29 Mayıs 1950’de birinci Menderes Kabinesinin programını okurken, “Millete mal olmuş inkılaplarımızı mahfuz tutacağız.” demesi ve hükümet programında Atatürk’ün adının bir kez bile geçirilmemesidir. Millete malolan inkılaplar korunacak, malolmayanlar üzerinde ise, ısrar edilmeyecektir. Böylece yeni iktidar, CHP’nin sert tutumunu terk etmiş, inkılapları kabullenip kabullenmemeyi halkın tercihi bırakmıştır.²³⁸ Devrimleri pek benimsemeyen Menderes bir anlamda kendisine destek veren gelenekçi liberal çevrelere olan borcunu ödemiştir. Bu tutum, devrim karşıtı çevreler için tatmin edici olmasa da, bir ilk adım olarak değerlendirilirken; devrimci çevrelerde ise Kemalist devrimden uzaklaşmanın ilk adımı olarak algılanmıştır. “Demokrat Parti, milletvekillerinin anti-Kemalist kimliklerini partinin genel siyaseti ile temel bir zıtlığa düşmedikleri sürece açığa vurmalarına oy kaygısı ile karşı çıkmamıştır. Yine oy kaygısı DP’yi Nurcu hareket ile flörte kadar itmiştir.”²³⁹ İmam Hatip Okulları’nın açılması ve Diyanet İşleri’nin bütçesinin

²³⁷ Kongar; a.g.e. , s. 151 , 152

²³⁸ Cem; a.g.e. , s. 398

²³⁹ Ümit Özdağ; **Menderes Döneminde Ordu - Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Kitapları / Araştırma Dizisi 7, İstanbul, Kasım 1997, s. 55 , 56

sürekli olarak genişlemesi ülkede siyasal İslamın devlet desteğiyle gelişmesinin yollarını açmıştır.²⁴⁰

DP dönemi değerlendirilirken, partinin iktidarının ilk yıllarında hükümet müdahalelerinin önüne geçme ve kişisel özgürlükleri genişletme yoluyla demokrasinin gelişmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Örneğin DP özgürlükçü olarak nitelenebilecek Af ve Basın Kanunları çıkartmış, baskıcı nitelikte birçok kanunu yumuşatmış, demokratik olmayan kanunları listelemek adına bir komite kurmuştur.²⁴¹ Bu özgürlükçü politikalar ancak 1954'e kadar sürdürülebilmiştir. 1954 sonrasında fiyatlardaki artış, enflasyon ve yükselen karaborsacılık hükümetin bu politikaları terk etmesine yol açmıştır. Ekonomideki bu bozulmalara paralel olarak muhalefete karşı çeşitli önlemler alınmaya başlanmıştır.

4.1.1.4 Karşıt Gruplara Tepki : Baskı

DP'nin muhalefete baskı politikası esasen 1954'ten sonra başlamıştır. CHP'nin malları meselesini gündeme getirmesi ve partinin mallarını elinden almasının nedeni muhalefet üzerinde baskı yaratmaktır. Muhalefete baskı zirveye Millet Partisi'nin kapatılması ile çıkmıştır. Bunun yanı sıra, 1956'da siyasal partilerin seçim dönemi dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyebilmeleri yasaklanarak, hükümete ve iktidara büyük bir avantaj kazandırılmıştır. 1957'de muhalefetin seçimlerde işbirliği yapması yasaklanmıştır. İçtüzük değişikliği ile mecliste muhalefetin soru ve gensoru yoluyla denetimde bulunması engellenmiştir.²⁴²

Demokrat Parti, muhalefete baskının yanı sıra seçmene, bürokrasiye, üniversitelere ve basına da baskı uygulayarak iktidarının eleştirilmesini engellemeye çalışmış, kendisinin karşısında yer alacak gruplar ve kurumların gücünü kırmayı hedeflemiştir. Demokratik düzende seçmenin muhalif olarak görülmesi ve

²⁴⁰ Binnaz Toprak; "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Der : Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınevi, İstanbul 2000, s. 315

²⁴¹ Ali Yaşar Sarıbay; "The Democratic Party 1946-1960", **Political Parties and Democracy in Turkey**, (ed) Metin Heper, Jacob M. Landau, Londra, I.B Tauris 1991, s. 537 , 538

²⁴² Bülent Tanör; **İki Anayasa (1961 - 1982)**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 3. (tıpkı) Baskı, Nisan 1994, İstanbul, s. 13 , 14

cezalandırılması uygulamasını DP, 1954 seçimlerinden sonra başlatmış; seçimlerden on beş gün önce CHP'nin kazanacağına kesin gözle bakılan Malatya ikiye bölünmüş, Adıyaman il yapılmış, Millet Partisi kapatıldıktan sonra onun yerine açılan Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP)'ne oy veren Kırşehir ilçe yapılmıştır.²⁴³

1960'lara gelinirken, Demokrat Parti'nin ekonomi politikası iflas etmiştir. Menderes'in siyasetinden sürekli olarak memnun olan tek grup toprak sahipleri iken; izlenen enflasyonist siyasetten zarar gören kentli sabit gelirli kesimler, asker ve sivil bürokratlar gittikçe çoğalan bir oranda DP'ye karşı tepki göstermeye başlamıştır. Muhalefetin sertleşmesi nedeniyle iktidar sert önlemler almaya başlamış ve muhalefeti yok etmeye çalışmıştır. DP, ekonomi politikasının sonuçlarını eleştiren tüm siyasi kuvvetleri, hürriyetlerini gittikçe daha fazla kısıarak, felce uğratma yoluna gitmiştir.

Yürürlükteki seçim sisteminin (çoğunluk usulü) adaletsizliği, muhalefetin mecliste yeterince temsiline olanak bırakmadığı gibi, bundan daha vahimi, demokrasinin ilke ve kurumlarının zayıflığı rejimin tıkanmasına ve giderek otoriter niteliklerin doğmasına yol açmıştır. DP'nin baskıcı bir rejim kurma girişimleri, din sömürücülüğü, Atatürk ilke ve devrimlerinden verilen ödünler ile buna karşı giderek güçlenen muhalefet ve gençlik hareketi toplumda gerginlik yaratmıştır.²⁴⁴

4.1.2 27 Mayıs : “Devletçi - Seçkinci” Bir Eylem

27 Mayıs darbesine yol açan etkenler olarak değerlendirilen DP'nin olumsuzlukları; çoğulculuğu (yani azınlığın, muhalefetin haklarını) kabul etmeyen ilkel bir demokrasi anlayışı ve baskıcılık, muhalefet ile ilişkileri daima bir kavga havasında yürütmek, Halkevleri ve Köy Enstitülerinin kapatılmasında göze çarpan bir kültür yıkıcılığı, İnönü'nün canına kastetmek ve 6-7 Eylül olaylarını düzenlemek gibi olaylarda somutlaşan hukuk dışı bir anlayış, din konusunda verilen ödünler ile partinin dincilerin umudu haline gelmesi, Amerikalılarla yapılan çok sayıda -kimisi

²⁴³ Eroğul; a.g.e. , s. 79 , 80

²⁴⁴ Bülent Tanör; **Osmanlı -Türk Anayasal Gelişmeleri (1789 - 1980)**, Yapı Kredi Yayınları, Cogito 69, İstanbul, Nisan 2001 (7. Baskı), s. 365

hatta sözlü olan- ikili anlaşma ile ABD'ye çok geniş bir hareket alanı sağlayarak bağımsızlık konusunda verilen ödünler olarak sıralanabilir.²⁴⁵

Türk siyasal yaşamını yakından izleyen Rustow, 1955 sonrası gelişmeler ve ordunun müdahalesi ile ilgili şöyle demektedir: “Otuz yılı aşkın bir sivil yönetimden sonra orduyu yeniden siyasete iten Menderes hükümetinin kendisidir.”²⁴⁶ Özbudun’a göre, Menderes hükümetini deviren 1960 askeri müdahalesi, asker ve sivil resmi seçkinlerin, Türk toplumundaki iktidar, statü ve itibarlarının gerileyişine karşı bir tepki olarak görülebilir. Müdahale sonrasında, DP döneminde gerilemiş olan devlet seçkinlerinin çeşitli kesimleri arasında güçlü bir birlik gözlemlenmiştir. Müdahale, orta rütbeli subaylardan oluşan küçük bir grup tarafından gerçekleştirildiği halde, tüm orduda, bürokraside ve aydınlar arasında yaygın ve coşkulu bir destek bulmuştur.

27 Mayıs hareketinin bir askeri müdahale, ortaya çıkan durumun da bir ‘askeri rejim’ olmasına karşın, ülkede bir önceki dönemle kıyaslanmayacak genişlikte bir özgürlük ortamı doğmuştur. Hareket, siyasal demokrasiyi kurumsallaştırmak isteyen bir sivil toplum canlılığı üzerine oturtulmuştur.²⁴⁷

Kurucu Meclis’in ürünü olan ve halk oylaması ile kabul edilen 1961 Anayasası, devlet seçkinlerinin temel siyasal değerlerini ve çıkarlarını yansıtmaktadır. Anayasa, temel hak ve özgürlükleri büyük ölçüde genişletmiş ve geniş sosyal haklar getirmiştir. Bunun yanı sıra, seçilmiş organların iktidarını sınırlayacak etkin bir fren ve denge sistemi yaratmış olması, politikacılara ve seçilmiş meclislere karşı duyulan güvensizliği yansıtmaktadır. Getirilen düzenlemeler ile seçilmiş meclislerin iktidarının yargısal ve diğer bürokratik kurumlar aracılığı ile etkili şekilde dengeleneceği ve denetleneceği öngörülmektedir.

²⁴⁵ Sina Akşin; “Siyasal Tarih (1950 - 1960)”, **Türkiye Tarihi (4. Cilt), Çağdaş Türkiye (1908 - 1980)**, Yayın Yönetmeni : Sina Akşin, Cem Yayınevi, Nisan 2000 (6. Basım), s. 224

²⁴⁶ Dankwart A. Rustow; “The Military : Turkey”, **Political Modernization in Japon and Turkey**, Edited By; Robert E. Ward, Dankwart A. Rustow, Princeton : Princeton University Press, 1968, s. 366

²⁴⁷ Tanör; **Osmanlı - Türk Anayasal** , s. 366

Genişletilen temel özgürlükler ve sosyal hakların ise, gerçek anlamda çoğulcu ve demokratik bir toplumun oluşmasını sağlayacağı umulmaktadır.

“.....1961 Anayasası ile ilk defa olarak toplumda bir “*anayasa kültürü*”,..... doğmuştur. Anayasa , toplumun siyasal edebiyatında ve değişik katlarda günlük tartişmalara girmiş, pratik hayat içinde yer almış,..... toplum üzerinde kımıldatıcı ve harekete geçirici etkilerde bulunmuştur.”²⁴⁸ 1961 Anayasası *sosyalleştirici* (bireysel hak ve özgürlüklerin yanı sıra, toplu hak ve özgürlüklere getirdiği güvenceler ile), *siyasileştirici* (halkın siyaset sahnesinde aktif bir unsur olarak, geleneksel aktörlerin yanında yer alması ile) ve *hukukileştirici* (toplum içi ilişkilerde olsun, toplum ve devlet arasındaki ilişkilerde olsun hak arama yollarının güvenceye bağlanması ile) bir etki göstermiştir.²⁴⁹

27 Mayısçılar Türkiye’de rejimin demokratikleşmesi yönünde 1946’da açılan yolu genişletmiş, 1961 Anayasası ile aydınlar ve öğrencilerin, bütün engellemelere rağmen işçi sınıfı ile birlikte siyaset yapabilmelerine ortam hazırlamışlardır. Yeni anayasadaki düzenlemeler rejimin sol düşünceye açılmasına katkıda bulunmuştur. “Aynı şekilde, 27 Mayıs 1960 sabahı hükümeti ve askeri hiyerarşiyi etkisiz duruma getiren subayların, kendi aralarında çoğu kez tehlikeli boyutlara varan anlaşmazlıkların üzerine kararlılıkla giderek, Ekim 1961 seçimlerinden çıkan parlamentoyu savunmaları ve ordunun sivil yönetime geçilmesini isteyen kesimi içinde yer almaları olumlu davranışlardır. Fakat aynı subayların siviller ile birlikte yeni dönemin siyaset mekanizmalarını kararlaştırırken, Türkiye’nin siyasal gelişmesinde ordunun 1908’den beri süren olağandışı rolünü meşrulaştırıcı arayışa girdikleri ve onun anayasaya yerleştirilen bir organ (Milli Güvenlik Kurulu) aracılığı ile adeta siyasal parti konumuna yükseltilmesinde önemli paya sahip bulundukları kabul edilmelidir. Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ile ordu zirvesi (genel kurmay başkanı ve ordu komutanları), parlamentonun dışında, hükümetin üstünde,

²⁴⁸ Tanör, **İki Anayasa**, s. 83

²⁴⁹ Tanör, **İki Anayasa**, s. 83, 84

cumhurbaşkanlığının başkanlığındaki yarı-askeri komitede anayasaya göre temsil hakkı elde etmişlerdir.”²⁵⁰

4.2 1960 SONRASI DÖNEM - BİR UZLAŞMAYA DOĞRU

DP'nin iktidardan uzaklaştırılması özellikle köy nüfusuna ters gelmiştir; aydınlar ve subaylar tarafından ileri sürülen 'hakim teminatı', 'çift meclis' gibi kavramlar onlar için bir şey ifade etmemektedir. DP, köye eskisine oranla çok daha rahat bir yaşamı getirmiş, köylüyü ekonomik açıdan oldukça rahatlatmış ve İslamcı akımları memnun etmiştir. Bu nedenle, halkın gözünde DP'nin ve özellikle de Menderes'in sonu haksız bir sondur. Tüm bunların yanı sıra, 1960-61'in MBK (Milli Birlik Komitesi) döneminde tarımsal üretim düşmüş, piyasalar durgunluk sürecine girmiş ve halkı olumsuz etkileyen ekonomik gelişmeler yaşanmıştır. Böylece, 27 Mayıs halkın gözünde başarısız olarak kabul edilmiştir. 1961'de, darbe sonrasında ilk seçimlerinde, nice aydının seçimi CHP'nin kazanacağını umut etmelerine rağmen, zafer bürokrasinin değil, eşraf-tüccar ikilisinin olmuştur. İslamcı-Doğucu ve Demokrat Parti'nin devamı görünümündeki Adalet Partisi, tüccarla eşrafi çevresinde toplamıştır.

4.2.1 Demokrasiye Dönüş : 1961 Seçimleri

15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerinde, oyların % 62'sini CHP'ye karşı olan ve DP'nin tabanını temsil eden AP (Adalet Partisi) ile CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) ve YTP (Yeni Türkiye Partisi) almışlardır. Bu partilere verilen oylar uygulamada 27 Mayısçılar'a (aynı zamanda CHP'ye) karşı verilmiş sayıldığından, iç ve dış çevrelerde seçim sonuçları "Menderes'in zaferi" olarak yorumlanmıştır.²⁵¹

²⁵⁰ Hikmet Özdemir; "Siyasal Tarih (1960 - 1980)", **Türkiye Tarihi (4. Cilt), Çağdaş Türkiye (1908 - 1980)**, Yayın Yönetmeni : Sina Akşin, Cem Yayınevi, Nisan 2000, (6. Basım), s. 228 - 229

²⁵¹ Özdemir; **a.g.m.** , s. 242

1961 genel seçimlerinde DP mirasçılarının elde ettikleri güç, komutanlar arasında büyük bir tedirginlik yaratmıştır. Bu yüzden, seçimlerden sonra sivil yönetimin kurulması bile tehlikeye girmiştir. Sivil yönetimi kurtarabilmek için İnönü, komutanların en önemli kaygılarını dindirecek bir uzlaşma formülü bulmayı başarmıştır. Bu formül, 24 Ekim 1961'de, Çankaya'da, Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in başkanlığında toplanan siyasal parti yöneticilerinin imzaladıkları bir protokolle kabul edilmiştir. Buna göre, partiler Gürsel'i Cumhurbaşkanlığına seçmeyi, Ağustos 1960'taki büyük tasfiye ile ordudan uzaklaştırılan subayları görevlerine iade etmemeyi, eski DP'liler için hemen bir af çıkarmamayı kabul etmişler, ayrıca İsmet İnönü'nün ilk sivil başbakan olmasına da razı olmuşlardır. Bu sayede darbe tehlikesi atlatılabilmiş ve demokrasiye yabancı bir takım koşullar çerçevesinde de olsa, sivil yönetim kurulmaya başlanabilmıştır.²⁵²

4.2.2 İnönü Hükümetleri : Koalisyon Dönemleri

10 Kasım 1961'de İsmet İnönü yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. On gün sonra ilan edilen birinci İnönü hükümeti, koltukların yarı yarıya paylaşıldığı bir CHP- AP koalisyonu olmuştur. Bu koalisyon, 20 Kasım 1961 - 1 Haziran 1962 arasında yürürlükte kalmıştır. Ordu baskısı altında böyle bir hükümetin kurulmasındaki amaç, daha kısa bir süre önce bir iç savaşın düşman tarafı olmalarına ramak kalan iki büyük siyasal güç arasında bir yakınlaşma yaratmaktır. "Böylesine bir zorlama ile kurulan bir hükümetin, tüm gücünü kendisini yaşatma çabasında harcaması ve ülkeye hiçbir önemli hizmet getirmesi de kaçınılmazdır."²⁵³

CHP-AP koalisyonu formülünün sivil yönetimi yerleştirme açısından başarılı bir çözüm olamayacağı açıkça ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine İnönü, 30 Mayıs 1962'de istifa etmiştir. Yine komutanların da katıldığı uzun pazarlıklar sonucunda, 25 Haziran 1962'de, bu sefer CHP-YTP-CKMP-Bağımsızlar'dan oluşan ve 25 Haziran 1962 - 2 Aralık 1963 arasında görevde kalan ikinci İnönü koalisyon

²⁵² Cem Eroğul; "Çok Partili Düzenin Kuruluşu : 1945 - 71", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derleyenler: İrvin Cemil Schick - Ertuğrul Ahmet Tonak, Bilim Dizisi : 2, Belge Yayınları, (3. Baskı) Ocak 1998, İstanbul, s. 140

²⁵³ Eroğul; *a.g.m.*, s. 141

hükümeti kurulmuştur. Birincisinden daha uzun süre yaşamakla birlikte, bu hükümet de başarılı olmamıştır. İnönü, 2 Aralık 1963'te yeniden istifa etmek zorunda kalmıştır. Yeni hükümeti kurma görevi AP önderi Ragıp Gümüşpala'ya verilmiştir. Ancak, bu deneme sonuç vermemiş ve hükümeti kurmakla yine İnönü görevlendirilmiştir. 25 Aralık 1963'te kurulan üçüncü İnönü hükümeti, yalnızca CHP ile bağımsızlardan oluşan bir azınlık hükümetidir. YTP, hükümeti dışarıdan desteklemektedir.

Üçüncü İnönü hükümeti, hemen hemen tüm zamanını dış olaylarla uğraşmakla geçirmiştir. Bu dönemde yaşanan en önemli olay, Kıbrıs bunalımıdır. ABD Başkanı Johnson'un Türkiye'nin garantör devlet olarak Kıbrıs'a müdahale edemeyeceğini bildiren ünlü mektubu İsmet Paşa'ya üçüncü koalisyon döneminde yollanmıştır.²⁵⁴

1965 genel seçimleri, üçüncü İnönü hükümetinin meclise kabul ettirdiği milli bakiye sistemine göre yapılmıştır. İnönü, nasıl DP'nin aşırı güçlenmesini önlemek için 1950 seçimlerine çoğunluk sistemiyle gitmişse, bu kez de AP'nin güçlenmesini önlemek için küçük partilerin ülke çapındaki aldıkları dağınık oyları dahi değerlendiren nispi sistemin bu aşırı biçiminin kabul edilmesini sağlamıştır.²⁵⁵ Ancak, seçim sistemindeki değişiklik kamuoyundaki güç dengesine fazla etki edememiştir. 10 Ekim 1965 seçimlerinde oyların %53'ünü alan AP, 240 milletvekilliği elde ederek mecliste yalnız başına mutlak çoğunluğu alabilmiş; böylece 'gelenekçi-liberaller' bir kez daha iktidarı 'devletçi-seçkinciler'den devralmışlardır. CHP'nin oyları ise, %29'un bile altına düşmüş, koltuk sayısı 134'e inmiştir. Öteki partilerin hepsi %10'un altında kalmış, Millet Partisi %6, YTP %4, Türkiye İşçi Partisi (TİP) %3, CKMP ise %2 oy almıştır. Milli bakiye sisteminin 1965 seçimleri açısından en önemli sonucu, sosyalistlerin parlamentoda ilk kez grup (TİP) kurmalarıdır.

²⁵⁴ Özdemir; *a.g.m.*, s. 245

²⁵⁵ Eroğul; *a.g.m.*, s. 145

4.2.3 AP'nin Doğuşu ve Yükselişi

Türkiye’de, 1965-1971 arasında yaşanan AP dönemi, ülke tarihinde çok partili düzene en fazla yaklaşıldığı dönemdir. Bu altı yılın en önemli özelliği, hem sağda hem solda, aşağıdan yukarıya doğru siyasal güçlerin o zamana dek görülme- yen ölçüde gelişmeleridir. Buna olanak veren etmenler, Demirel’in o dönemde iktidarının güvencesini devlet karşısında sivil toplumun güçlenmesinde görme eğilimi ile sivil toplumdaki türlü yeşermelere olanak veren yeni anayasadır.²⁵⁶ Bununla birlikte, 1960’lı yıllarda devlet seçkinleri ile iktidardaki AP arasındaki gerilimler de azalmaya başlamıştır. AP iktidarı, Demokrat Parti iktidarına oranla, ordu ile ilişkilerinde çok daha özenli ve saygılı davranmıştır.

AP, geleneksel olarak Türk toplumunda askeri ve üst düzey bürokratik elitlerin temsilcisi olan bir parti değildir. AP’de öğretmenlerin, üniversite hocalarının CHP’ye nazaran daha düşük olduğu, diğer taraftan iş adamları ile küçük ve büyük toprak sahiplerinin oranının ise CHP’ye göre biraz daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca AP’nin tabanı kırsal kesime dayanmasına rağmen, köylülerin, işçilerin merkez idari kurullarında temsili, CHP de olduğu gibi yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla partinin merkez örgütleri üst düzey bürokratlar ile iş adamları ve toprak sahiplerinden oluşmuştur.²⁵⁷

27 Ekim 1965’te Süleyman Demirel’in başbakanlığı ile başlayan AP iktidarı, Başbakan ve AP Genel Başkanı Süleyman Demirel’in Silahlı Kuvvetler tarafından görevden ayrılmak zorunda bırakıldığı 12 Mart 1971’deki muhtırayla son bulmuştur. “Bu dönemde, Batı Avrupa ülkelerinde çalışmak zorunda kalan işçi yurttaşların anavatana gönderdikleri dövizler, iyi giden havanın etkisiyle bol ürün ve montaj da olsa sanayiinin gelişmesi sonucunda halk, Demirel ile birlikte Menderes iktidarının ilk evresinde (1954’e kadar) yaşanan bolluk döneminin yeniden geldiğini düşünecektir. Dolayısıyla 1965-1971 dönemi, muhalefetteki CHP ve TİP’in

²⁵⁶ Eroğul; **a.g.m.**, s. 145 , 146

²⁵⁷ Arsev Bektaş; **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi / CHP ve AP (1961-1980)**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 170 - 172

iddialarının aksine Halk-AP diyalogunun (tıpkı DP ile olduğu gibi) sağlamca kurulduğu bir zaman dilimi şeklinde tanımlanmaktadır.”²⁵⁸

1965’te başlayan AP iktidarının çok önemli bir başka özelliği de dış siyasette izlediği tutumdur. Temelde Batı ittifakına tamamen sadık kalmakla birlikte, Demirel, Üçüncü İnönü hükümetinin başlattığı yeni dış siyaset açılımını olabildiğince genişletmiştir. 1965-1971 yılları arasında Türkiye dış siyaseti, Cumhuriyet tarihinde eşine az rastlanır bir dinamizm göstermiştir. Türk-Arap ilişkileri, 1965’ten itibaren düzelmeye başlamıştır. Aralık 1966’da, ilk kez bir Sovyet başbakanı, Alexei Kosigin, Türkiye’yi resmen ziyaret etmiştir. Yine 1965’ten itibaren, Türk-Bulgar, Türk-Yugoslav ve Türk-Romen ikili ilişkileri hızla gelişmiştir.²⁵⁹

4.2.4 Değişen Sosyo - Ekonomik Yapı

1960’lardaki sosyo-ekonomik gelişme, 1960 sonlarında 1970 başlarında Türk politik hayatının çok boyutluluğuna katkıda bulunmuştur. İşçi ve müteşebbis grupları gibi yeni örgütlenmiş grupların ortaya çıkışı, kentsel bölgelerle kırsal bölgeler arasındaki haberleşmenin artması (ancak, bu durum merkez-kenar ya da kent-kır çatışmasının Türk politik hayatına olan etkisini azaltmamıştır), dinsel ve etnik unsurların toplumsal ve politik ayrılıklar olarak önem kazanması ile şiddetin politik görüşlerin ifade edilme biçimi olarak kullanılması bu gelişmenin temelinde yer almaktadır.²⁶⁰

1960’tan sonra atılan yeni temeller üzerindeki kapitalist gelişmeler, 1965-1973 arasındaki dönemde Türk toplumuna ve ekonomisine yeni boyutlar kazandırmıştır. 1960’lara gelene kadar burjuva yeterince güçlendiği için, bu dönemden itibaren işçi sınıfının gelişmesi, 1961 Anayasası’nın getirdiği kurumlar aracılığıyla devlet eliyle desteklenmiştir. Böylece, Cumhuriyet’in kuruluşundan elli

²⁵⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Özdemir; **a.g.m.**, s. 252

²⁵⁹ Eroğul; **a.g.m.**, s. 154

²⁶⁰ Üstün Ergüder; “Türkiye’de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Der : Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 290, 300

yıl sonra, Türkiye Batı tipi bir sınıflı topluma dönüşmüştür. Kongar'ın deyimiyle; "Bu noktaya, güdümlü değişmeler ile sözde 'doğal' gelişmelerin etkileşimi sonunda ulaşılmıştı. 'Devletçi-seçkinciler'in yönetim dönemleri güdümlü değişmeleri, 'gelenekçi-liberaller'in yönetim dönemleri ise, bunlara karşı tepkilerin oluştuğu sözde 'doğal' gelişmeleri simgeliyordu."²⁶¹

Ülkenin toplumsal-ekonomik gelişimi, kapitalizme dönük karma ekonomi çizgisinde sürerken, çeşitli sınıf ve gruplar arasındaki ayrılıklar da büyümektedir. Bu durum, solcu görüşün güçlenmesini sağlamakta ve soldaki gelişmeler, 'gelenekçi-liberaller' de dahil olmak üzere sağcı grupların hoşgörüsüz tepkileriyle karşılaşmaktadır. Bu süreçte, 'devletçi-seçkinci' cephenin bazı kesimleri solcu olmaya başlamıştır. "Bunun altında yatan temel neden, solcu görüşlerin halk tarafından kabul edilmeye başlanması ve 'devletçi-seçkinci' kimi grupların da devrimci düşüncelerin uygulanması için halk desteğinin gerektiğini artık anlamalarıydı. 'Devletçi-seçkinci' cephedeki bu oluşum sırasında, sağ kanatta yer alan 'gelenekçi-liberaller' de yavaş yavaş halktan kopmakta ve halktan koptukça da eskiden 'devletçi-seçkinciler'in uyguladıkları 'tepeden inme'ci' yaklaşıma doğru kaymaktaydılar."²⁶²

"1960 sonrası dönemin önemli eğilimlerinden biri siyasal ve bürokratik seçkinler arasında tedrici bir uzlaşma idiyse, başka bir eğilim de resmi seçkinlerin dünya görüşündeki birliğin bozulması olmuştur."²⁶³ 1950'lerde ordu, bürokratlar ve aydınlar arasında böyle bir birlik sürdürülmüş ve bu gruplar 1960 müdahalesinde yakın bir işbirliği içinde bulunmuşlardır. Oysa, 1961 Anayasası'nın sağladığı daha liberal atmosfer içinde aydınlar ve bürokratlar, giderek artan ölçüde çeşitli siyasal ideolojilerin etkisi altında kalmaya başlamış, sosyal değişimin de etkisi ile asker-bürokrat-aydın birliği zayıflamıştır.

²⁶¹ Kongar; a.g.e. , s. 165

²⁶² Kongar; a.g.e. , s. 167

²⁶³ Özbudun; "Türkiye'de Devlet Seçkinleri ", s. 26

4.2.5 Sol'a Karşı Tepkiler : Artan Şiddet Olayları

1968 yılı, Demirel'in yönetim anlayışında önemli bir tutum değişikliğine tanık olmuştur. AP yönetimi, solcu muhalefete karşı hiçbir zaman hoşgörölü olmamıştır ama, 1968'e gelinceye dek, "sol" büyük bir tehlike olarak görölmediğinden, ölkede göreceli bir serbestlik havası esmesine göz yumulmuştur. "1968'de bu serbesti havası kaldırılmış, hükümet Sol düşünce ile kesin bir mücadeleye girişmiştir. Bunun için kullanılan yöntemlerden birisi, Sol'a karşı örgütlenen yasadışı sağcı muhalefete yeşil ışık yakmaktır. Böylece, Demirel hükümeti, tüm uyarılara rağmen komando kamplarını kapatmaya yanaşmamıştır. Hükümetin kullandığı başka bir yöntem de, devlet güçlerini solcuların üzerine saldırtmak olmuştur."²⁶⁴ Sağ kanat, siyasal yaşamda bir yöntem olarak şiddeti başlatmıştır.

1969 genel seçimleri, Türkiye'de 1968'de başlayan siyasal çözölmeyi hiçbir şekilde durduramamıştır. Köylülerin toprak, işçilerin fabrika, öğrencilerin de fakölte işgal eylemleri birbirlerini durmadan kovalamış, hem ideolojik karşıt kümelerin birbirleriyle çekişmeleri, hem de solcu güçlerle kolluk kuvvetleri arasındaki çatışmalar, giderek büyük boyutlara ulaşmıştır.²⁶⁵

4.2.6 12 Mart Muhtırası

Artan şiddet olaylarının ve yaşanan bu gelişmelerin sonucunda, Türkiye siyasetinde "12 Mart rejimi" olarak adlandırılan dönem, 12 Mart 1971 günü gerçekleştirilen muhtıra ile başlamış; Nisan 1973'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, darbecilerin destekledikleri adayın saf dışı bırakılması ve Ekim 1973'te yapılan genel seçimler ile sona ermiştir. 12 Mart Muhtırası ile başlayan ara rejim boyunca parlamento açık kalmış; ancak çok partili siyasal hayat fiilen askıya alınmıştır. 1973 yılında yapılan seçimlere kadar uzanan bu dönemde "partiler-üstü hükümetler" kurulmuştur. Özdemir'e göre, 12 Mart 1971 askeri müdahalesini, toplum, ekonomi ve siyaset alanlarında muhafazakar yapıdaki Türk Parlamentosu çizgisinde, rejimin pekiştirilmesi şeklinde yorumlamak ve hükümet değişikliğini,

²⁶⁴ Özdemir; a.g.m. , s. 253

²⁶⁵ Eroğöl; a.g.m. , s. 156

egemen güçlerin yönetici seçkinleri arasında nöbet değişimi olarak değerlendirmek gerekmektedir.²⁶⁶

12 Mart rejimi, parlamentoyu feshedecek ve iktidarı doğrudan doğruya üstlenecek derecede ileri gitmemiş; sadece eski bir CHP'li politikacı olan Nihat Erim'in başbakanlığında "partiler-üstü" ya da teknokratik bir hükümetin kurulmasını empoze etmiştir. Silahlı kuvvetlerce perde gerisinden desteklenen partiler-üstü hükümetin politikaları daha çok AP'nin muhafazakar felsefesine yakındır. Özellikle, 1971 ve 1973 yıllarında gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri, AP'nin yürütme iktidarını güçlendirmek, siyasal şiddet ve aşırılığın ortaya çıkmasından sorumlu görülen bazı temel hak ve hürriyetleri sınırlandırmak yolundaki isteğine uygun düşmektedir.²⁶⁷ Tüm bu gelişmeler ise, AP iktidarı ile devlet seçkinlerinin (en azından ordunun) arasındaki uzlaşmanın belirtileridir.

12 Mart 1971 rejiminin asker ve sivil sözcüleri, müdahale öncesinde öğrenciler ile işçi ve köylüler tarafından girilen hak arama eylemlerine tamamen karşı olduklarını, bunları bastırarak istikrarı sağlama amacını taşıdıklarını çeşitli biçimlerde söylemek gereğini duymuşlardır. İstikrar sağlanması için bulunan yol ise; bazı siyasal partilerin (Türkiye İşçi Partisi ve Milli Nizam Partisi), meslek odaları, sol eğilimli örgütler, işçi sendikaları ve öğrenci derneklerinin kapatılması, toplu sözleşme ve grev düzeninin askıya alınmasıdır.²⁶⁸ Rejim, istikrarı sağlama amacıyla bütün sol düşünceleri cezalandırmış, bastırmış ve ezmiştir.

12 Martçılar, 1971 öncesinde yaşanan olaylardan 1961 Anayasasındaki özgürlükçü maddelerin ve anayasanın fazla geniş bir özgürlükler ortamı getirmiş olmasının sorumlu olduğunu iddia etmişlerdir. 12 Mart'ın varlık nedenleri arasında "devlet otoritesini güçlendirme" fikri ön plandadır; dolayısıyla otorite boşluğu yaratan 1961 Anayasasını değiştirme fikri gündemdedir. Anayasa değişikliğinin gerekçeleri arasında, anayasanın toplumun bünyesine uymadığı, fazla hürriyetçi

²⁶⁶ Özdemir, a.g.m., s. 263

²⁶⁷ Özbudun, "Türkiye'de Devlet Seçkinleri", s. 23

²⁶⁸ Özdemir, a.g.m., s. 263, 264

olduğu, anayasadan da hız alan sosyal uyanışın ekonomik gelişmenin çok ilerisine geçtiği yer almıştır²⁶⁹

1971 ve 1973 yıllarında Anayasa maddelerinin dörtte üçü değiştirilmiş, 11 yeni geçici hüküm getirilmiştir. 12 Mart dönemi anayasa değişiklikleri, parlamentonun özgür irade ve inisiyatifinin eseri değildir; Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin mutlak isteği ve baskısı sonucu gerçekleşmiştir. Anayasa değişiklikleri genel olarak değerlendirilirse; siyasal karar organları arasındaki ilişkilerde yürütme güçlenmiş ve yasama nispeten gerilemiş; yürütme içerisinde yer alan özerk kuruluşların (TRT, üniversiteler, vs.) özerkliğini azaltıcı ya da ortadan kaldırıcı değişiklikler ile yürütme organı içinde merkezilik ve yekparelik sağlanmaya çalışılmış, yürütme içten güçlendirilmiş; temel hak ve özgürlükler açısından, devlet otoritesi kişi ve toplum aleyhine büyümüş, bunun yanı sıra, memurların sendika kurabilmeleri, üniversite öğretim üyelerinin ve yardımcılarının siyasi partilere üye olabilmeleri imkansız hale getirilmiş; 'askeri otorite' belli özerklikler kazanarak ve siyasal iktidar denetiminden kısmen de olsa sıyrılmaya başlayarak sivil iktidardan yeni tavizler koparmıştır. Genişleyen yetki alanları ile askeri mahkemeler ve sıkıyönetim mahkemeleri, yeni kurulan Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı açısından bir gerilemeyi ifade etmektedir.²⁷⁰

4.2.7 1973 Seçimleri ve Çok Partili Siyasal Yaşama Dönüş

12 Mart 1971 Askeri Muhtırası ile duraklama yaşayan çok partili siyasal yaşam, 14 Ekim 1973'te yapılan seçimler sonucunda yeniden işletilmeye başlamıştır. 1973 seçimlerine yedi siyasal parti katılmıştır. Siyasal gözlemciler ve kamuoyu bir Adalet Partisi başarısı beklerken; 450 sandalyeli mecliste, Cumhuriyet Halk Partisi 185, Adalet Partisi 149 ve Milli Selamet Partisi 48, Demokratik Parti 45 milletvekilliği kazanmıştır. Partilerin hiç biri salt çoğunluğu sağlayamadığı için bir koalisyon hükümeti kurulması zorunluluğu doğmuştur.

²⁶⁹ Tanör; *İki Anayasa*, s. 43, 44

²⁷⁰ Tanör; *Osmanlı - Türk Anayasal*, s. 412 - 418

1973 seçimleri öncesinde, CHP içinde ‘ortanın solu’ eylemi, yeni akım adı altında gittikçe hızlanmıştır. “Akımın önderi Ecevit, ...Türk toplumunun artık ‘tepeden inmecilik’ anlamına gelen her türlü ‘devletçi-seçkinci’ yaklaşımı yadsıyacak ölçüde bir siyasal bilince eriştiğini ve eski toplumsal, ekonomik ve siyasal düzeni değiştirecek bir ‘halkçı’ eylemi benimseyecek derecede geliştiğini savunuyordu.”²⁷¹ Parti örgütü, İnönü’ye karşı Ecevit’i desteklemiş ve Mayıs 1972’de Bülent Ecevit, CHP Genel Başkanlığı’na seçilmiştir. Ecevit’in parti genel başkanlığına seçilmesi ile birlikte partide bulunan son ‘devletçi-seçkinci’ grup da ayrılmıştır. Bu grup önce Cumhuriyetçi Parti’yi kurmuş, daha sonra da Güven Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)’ni oluşturmuştur.

1965’ten sonra geliştirdiği orta-sol strateji ile ideolojik yeniden yapılanmaya yönelişin ve 1972’de parti liderinin yenilenmesi sonucunda, 1973 seçimlerinden itibaren CHP’nin toplumsal tabanında, 1970 öncesinin tarım burjuvazisi ile sanayi burjuvazisinin dar bir kesimi ile asker-sivil bürokrasi ağırlıklı eski taban çözülmüştür. 1970’lere kadar siyasi iktidarların ekonomi politikalarıyla yaşam standardı iyice düşen dar ve sabit gelirli kesim, küçük memur ve bürokratlar, serbest meslek sahipleri, küçük köylü, esnaf ve zanaatkarlardan oluşan kitleler CHP’ye yönelmiştir. CHP’nin yeni görüntüsü, köyde ve kentte yıllardır donmuş olan dar tabanlı oy sınırını kırmış ve işçi sınıfının yoğun durumda olduğu büyük kent merkezlerinde ve pazar için üretim yapan kapitalist tarım bölgelerinde önemli oy patlaması sağlamıştır.

Bir süre önce, ‘dini siyasete alet ettiği’ gerekçesi ile Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Milli Nizam Partisi’nin uzantısı olan Milli Selamet Partisi (MSP), seçimlerden üçüncü büyük parti olarak çıkmıştır. MSP, dinsel ilkelere göre biçimlenecek bir toplumsal ve ekonomik düzeni savunmakta, bu nedenle de karşı-devrimci ya da Atatürk karşıtı olarak adlandırılmaktadır. Partinin ekonomik anlayışı, emperyalizme karşıdır. Parti, küçük sanayici ve tüccara dayalı bir ulusal gelişmeyi öngörmektedir. “MSP ile beraber dinin denetim işlevi çok daha etkinlik kazanmış, dinsel güçlerin bir siyasal parti etrafında örgütlenmeleri ve iktidara katılmaları

²⁷¹ Kongar; a.g.e., s. 178

meşrulaşmıştır. MSP'nin başarısı, laik bir devlet çerçevesinde dinsel güçlerin siyasal yapıya ağırlıklarını koymalarını meşru olarak kabul ettirmiş olmasıdır. Bu da, Türkiye'de dinin denetim işlevi açısından önemli bir başarıdır. MSP'nin dayandığı taban, ya iktisadi ya da sosyal-siyasal yönden Kemalist merkezin dışına itilmiş kişilerden oluşmaktadır.”²⁷²

Seçimlere katılan bir diğer parti ise, toplumsal ve ekonomik görüşler bakımından tipik bir sağcı örgüt olan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'dir. “Parti, ‘Dokuz Işık’ olarak adlandırdığı ilkelerini (ülkücülük, ahlakçılık, ilimcilik, toplumculuk, köycülük, hürriyetçilik ve şahsiyetçilik, gelişmecilik ve halkçılık, endüstricilik ve teknikçilik) Türkiye’ye yerleştirmeyi amaçladığı ‘milli demokrasi’nin dayanakları olarak sunmaktadır. Karma ekonomiden yanadır ve Türk politik kültürüne başkanlık rejiminin daha uygun olduğunu ileri sürmektedir.”²⁷³ Parti, özel kamplarda yetiştirilmiş sağcı militanlara sahiptir; ancak militan gençler dışında partinin tabanı anlamlı bir toplumsal güce dayanmamaktadır. MHP, artık sağ kanat içerisinde odaklaşmaya başlayan ‘devletçi-seçkinçi’ yaklaşımın, Cumhuriyetçi Güven Partisi’nden daha otoriter eğilimleri yansıtan bir temsilcisidir.”²⁷⁴

4.2.8 Hükümet Bunahımları ve Koalisyon Hükümetleri

Seçimlerden sonra bir hükümetin kurulması üç aydan fazla zaman almış, bütün yollar denendikten sonra CHP ile MSP koalisyonuna dayanan yeni hükümet kurulabilmiştir. Atatürk’ün kurduğu partinin, siyasal desteğini dinci çevrelerden alan bir parti ile ortak hükümete gitmesi, İslam dinini, siyasal olarak örgütlenmiş olsa bile, artık laik cumhuriyet ilkesine karşı bir tehlike biçiminde kabul edilmediğinin bir göstergesidir. Dönemin en önemli olayı Kıbrıs sorunudur. 1974 yılında Kıbrıs sorununun yeniden gündeme gelmiş, halkın gözünde sorunun Ecevit hükümeti tarafından ele alınış biçimi tam bir başarı olarak desteklenmiştir. Ecevit-Erbakan

²⁷² Binnaz Toprak; “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, *Türkiye’de Siyaset : Süreklilik ve Değişim*, Der : Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, Der Yayınevi, s. 395

²⁷³ Ali Yaşar Sarıbay; *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*, Alfa Yayıncılık, Bursa 2001, s. 77

²⁷⁴ Kongar; *a.g.e.* , s. 180

koalisyonu, hem dış hem de iç siyasette yaşanan anlaşmazlıklar ve sürtüşmeler sonucunda kısa bir süre sonra dağılmıştır.

CHP-MSP koalisyonunun dağılması sonrasında, yeniden bir hükümet krizi yaşanmış, bunun sonucunda Cumhurbaşkanı, Sadi Irmak'ı Başbakan olarak atamıştır. Irmak hükümeti, Meclisten güvenoyu alamamasına rağmen, başka seçenek bulunmadığı için uzun süre iktidarda kalmıştır. Sonunda, CHP iktidarını engellemek amacıyla sağ partiler birleşerek, Demirel'in Başbakanlığında, AP-MSP-CGP-MHP-Bağımsızlar'dan oluşan 'Milliyetçi Cephe' kurulmuştur. Bu ortaklığın en güçsüz yanı, hükümette yer alan partilerin seçmenlerinin aynı grup ve sınıflardan oluşmasıdır. Bundan dolayı, bu partiler arasında birbirlerinin oyları için kesin bir yarışma bulunmaktadır. 'Milliyetçi Cephe' hükümeti, güçlenen sol karşısında gittikçe zayıflayan sağın, kendi arasındaki yöntem ve anlayış ayrılıklarını uzlaştırarak iktidara el koymalarıdır.²⁷⁵

1977 seçimleri de hiçbir partiye çoğunluk sağlayamamıştır. Mecliste en çok sandalye kazanan partinin genel başkanı olan Ecevit'in kurduğu azınlık hükümeti mecliste güvenoyu alamayınca; AP-MSP-MHP'den oluşan 'İkinci Milliyetçi Cephe' hükümeti kurulmuştur. Bu koalisyonun ortaklarından birisi laiklik açısından büyük sakınca taşıyan tutum ve davranışlarını sürdürmekte; diğeri ise, bir yandan şiddet eylemlerine girişirken, öte yandan da devleti ele geçirmeye çalışmaktadır. Ekonomik durumun ve enflasyon artış hızının bir türlü düzeltilememesinin yanında, gittikçe artan şiddet eylemleri, cinayetler, soygunlar ve kitlesel katliamlar ülkeyi tam bir iç savaşa sürüklemektedir. 'İkinci Milliyetçi Cephe'nin bir gensoru önergesi ile düşürülmesi sonrasında kurulan, CHP-Demokratik Parti-CGP-Bağımsızlar'dan oluşan Ecevit hükümeti ve onun arkasından kurulan AP azınlık hükümeti de bu gidişatı engelleyememiştir.

Türkiye, 1961'den sonra sık sık hükümet bunalımları ile karşılaşmıştır. 1961'den 1980'e kadar geçen 19 yıllık dönemde 18 hükümet kurulmuştur. Siyasal istikrarsızlığın yanı sıra, giderek yoğunluğunu arttıran şiddet ve terör eylemleri,

²⁷⁵ Kongar, a.g.e. , s. 184

80'lere gelindiğinde ordunun demokrasiye bir kez daha müdahalesini adeta kaçınılmaz kılmıştır.

4.2.9 Parlamantonun Değişen Yapısı

Türkiye, 1960-1980 arası dönemde, toplumsal ve ekonomik bakımdan gelişen bir ülkedir. Ancak, bu gelişmeler ülkenin tüm illerini veya yörelerini aynı biçimde etkilememiştir. Ülkedeki bu yörelerarası eşitsizlik, parlamenter elite de yansımıştır. Bu dönemde mecliste yer alan parlamenterlerin toplumsal kökenleri ve mesleki durumları incelendiğinde, bu eşitsizliğin elite nasıl yansıdığı görülecektir. Gelişmiş yörelerde bir meslek grubu diğerinden daha fazla temsil edilebilmekle birlikte, aradaki fark hiçbir zaman büyük olmamaktadır. Bunun nedeni, gelişmişlikle birlikte karmaşık bir toplumsal yapının ortaya çıkması ve böylece de hiçbir meslek grubunun diğerinden çok farklı bir biçimde temsil edilememesidir.²⁷⁶

1960-1980 yılları arasında, tüm yasama dönemlerinde, serbest meslek sahiplerinin bütün illerde en büyük grubu oluşturduğu görülmektedir. Ancak, azgelişmiş yörelerde serbest meslek sahipleri ve girişimciler, gelişmiş yörelerde ise bürokratlar daha fazla temsil edilmektedirler. 1969'a kadar çok önemsiz bir kategori olarak kalan din adamları, 1973 ve 1977 yıllarında belirgin bir grup haline gelmişlerdir.²⁷⁷

1960'lı ve 70'li yıllarda kadınların ev dışı bir işte çalışmalarının giderek yaygınlaşmasına rağmen; 1960-1980 arası dönemde kadınların parlamentoda temsil edilmeleri hızla gerilemiştir. 1965 yılında 8 kadın milletvekili olarak mecliste yer alabilmişken, bu sayı 1975'te 4'e düşmüştür.

Yöresellikleri açısından değerlendirildiğinde, milletvekillerinin 1973 ve 1977 yıllarında bölgelerini daha fazla temsil niteliğine kavuştuğu söylenebilmektedir. "Parlamantonun toplumun sınıfsal yapısını daha fazla yansıtmaya başladığı ve partilerin toplumsal tabanında oluşan önemli değişimlerin patrimoniyal ilişkilere

²⁷⁶ Turhan; a.g.e. , s. 181 - 185

²⁷⁷ Turhan; a.g.e. , s. 185 - 188

dayanan eski merkez-kenar çatışmasını azalttığı iddia edilebilir.”²⁷⁸ Milletvekillerinin yaş ortalamalarının, 1950 sonrasında fazla bir değişikliğe uğramadığı görülmektedir. En gelişmiş ve en az gelişmiş illeri temsil eden vekiller, diğerlerine oranla biraz daha yaşlıdır.

Türkiye’de, Millet Meclisi’nin %50’sinden fazlası her seçimde yenilenmektedir. Oysa, Batı Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da bu oran çok düşüktür. Örneğin, ABD’de 1950 ve 1960’larda parlamentonun ancak %10-19’u değişmiştir. Türkiye, bu açıdan diğer az gelişmiş ülkelerle benzer durumdadır. Örneğin, Kolombiya’da 1970 yılında parlamentonun %50’si değişmiştir. Bu oran, 1968’de Ürdün’de %50 ve 1969’da Tunus’ta %45’tir.²⁷⁹

Türkiye’de 1960’lardan sonra siyasal elit, toplumu daha fazla temsil eder niteliğe bürünmüştür. Bu, aynı zamanda toplumdaki çoğulculuğun siyasal elite yansımaya neden olmuştur.²⁸⁰ Türkiye’de bu pluralizm esas olarak sosyo-ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Merkez-kenar çatışmasına dayanan eski çelişki yerini, sosyo-ekonomik çatışmaya dayanan yeni çelişkilere bırakmıştır. Bu değişim, toplumdaki ideolojik ayrılıkların ve kutuplaşmanın son derece yüksek düzeylere varmasına neden olmuştur.

Endüstriyelleşmenin hızla sürdüğü 1960’lar ve 1970’ler boyunca yaşanan ekonomik gelişmeler, gelir dağılımı dengesizliklerini de beraberinde getirmiştir. Kentte biriken nüfusa yönelen yatırımlar kent ile köy arasındaki farkları büyütürken; Batıdaki bölgelerde yoğunlaşan nüfus, Batı-Doğu bölgeleri arasındaki gelir ve diğer olanaklar arasındaki farkları da büyötmüşlerdir. Bu dönemde, iş adamı ve sanayicilerle, kamu bürokrasisinin önde gelenleri olarak ifade edilebilecek bir orta sınıf yükselmeye başlamıştır. Ancak, Batıdakinden farklı olarak bu orta sınıf, reform ya da büyük çaplı toplumsal ve ekonomik değişiklikler isteyen bir sınıf değildir.

²⁷⁸ Turhan; **a.g.e.**, s. 188

²⁷⁹ Turhan; **a.g.e.**, s. 189

²⁸⁰ 1960 sonrasında, siyasal elitin durumu ve bu durumu doğuran ekonomik - siyasal nedenler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet N. Yücekök; **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi**, A.Ü.S.B.F.Yayınları : 533, Ankara 1983, s. 133 - 146

Devlet himayesinde ve desteğinde kurulan bu orta sınıf, Batıdaki tersine, ekonomiye karışmayan bir devlet istememektedir.²⁸¹

Merkezin yanı sıra, kenar da bu dönemde önemli değişiklikler geçirmiştir. Kırın önemi azalırken, kentteki köylülerin önemi artarak gecekondulu olgusu büyük bir ivme kazanmıştır. Gecekondulu kitle ne işçi sınıfı, ne de köylüdür; ne köyünün değer sistemi ile bağımlı, ne de işçi sendikalarının üyesi olmaya aday bir yapıdadır.²⁸²

Türkiye’de 1960-1980 arası dönemde, toplumsal ve ekonomik değişme yeni bir sosyo-politik ayrıma yol açmaya başlamıştır; ancak merkez-kenar ilişkisi önemini korumaya devam etmektedir. “Merkez-kenar ilişkileri artık seçkin-eşraf-kitle bağlantısından ibaret değildir. Merkez, işadamları, tüccar, sanayicilerin de katılımıyla daha karışık bir görüntü alırken; kenar da kent ve kır olarak ikiye, kent ise kendi içinde gecekondulu ve eski yerleşik kent grupları olmak üzere ikiye ayrılmış gibi görünmektedir.”²⁸³

4.3 1980 SONRASI DÖNEM - YÜKSELEN POPÜLER KÜLTÜR

1971 müdahalesi sonrasında siyasal istikrarın bir türlü sağlanamaması, ekonomik durumun ve enflasyon artış hızının düzeltilememesi, siyasal kutuplaşma ve ayrımcılığın üst seviyelere çıkması, şiddet eylemlerinin (cinayetler, soygunlar ve kitlesel katliamlar) tırmanması ve toplumun içine girdiği siyasal çürüme süreci ülkeyi bir iç savaşın eşiğine getirmiş ve ordunun siyasal hayata bir kez daha müdahale etmesini kaçınılmaz kılmıştır.

4.3.1 12 Eylül Müdahalesi

12 Eylül 1980 müdahalesi, 1960 müdahalesinden farklı olarak, emir ve komuta zinciri içinde, yukarıdan aşağı, yani hiyerarşik bir düzen içinde

²⁸¹ Ersin Kalaycıoğlu; “1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış : Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed : E. Kalaycıoğlu - A.Y. Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 392, 393

²⁸² Kalaycıoğlu; **a.g.m.** , s. 393

²⁸³ Kalaycıoğlu; **a.g.m.** , s. 393 , 394

gerçekleşmiştir. Bu iki müdahale arasındaki asıl temel farklılık ise her iki müdahalenin itici güçleri ve programları açısından ortaya çıkmaktadır.²⁸⁴

12 Eylül'ü gerçekleştiren üst komutanlar kendilerine 'Milli Güvenlik Konseyi' (MGK) ve üyeleri sıfatını vermişlerdir. Harekatin amacı, 'ülkenin bütünlüğünü, devletin otoritesini yeniden sağlamak, demokratik düzenin işlemesine engel olan nedenleri ortadan kaldırmaktır.' 12 Eylül günü, parlamento ve hükümet feshedilmiş, milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış, bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiş, yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır. Parlamento ve hükümetin feshedilmesine karşılık, siyasal partiler için böyle bir karar alınmamıştır.²⁸⁵ Ancak, aradan geçen zaman içinde ülkedeki siyasal canlılığın tam olarak sönmediğini saptayan askeri otoritenin siyasal partilere bakışı sertleşmeye başlamıştır. MGK'nın, 16 Haziran 1981 günü çıkardığı 2533 sayılı 'Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun' ile bütün siyasi partiler feshedilmiş, bunların taşınır taşınmaz tüm malları Hazine'ye aktarılmıştır.

Yasama ve yürütme yetkilerini üstlenen MGK, devlet ve hukuk düzenini, toplum ve çalışma yaşamının değişik kesimlerini ilgilendiren önemli kararlar almıştır. Bakanlar Kurulu dağıtılmış olduğundan, müsteşarlara bir süre için bakan yetkisi verilmiştir. Yeni bir anayasa hazırlamak üzere bir Meclis oluşturulmuştur. Kurucu Meclis, Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ve Danışma Meclisi (DM) olarak iki kanattan oluşmaktadır. Ancak kanatlar arasında eşitlik değil, ast-üst ilişkisi vardır. DM üyeleri "danışman" durumundadırlar, yasa ve anayasa yapımında son söz hakkı ve hükümeti denetleme yetkisi yalnızca MGK'nındır.²⁸⁶

Hazırlanan anayasayı milletin oyuna sunma işlemleri düzenlemek üzere, 24.9.1982 tarihli 'Anayasanın Halkoylamasına Sunulması Hakkında Kanun' çıkarılmıştır. Bu kanuna göre, MGK'nın 70 sayılı kararı çerçevesinde Anayasanın

²⁸⁴ Bülent Tanör - Necmi Yüzbaşıoğlu; **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku (2001 Anayasa Değişikliğine Göre)**, Yapı Kredi Yayınları, Cogito 102, İstanbul, Mart 2002 (3. Baskı), s. 21

²⁸⁵ Bülent Tanör; "Siyasal Tarih (1980 - 1995)", **Türkiye Tarihi (5. Cilt), Bugünkü Türkiye (1980 - 1995)**, Yayın Yönetmeni : Sina Akşin, Cem Yayınevi, Mart 1997 (2. Basım), s. 26 - 27

²⁸⁶ Mümtaz Soysal; **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 100 Soruda Dizisi : 12, Gerçek Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 11 Baskı : 1997, s. 84

açıklanması ve tanıtılması serbest iken, eleştirilmesine izin verilmemektedir. Bunun yanı sıra, oy kullanmayanlar beş yıl süreyle seçme ve seçilme hakkından yoksun bırakılacaktır. Öte yandan, Anayasa oylaması ile Cumhurbaşkanlığı plebisiti birleştirilerek yeni bir baskı unsuruna başvurulmuştur. Anayasanın geçici 1.maddesine göre, Anayasanın halkoylaması ile kabulü ile birlikte MGK Başkanı da Cumhurbaşkanı sıfatını kazanacaktır. 7.11.1982’de yapılan halkoylamasının sonucunda, Anayasa %91.37’lik oy ile kabul edilmiştir.²⁸⁷

4.3.2 12 Eylül’ün Sonuçları : Yeni Anayasa

1982 Anayasası’nın getirdikleri, devletin yeniden düzenlenmesi açısından ve devlet-birey ilişkileri açısından olmak üzere iki açıdan incelenebilir. Devletin yeniden düzenlenmesi açısından; genel olarak yürütmenin, özel olarak da Cumhurbaşkanı’nın olağanüstü hallerle ilgili etkinlik alanları artmıştır. Yargı gücü ve yargı denetimi ise yürütme karşısında gerilemiştir. Devlet - birey ilişkileri açısından; 1982 anayasası ve yapıcılara göre, en yüce değer birey değil, “Devlet ve Türk milli menfaatleri”dir. Temel hak ve özgürlüklerin rejimi bu yaklaşımın gereğine uygun olarak düzenlenmiştir. Sistemde sınırlanamayacak hak ve özgürlük yoktur. Ayrıca, hak ve özgürlükler, milli güvenlik, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, kamu yararı, genel ahlak ve kamu düzeni gibi silik kavramlarla sınırlanabilmektedir. İster olağan ister olağanüstü yönetim usulleri altında olsun, idarenin kişi hak ve özgürlükleri üzerindeki müdahale olanakları genişlemiş, yargı organının rolü ise geriletilmiştir. Topluca kullanılan hak ve özgürlüklere, toplantı ve gösteri yürüyüşü, dernek kurma ve sendikal faaliyetlere kısıtlamalar getirilmiştir. Çalışanlara ve öğrencilere getirilen siyaset yasakları ile siyaset alanı daraltılmıştır.²⁸⁸

Tanör, 1982 Anayasası’nı genel olarak şöyle değerlendirmektedir; “.....devlet-birey-toplum ilişkilerinde devlet, birey ve toplum karşısında; devlet içi alanda siyasal organlar yargı karşısında; siyasal organlar içinde yürütme yasama karşısında; yürütme içinde Cumhurbaşkanı hükümet karşısında; idare içinde de merkeziyetçilik

²⁸⁷ Tanör; **İki Anayasa** , s. 106

²⁸⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tanör; **İki Anayasa** , s. 115 - 138 ; Mümtaz Soysal; **a.g.e.** , s. 90 - 95

yerinden yöneticilik ve özerklikler karşısında güçlendirilmiştir.”²⁸⁹ Anayasa ile en karlı çıkan yürütme, en çok kayıplı çıkan ise yargı organıdır.

4.3.3 Sivil Yaşama Dönüş

Halkoylamasının yapılmasından bir süre sonra, seçimli ve partili hayata geçişin hukuki adımları atılmaya başlanmış, yeni ‘Siyasi Partiler Kanunu’ çıkarılmıştır. Nihayet, MGK siyasal faaliyetleri serbest bırakan 24 Nisan 1983 tarihli kararını almıştır. Bu karara göre; feshedilmiş parti mensupları eski partilerini ya da kendilerini savunamayacaklar, yeni partiler feshedilmiş partileri suçlayıcı, övücü ya da savunucu beyanda bulunamayacaklar; MGK’nın, cumhurbaşkanının ve sıkıyönetim komutanlıklarının icraat, karar ve demeçlerini tartışma ve eleştiri konusu yapmayacaklardır. Siyasal hakları 10 ve 5 yıl süreyle kısıtlananların listesi İçişleri Bakanlığı tarafından saptanarak bir tebliğ ile yayınlanmıştır. Yeni düzenin yeni siyasal partileri birer birer kurulmaya başlamıştır. Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) (16.5.1983), Anavatan Partisi (ANAP) ve Halkçı Parti (HP) (20.5.1983), Refah Partisi (RP) (19.7.1983) ve Doğru Yol Partisi (DYP) (feshedilmiş bir partinin devamı olarak faaliyette bulunduğu gerekçesi ile kapatılan Büyük Türkiye Partisi (20.5.1983 - 31.5.1983)’nin boşluktaki izini sürmek amacıyla kurulmuştur) bu dönemde kurulan partiler arasındadır.

Sivil siyasal yaşama dönüşün güdümlü niteliği bundan sonra vetolar sisteminde kendini göstermiştir. Bunlar iki türdür: Siyasi Partiler Kanunu’ndan doğanlar ile Milletvekili Seçimi Kanunu’ndan doğanlar. MGK, önce Siyasi Partiler Kanunu’nun geçici 4.maddesiyle parti kurucularını veto etme yetkisini eline almış; ardından da Milletvekili Seçimi Kanunu’nun geçici 3.maddesiyle milletvekili adaylarını süzgeçten geçirme hakkını kendisinde bulmuştur.²⁹⁰ Uygulanan bu veto sistemlerinin sonucunda, 24 Ağustos 1983 günü seçimlere katılabilecek partiler açıklanmıştır. Yüksek Seçim Kurulu, MGK’nın 99 sayılı kararı uyarınca, siyasi partiler ve milletvekili seçimi kanunlarının öngördüğü koşullara sahip üç partinin

²⁸⁹ Tanör; “Siyasal Tarih”, s. 49

²⁹⁰ Tanör; “Siyasal Tarih”, s. 52 ,53

seçimlere katılabileceğini bildirmiştir. Bu partiler ANAP, HP ve MDP'dir.²⁹¹ Milletvekili Genel Seçimleri, 6 Kasım 1983 günü yapılmıştır. Oy verme gününden hemen önce K. Evren'in TRT konuşmasında ANAP ve Genel Başkanına karşı cephe alarak, seçmeni bunlara karşı oy vermemeye davet etmesine rağmen, ANAP seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. Seçim sonuçlarına göre HP ikinci, MDP ise üçüncü parti konumunu almıştır.

4.3.4 ANAP ve Özal Dönemi

Askeri rejim sonrasında ve güdümlü bir seçim sonucunda iktidara gelen ANAP, sivil siyasal yaşama geçişi temsil etmekle birlikte; kimi zaman uyguladığı baskıcı ve demokratik olmayan politikaları ile askeri rejimi aratmamış, darbenin sivil bir uzantısı olarak gelişmiştir. Parti, oluşturmaya çalıştığı liberal ekonomi politikasına uygun olarak, toplumun siyasal ve kültürel hayatının yeniden şekillenmesini sağlamıştır. Bu dönemde izlenen politikalar etkisini, parti iktidardan düştükten sonra da devam ettirmiştir. Kısacası, Turgut Özal liderliğindeki ANAP, Türkiye'nin siyasal-sosyal yaşantısına izlerini bugün bile devam eden damgalar vurmuştur.

ANAP'ın kurucusu Turgut Özal, "yeni bir parti" imajını yerleştirme çabası ve yumuşak üslubu ile askeri darbenin sert imajının dışında bir portre sunmakta, halkın karşısına olabildiğince rahat bir tavırla çıkarak, onları esnek ve yenilikçi bir lider olacağına inandırmaya çalışmaktadır. Özal'ın diğer liderlerden önemli bir farkı da medyayı kullanmayı çok iyi bilmesidir. Gözlüğünün çerçevesinden, saç sitilinden, giyim kuşamına kadar yeni bir Özal imajı oluşturmak için kollar sıvanmıştır.

1977 Genel Milletvekili Seçimlerinde Milli Selamet Partisi'nden İzmir adayı olarak politikaya atılmış olan Özal'ın siyasi çizgisi merkez sağa yakın fakat muhafazakar (İslami kültür/gelenek ve özelliklerine öncelik veren) yanı ağır basan bir özellik taşımaktadır. Özal'ın Türkiye'de merkez sağın güçlü temsilcisi AP ile olan geçmiş bağlantısının yanı sıra, ANAP da ağırlıklı olarak, 1980 öncesinde

²⁹¹ İrfan Neziroğlu; "Çok Partili Türk Siyasi Hayatında Askeri Müdahaleler 1946 - 1997", Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı II, Eylül - Aralık 1998, Yıl : 4, Sayı : 23 - 24, s. 1250

AP'nin tabanını oluşturan merkez sağ kitleye seslenmeyi amaçlayan bir siyasi kuruluştur.

ANAP kadroları içinde geçmişte herhangi bir siyasi parti deneyimi olmayanların oranı oldukça yüksektir (%47.8). “Eski yüksek bürokratların yanı sıra, daha çok serbest meslek sahiplerinden oluşan bu ‘yeni’ siyaset adamları, bir bakıma ANAP’ın geçmiş siyasi partilerden farklılığını üzerine inşa ettiği zemini meydana getirmektedir. Ayrıca ANAP’ın yeni bir parti olması, 12 Eylül öncesi ideolojik kamplaşmasının milliyetçi, İslamcı, liberal ve sol (sosyal demokrat) kanatlarını aynı çatı altında ve bir program etrafında (bir bakıma “Türk-İslam-Batı sentezi” girişimi denilebilecek bir çerçeve içinde) bir araya getirdiği iddiası ile de somutlaşmıştır.”²⁹² Böylece parti değişik düşünce ve görüşteki insanları bir program ve çatı altında bir araya getirebilmiştir. ANAP’ın bir diğer yeniliği de, son derece önemli politik ve ekonomik-politik birçok konuyu sistemli olarak ekonomik-teknik sorunlara indirgemeye çalışan sözde akılcı ve tarafsız bir teknokrat ekibi, bir tür “yeni profesyonel politikacı” tipi yaratmış olmasıdır.²⁹³

Köker’e göre ANAP; “.....1945’ten itibaren Türk siyasi hayatında etkin olma yoluna giren dini örgütlenmelerin önünü hemen hemen tümüyle açmış bulunan ve bunu, “dine inanan devlete de bağlı olur” anlayışı uyarınca itaatkar bir toplum yaratmak amacıyla kullanmak isteyen 12 Eylül yönetiminin bir devamıdır. 12 Eylül’ün devlet-millet bütünlüğünü,”millet” kavramını “Türk-İslam Sentezi”ne uygun bir çerçeveye oturtturarak yeniden kurma girişimi, ANAP söyleminde ek bir unsurla birlikte yer almıştır. Bu ek unsur, ANAP ideolojisinin sunumunda, dinin ve dini örgütlenmelerin (tarikatlardan) “sivil toplumun” en önemli unsurlarından biri olarak vurgulanmasıdır. Böylece, demokratik görünümlü bir söylem içerisinde, devletin dini gelenek ağırlıklı bir kültürel kimlik bütünlüğü oluşturulmuştur. ANAP, din ağırlıklı gelenekselcilik ile belirlenen kültür politikasını, dini örgütlenmelerin “sivil toplum”dan kökenlendiği anlayışı ile temellendirmektedir.”²⁹⁴

²⁹² Levent Köker; “Anavatan Partisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 15, İletişim Yayınları, s. 1253 , 1254

²⁹³ Taha Parla; *Demokrasi, Anayasalar, Partiler ve Türkiye’nin Siyasi Rejimi*, Onur Yayınları (Birinci Baskı) Mart 1986, İstanbul, s. 160

²⁹⁴ Köker; *a.g.m.* , s. 1255

ANAP söyleminde “sivil toplum”, anlayışı çoğu kez 1982 Anayasası başta olmak üzere 12 Eylül hukukunun getirdiği, siyasal süreçte ordunun açık veya örtülü hakim konumunu aşmak anlamında “sivilleşme” ile eşitlenmektedir. Ayrıca, ANAP, sivil toplum kavramına daha çok piyasa mantığının belirlediği bir serbestlik olarak yaklaşmaktadır. ANAP’ın siyaset söyleminde “sivil toplum”, Türkiye’de başta askeri kesim olmak üzere bürokrasinin (atanmışların) milletin vekillerine, daha doğrusu ulusal iradeye (seçilmişlere) tabi kılınması anlamında bir “sivilleşme” anlamını taşımaktadır.

Demokrat Parti ve Adalet Partisi’nin bürokrasi-karşıtı çizgisini sürdüren ANAP, bürokrasinin siyasal sistem içindeki rolünü dolaylı yöntemlerle azaltmıştır. Pragmatik bir amaca yönelik olan bürokratik kırtasiyeciliğin azaltılması, ANAP’ın 1983 seçim bildirgesindeki altı vaadinden biridir. Bürokratik kırtasiyeciliğin azaltılmasından daha önemlisi, ANAP hükümetleri döneminde devlet bürokrasisinin Türk siyasal hayatındaki genel aşırılığının dolaylı yollardan azaltılması olmuştur.²⁹⁵

1987 yılındaki eski siyasetçilerin yasaklarının kalkmasına yönelik olarak yapılan halkoylaması sonrasında, eski siyasetçilerin yeniden siyaset sahnesine çıkması ile ANAP önemli ölçüde oy kaybına uğramıştır. Özal, eski siyasetçilerin siyaset yasaklarının kaldırılmasını hem referanduma götürmüş, hem de bununla yetinmeyerek yasakların devamı için ‘hayır’ kampanyası açabilmiştir. Halk referandumda yasakları istemediğini kesin bir şekilde dile getirmiştir. Kıran kırana geçen referandumda yenilikçi ve Amerikanvari tavrını tüm gücüyle sergileyen Özal, her ne kadar referandumdan önce seçimlerin zamanında yapılacağını söylese de, referandumun hemen ardından düzenlediği basın toplantısında ANAP’ın erken seçim kararını açıklamış; bununla da kalmayarak seçim sisteminde değişiklik yaparak muhalefetteki partilerin önüne yeni engeller koymuştur. Tek başına bu örnek bile, Özal’ın demokrasi kültüründen ne derece yoksun olduğunu ortaya koymaktadır. Askeri bir yönetimin koyduğu siyasal yasaklara sahip çıkması, Özal’ın “demokrasi sicili”ndeki en olumsuz notudur. ANAP’ın yapmış olduğu bu seçim kanunu,

²⁹⁵ Özbudun, “Türkiye’de Devlet Seçkinleri ..”, s. 30 , 31

demokrasinin önüne partinin iktidarda kalması için gerekenin yapılması anlayışının geçirildiğini göstermektedir.

4.3.5 Ekonomide Liberalizm

Ekonomide liberalizmi amaçlayan ANAP, devlete genel seviyede tanzim edici ve yönlendirici fonksiyonlar yüklemekte ve devletin detaylara müdahale etmemesini öngörmektedir. İktisadi kalkınmada devletin doğrudan yürüteceği faaliyetler, genel olarak bütün millete hizmet veren, esas itibarıyla altyapısal işlerin yapılması şeklinde belirlenmiştir. ANAP'ın ekonomi politikasına göre, devlet, üstlendiği gereksiz (ekonomik ve sosyal) fonksiyonlarının yükünden arındırılacak, bu anlamda küçültülecek ve böyle yapılmakla daha verimli ve etkin bir kurum olma özelliği kazanarak hem daha güçlü, hem de toplum nezdinde daha itibarlı olacaktır. Ekonomi politikaları açısından değerlendirildiğinde, ANAP İktidarı, Türkiye'de kapitalizmi en bilinçli geliştiren iktidardır. Kapitalist gelişme vergi reformu istemektedir. ANAP İktidarı, ortadirek dediği kesimin vergilerini arttırırken, kapitalistlerin vergilerini düşüren önemli vergi reformu yapmıştır. Dolaylı vergiler ve serbest meslek erbabı ile esnafın vergileri çok büyük ölçüde arttırılmış, buna karşılık, kapitalistlerin gelir vergisi kaldırılmıştır.²⁹⁶

Türk ekonomisindeki devrim havası, Batı basını ve uluslararası finans odakları tarafından olumlu karşılanmakta ve bilinçli bir şekilde alkışlanmaktadır. Amerikalı siyaset bilimcisi ve Türkiye uzmanı Prof. Dr. Dankwart Rustow, 21 Eylül 1987 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki demecinde, "Mustafa Kemal 'milli inkılabı', İsmet İnönü 'demokrasi inkılabını' yaptılar; Özal da 'liberal inkılabı' yapıyor." demektedir.²⁹⁷

Turgut Özal, Türk kamuoyunda yepyeni bir ekonomik modelin mimarı ya da yaratıcısı olarak görülmektedir. Oysa, "Özal, 'model'in ne yaratıcısı, ne de

²⁹⁶ Emre Kongar; *12 Eylül Kültürü (Kültür Üzerine 4)*, Remzi Kitabevi, (3. Basım) Nisan 1995, İstanbul, s. 256

²⁹⁷ Prof.Dr. Dankwart Rustow' un 21 Eylül 1987 tarihli Cumhuriyet Gazetesi' ndeki demecinden alınmıştır.

mimarıdır. Bu model, batı ekonomilerini bunalıma iten, birincisi 1970’li yılların başında, ikincisi de sonunda patlayan petrol krizleri ile baş etme amacı ile batının akademik çevreleri ve mali odakları tarafından geliştirilen bir reçetedir. ‘Özel sektörün yolunu aç! Piyasaları işlet! Gerisi kendiliğinden gelecektir!’ mantığına dayanan bu reçete, öncelikle Uluslararası Para Fonu (IMF) ve sonra Dünya Bankası (IBRD) tarafından üstlenilmiştir.”²⁹⁸ Özal, bu planı Türkiye’ye taşımıştır.

ANAP döneminin ekonomi politikaları, toplumda çeşitli açılardan olumsuzluklar taşımaktadır. Öncelikle, ücretlilerin milli gelirden aldıkları pay azalırken rant gelirlerinin payının artmış olması önemli bir sosyo-ekonomik dengesizliğin göstergesidir. Buna ek olarak, ANAP dönemi, yolsuzluk iddialarının öne çıktığı bir siyasal yozlaşma dönemi olarak da anılmıştır. Özal ekonomisinin her türlü rekabet ve şeffaflık ilkelerini zedeleyen “adam kayırma”, “kara para aklama”, “devlet kaynaklarını yasa dışı yollarla özel kişilere aktarma” gibi özellikleri, zaten bozuk olan gelir dağılımını daha da bozarak, büyümenin enflasyonla finansmanı politikasının da pekiştirici etkileriyle, ciddi toplumsal rahatsızlıklar yaratmıştır. “Devlet bankalarının kullanılmasından, hükümetin denetiminde olan çeşitli tahsislerin yapılmasına dek, büyük fonların yasadışı uygulamalara izin verilmesi yoluyla el değiştiren rüşvet, sadece ekonomiyi kemiren bir olay değil, aynı zamanda vatandaşın günlük yaşamında da Özal’ın “benim memurum işini bilir” sözlerinde ifadesini bulduğu gibi, genel bir gerçek halini almış durumdadır.”²⁹⁹

4.3.6 İzlenen Popülist Politikalar ve Yükselen İslami Değerler

Turgut Özal’ın uyguladığı popülist politika, bir yandan bölüşüm ilişkilerini emeğin (işçi ve köylü sınıflarının) aleyhine dönüştürmeyi; öte yandan kent yoksullarını gecekondu sakini, hemşehri ve tüketici olarak kazanmayı hedeflemektedir. Özal, açık ve bir şekilde sermaye yanlısı bir sınıf çizgisi izleyerek sendikaları, sosyal devleti ve tarıma yönelik destekleme politikalarını tasfiyeye yönelmiş; fakat aynı zamanda kır ve kent emekçilerini, vitrinleri ithal malları doldurarak (tüketici olarak), belediyelerin hizmetlerini genişleterek (hemşehri olarak)

²⁹⁸ Hasan Cemal; **Özal Hikayesi**, Bilgi Yayınevi, (8. Basım) Haziran 1990, Ankara, s. 300

²⁹⁹ Kongar; **21. Yüzyılda**, s. 426

ve tapu dağıtma, imar afları yoluyla kentsel rantları paylaşırma olanaklarını vererek (gecekondu olarak) kazanmaya çalışmıştır.³⁰⁰

Bir takım ekonomik ve politik stratejilerle uygulanan popülist politikalar, toplumun orta ve alt sınıfındaki kesimleri cezbetmiştir. Döviz kurlarının ve vadeli hesaplar için belirlenen faiz oranlarının yükselmesi, toplu konut fonlarından elde edilen gelirlerle inşa edilen konutlar yoluyla kimi gecekondu ve orta sınıftan vatandaşların konut sahibi oluşu, sıradan vatandaşın gündelik hayatını doğrudan etkileyen bürokrasinin azaltılması adına yapılan çeşitli girişimler ve vergi iadesi uygulamasının insanlara ek gelirmiş gibi sunulması bu stratejilerden bazılarıdır.³⁰¹

1980 sonrası dönemde, depolitizasyon sürecinin yarattığı koşullar altında bireysel haklar, demokrasi ve özgürlük gibi kavramların Özal'cı söylemin ekonomisine uygun olarak yeniden kodlandığı ifade edilmektedir. “Birey, toplumsal bağlarından sıyrılmış ve ekonomik olarak akılcı davranma kapasitesine indirgenmiş soyut bir birim; demokrasi, akılcı bireylerin serbest rekabetinin yarattığı kendiliğinden bir düzen; özgürlük kavramı ise tüketim özgürlüğü olarak yeniden tanımlanmıştır.”³⁰² Devlet karşısında halk, örgütlenmiş toplumsal gruplar olarak değil; devletten beklentilerini asgariye indirmiş, ekonomik olarak aktif, yani işbiririci bireylerden oluşan bir topluluk olarak görülmektedir. Bireyin ekonomik bireye indirgenmesi sonucunda ortaya çıkan toplumsal çözülme sorunu ise dini-millî değerlere, cemaatçi bağlara ve ahlaki değerlere vurgu yapan İslami söylem ile giderilmeye çalışılmıştır.

1980’ler Türkiye ölçeğinde iletişim, ulaşım ve eğitim olanaklarının önceki dönemlerle kıyaslanmayacak biçimde arttığı bir dönemdir. Televizyonun büyük bir hızla ülkenin en ücra köşelerine kadar yayılması, dağ başındaki köylünün bile dış dünyada yaşanan gelişmelerden haberdar hale gelmesi, buna bağlı olarak toplumsal hareketliliğin ve daha ‘kaliteli’ yaşam beklentisinin artması insanların duygusal,

³⁰⁰ Korkut Boratav; “2000’e Doğru Türkiye’de Popülizm”, **Mürekkap**, “1990’lar Türkiye’nde Toplumsal Dönüşüm”, Sayı : 10/11, 1998, s. 11

³⁰¹ Betül Yazar; “1980’ler Türkiye’inde Yeni Sağın Yükselişi”, **Mürekkap**, “1990’lar Türkiye’nde Toplumsal Dönüşüm”, Sayı : 10/11, 1998, s. 62, 63

³⁰² Yazar; **a.g.m.**, s. 64, 65

zihinsel ve bilişsel süreçleri üzerinde derin izler bırakmıştır. Bir çok umutla gelinen şehirlerde, yukarı doğru toplumsal hareketlilik beklentisinde hayal kırıklığına uğrayan kent yoksullarının öfke ve hayal kırıklığını, artık bir siyasal ideoloji formu kazanmış olan İslam harekete geçirmeyi başarmıştır.³⁰³

“Özal söyleminin önemli bir bölümü, ...reformculuk çerçevesinde, kamuoyuna devleti kendi içinde bir değer olarak görmekten vazgeçip, onu müteşebbis bireylerin denetimi altına alınması gereken teknik bir aygıt olarak kavramaları gerektiğine ilişkin söylevlerden oluşmaktadır.”³⁰⁴ Devlet iktisadi hayatın denetimini daha çok sivil topluma bırakmış, liderler arasındaki diyalog yumuşamış ve sosyo-ekonomik gelişme daha çoğulcu bir ortam oluşturmuştur.

Metin Heper; “1980’lerin başındaki askeri yönetimin katı doktriner bir program empoze etmediğini; ekonomik politikalarının yürütülmesini uzmanlarına bıraktığını; Kemalizmi bir ‘ideoloji’ olarak değil, bir ‘dünya görüşü’ halinde yorumladıklarını, böylelikle de toplumun uzun dönemli çıkarlarının bekçisi olan ‘devlet seçkinleri’ ile seçmenlerin kısmi ve kısa dönemli çıkarlarının peşinde koşan popülist ‘siyasal seçkinler’ arasındaki ayrılığın yumuşatılmasına katkıda bulunduklarını”³⁰⁵ belirtmektedir.

ANAP, kültür politikasını bir takım yasaklar ve cezalandırmalar üzerine kurmuştur. Bu dönemde art arda gelen yasaklama ve sansürler nedeniyle Özal, basın ve aydın kamuoyunun yoğun eleştirilerine hedef olmuştur. Kendisini topluma “rejimi sivilleştirten politikacı” olarak takdim eden Özal, bu yasalar (özellikle de ‘Polis Vazife ve Selahiyet Yasası’ ve ‘Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Yasası’) ile ülkedeki baskı rejimini ağırlaştırmıştır. Ülkenin tüm kültürel yaşamını denetim altına almak için bir Muzır Kurulu kuramının altında yatan özlem, toplumda ANAP İktidarı’na ters gelebilecek tek sözün edilmesini önlemek, tüm edebiyat-sanat

³⁰³ Tayfun Atay; “10. Yıldan 75. Yıla Cumhuriyet, Kültür ve Değerler”, **Yeni Türkiye**, “Cumhuriyet Özel Sayısı IV - Kültürel Değerlendirme”, Eylül - Aralık 1998, Yıl : 4, Sayı : 23 - 24, s. 2447, 2448

³⁰⁴ Levent Köker; “Kimlik, Meşruluk ve Demokrasi : Türkiye’de Yeni - Muhafazakar Kültür Politikasının Eleştirisi”, **Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür**, Ed : E. Özbudun, L. Köker, E. Kalaycıoğlu, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara 1995, s. 80

³⁰⁵ Aktaran, Köker; **a.g.m.**, s. 72

olaylarını ANAP İktidarı'nın kültür anlayışına koşut olarak yönlendirmektir. Anavatan İktidarı'nın kültür politikası, Muzır Kurulu ve Yasası'nın sansürcülüğü ile simgelenen bir politika olarak tarihe geçmiştir.³⁰⁶ Özal, 12 Eylül yönetiminden devraldığı baskıcı hukuk düzenini sürdürmekle yetinmemiş, ülkede sadece siyasal yaşam değil, aynı zamanda basın yaşamı da yeni sınırlama ve kısıtlamalara konu edilmiştir.

ANAP ile Türkiye'nin siyasal ve sosyal yapısı değişerek yavaş yavaş yeni bir kimlik kazanmıştır. Örneğin, 20 Ekim 1984'te çıkarılan 'Özel Üniversite Yasası' ile Türkiye'de ilk özel üniversite olan Bilkent Üniversitesi kurulmuştur. Başlangıçta kamuoyunun büyük tepkisi ile karşılaşan bu yenilik daha sonraki yıllarda kabul görmüştür. Önce telekomünikasyon yatırımları, sonra da çok kanallı TRT ve nihayet özel radyo ve TV kanallarının serbestleştirilmesi ve yurdun çeşitli yerlerinde inşa edilen otoyollar ile Türkiye'nin çehresi değiştirilmiştir. Kongar, toplumun tüm değer yapısının, "yeni dönemde yeni insan", "endüstriyel toplumda en yüce değer paradır, nasıl kazanırsan kazan" anlayışı içinde "köşe dönücülüğün" yüceltilmesi ile birlikte, bizzat Özal'ın konuşma ve tutum ve davranışlarıyla ciddi bir değişime tabi tutulduğunu belirtmektedir.³⁰⁷

4.3.7 1980 Sonrası Dönem : Devlet Geleneğinde Dönüşüm

1980 müdahalesi ve onu izleyen yıllarda, merkez-kenar ilişkilerinde bazı önemli değişiklikler yaşanmıştır. Merkez artık Kemalist türdeşliğini tamamen yitirmiş; Kemalizm'e olan bağlılığı son derece şüphe götürebilecek çok sayıda grup merkeze dahil olmaya devam etmiştir. Kenar, hem merkeze nüfus etmiş, hem de onun türdeş olma niteliğine son vermiştir. 1950 öncesinde kenar değerleri olarak kabul edilen değerlere sahip olan çok sayıda bürokrat, 1980 sonrasında bakanlıklarda üst düzey görevlerde bulunmaktadır. Ancak, merkez gerek 1982 Anayasası dolayısıyla, gerekse ekonomik ve siyasal hayattaki önemi dolayısıyla, Türk siyasal hayatının temel bir unsuru olmaya devam etmektedir. Kenardaki değişim ise, hızlı toplumsal hareketlilik sonucunda artarak sürmektedir.

³⁰⁶ Kongar; 12 Eylül , s. 242 - 246

³⁰⁷ Kongar; 21. Yüzyılda , s. 220

“Merkez ve kenarın bu denli parçalandığı bir ortamda, artık merkez-kenar etkileşiminin Türk politik hayatını açıklayıcı bir anahtar işlevi görmesi bir hayli zorlaşmıştır. Toplumsal sınıflar itibariyle bakıldığında, Türkiye’de politik davranışın sınıflaşmanın bir fonksiyonu haline gelmekte olduğunu söylemek de fevkalade zordur. Çok çeşitli sosyo-ekonomik ve kültürel bileşimlerle oluşmaya başlayan toplumsal ayrımların meydana getirdiği seçmen grupları, 1970’lerden devralınan parçalanmış görüntüyü arttırarak sürdürme eğilimindedir.”³⁰⁸

1980 sonrasında, Türkiye’de devlet geleneğinde de önemli değişiklikler olmuştur. Çoğulcu parlamentarizm yerini; kollamacı, yanaşmacı, popülist, informel yapı ve ilişkilerin ağırlık kazandığı bir biçime bırakmış, siyasal yozlaşmanın boyutları genişlemiştir. Bu yozlaşmanın boyutları demokratik biçimleri, norm ve kurumları (seçmenin hür iradesi ile milli iradenin oluşumu, kamu yararı, demokratik açıklık, denetim ve tarafsız yönetim gibi) büyük ölçüde anlamsızlaştıran boyutlara varmıştır.

Devletin iç örgütlenişinde şu temel yönelimlere işaret edilebilir: Yürütmenin hem topluma karşı hem de devlet içindeki farklı organlara karşı güçlendirilmesi; yönetimin merkezileşmesi ve kişiselleşmesi; siyasal alanın devletleştirilmesini sağlayan önlemler sonucunda partilerin toplumla bağlantılarının gevşemesi; iktidar partisi olarak ANAP’ın yanaşmacı temsilin kalesi haline gelmesi; meclisin kurumsallığının ve etkinliğinin azalması ya da bu kurumun yanaşmacı ilişkilerin odağı haline gelmesi; rejimin üzerindeki askeri vesayetin giderek artması ve sivil siyaseti işlevsizleştirmeye başlaması; devletin ideolojik aygıtının güçlenmesi ve kültürel-toplumsal yaşama müdahalelerinin artması; bürokrasinin kişiselleşmesi ve aşırı siyasallaşması; hukuk devletinin zedelenmesi; devletin kurumsal ve yasal görünümünü ardında hukuk-dışılığının, gizli devlet aygıtının ve çeteleşmenin gelişmesi.³⁰⁹

³⁰⁸ Kalaycıoğlu; **a.g.m.**, s. 403 , 405

³⁰⁹ Alev Özkazanç; “Türkiye’de Siyasi İktidar Tarzının Dönüşümü”, **Mürekkap**, “1990’lar Türkiye’si’nde Toplumsal Dönüşüm”, Sayı : 10/11, 1998, s. 20 - 22

4.3.8 1980 Sonrası Dönemde Toplumsal Yapı : Toplumsal Çözülüş

Türkiye, 1980 sonrasında önemli bir dönüşüm evresi içine girmiş bulunmaktadır. Yaşanan bu toplumsal dönüşüm, daha çok bir 'toplumsal çözülüş' olarak algılanmaktadır. Yeni sağ yönetim rasyonalitesi, zaten tam olarak kurumsallaşmamış olan bir sivil toplum üzerinde yükseldiği için de toplumsallığın çözülüş süreci çok daha derin olmuştur. Devlet ile toplum arasındaki ilişkiler hukuki, temsili ve bürokratik biçimler ile değil, çok doğrudan ve organik ilişkilerle kurulmakta; bu durum da toplumun çeteleşmesi ve tarikatlaşması sonucunu doğurmaktadır.

Siyasal ve kültürel olarak kutuplaşma ve çatışma halinde olan 90'ların toplumu, Özkazanç'ın ifadesi ile; "tarikat, cemaat ve şebeke-çete toplumu" olarak belirlenmektedir. Devletin, toplumun bazı kesimleri ile organik ilişkiler geliştirmesi sonucunda devletin sınıf karakteri yozlaşmış ve belirlenmiştir. Böylece de devlet ile toplum arasında mafya, medya, tarikatlar gibi devletimsi odaklar güçlenmiştir. Toplumsal dönüşümün bir diğer göstergesi, bireyselleşme ve cemaatleşmedir. Bireyler kimlik ve dayanışma sağlayan küçük cemaatlere yönelmişlerdir. Cemaatlerde kendi içine kapanma ve dışa karşı korunma çabası vardır. Yüz yüze ilişkilerin ve duygusal manevi ortamın ağır bastığı bu ortamda yabancılarla ve büyük sistemlerle karşılaşmadan kendine benzeyenler ile birlikte olma arayışı söz konusudur. 1980'lerde artan kollamacı-yanışmacı ilişkilerin, merkezi ve soğuk bürokratik siyasal sisteme karşı cemaatçi bir tepki olarak değerlendirilebilir.³¹⁰

4.3.9 1980 Sonrasının Kültürel Görünümleri

12 Eylül rejimi, toplumda kendisini yansıtan düşünsel ve kültürel biçimler yaratma amacıyla bir takım bilinçli politikalar izlemiştir. Bu politikalar, halkın üzerinde herhangi bir yasayla sınırlanmamış kaba güç kullanılması ve halkın boyun eğdirilmesi olarak özetlenebilmektedir. 12 Eylülcüler, müdahale öncesi yaşanan

³¹⁰ Özkazanç; a.g.m. , s. 40 - 41

olayları ve toplumda varolan siyasal çatışmayı, halkın siyasete olan ilgisine bağlamaktadır. Bireylerin, kitap okuyarak bilinçlenmesi, siyaset ile ilgilenmesi ve bu doğrultuda da sağ ya da sol görüşü seçmesi sistemin varlığını tehlikeye düşürmektedir. Bu nedenle de rejim, gerek dini ön plana çıkararak, gerekse cehaleti övüp tehlikeli olan kitaplardan insanları uzaklaştırarak toplumu depolitize etmeyi amaçlamaktadır. Bu dönemde, ilk büyük çıkışını 12 Mart sonrasında yapmış olan arabesk müzik bir patlamaya ulaşmıştır. Çubukçu'nun ifadesi ile; "karakteristiği, ezikliği ve aşağılanmayı, aşağılık duygusu içinde ve boyun eğerek ifade etmek"³¹¹ olan arabesk müziğin bu derece yaygınlaşması, 12 Eylül politikalarının ürünüdür. Arabesk, yarattığı ağırlaştırılmış, umutsuzluk ve belirsizlikle koyulaştırılmış hava ile "uyuşturucu" özelliği taşımaktadır.³¹²

12 Eylül politikalarının ürünü olan kültürel yapı, çeşitlenerek ve genişleyerek toplumsal hayata egemen olmuştur. "12 Eylül Kültürü" olarak nitelenebilecek bu yapı, 2000'li yıllara gelindiğinde, kitleleri arabesk, futbol, "televole" tarzı programlar ya da kameralar aracılığıyla günün 24 saati insanların yaşamlarını izlemeye yönelik yarışma programları ile uyuşturmaya devam etmektedir. Kitleleri depolitize etmeyi, sindirmeyi amaçlayan bir rejimin etkisi altında yetişen gençlik ise, bilinçli bir şekilde izlenen politika ile, kendisine verilen bu uyuşturucuların bile farkına varamayacak kadar bilinçsizleştirilmiş bir tüketim toplumu haline getirilmiştir. Gençliğin yöneldiği 'yükselen değerler', rekabetin ve hırsın yüceliği, kısa zamanda kolay para kazanma yolları ve paraya giden her yolun meşru sayılması gibi değerlerdir.

1980'lerin sonundan günümüze dek kültürel alanda yaşanan gelişmelerin en önemli sonuçlarından birisi, kültürel piyasanın ve popüler kültürel alanın gelişmesinin aynı zamanda mevcut kültürel egemenlik ilişkilerini kökten değiştirmeye başlamasıdır. Daha önceleri bir dönem sinemada ve uzunca zamandır müzik piyasasında varolan halk kitleleri ile temas imkanı genişlemiştir. Devletin

³¹¹ Aydın Çubukçu; "12 Eylül, Bilim, Sanat ve Kültür", **Kültür ve İdeoloji Sorunları**, Evrensel Kültür Kitaplığı, Kasım 1995 (İkinci Baskı), İstanbul, s. 13

³¹² 12 Eylül rejiminin topluma getirdiği kültürel yapı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Emre Kongar; **12 Eylül Kültürü (Kültür Üzerine 4)**, Remzi Kitabevi, (3. Basım) Nisan 1995, İstanbul

kültürel alana yönelik müdahaleleri yine sürmüş, fakat kültürel alan kendi egemenlerini oluşturmaya başlamıştır.

“Popüler kültür alanında saptanacak çarpıcı bir dinamik, ...mevcut kültürel egemenlik ilişkilerinin devletli batıcı seçkinler aleyhine radikal bir biçimde değişiyor olmasıdır. Gerek pop müzikte yaşanan patlama, halk müziğine yönelik ilginin artışı; gerekse sinemada iç boğucu öykülerin yerini daha popüler temaların almış olması bu değişimin somut göstergeleri olarak okunabilir. Kültürel alanda ‘muassır medeniyet seviyesi’ en azından teknik olarak yakalanmıştır ve eski kültürel egemenlerin bu teknikler üzerindeki tekeli kırılmıştır. Sanat eserlerine yönelik belirleyici ölçüt ‘doğru’, ‘yüce’ ve ‘evrensel’den ‘halkın beğenisi’ne kaymıştır.”³¹³

“Anlık, kalıcı değerlerden yoksun, estetik haz ve idrakten ziyade eğlence ve vakit geçirme aracı olarak kalabalıkların hayatında yer bulan popüler kültür, kitle haberleşme vasıtalarının yaygınlaşması ile kötünün ve niteliksizin iyiyi ve nitelikliyi kovması gibi yüksek kültürü zorlamaya başlamış ve kitle haberleşme vasıtalarından neredeyse kovmuştur. Üstelik kitle kültürü yüksek kültür unsurlarını kullanmakta, daha doğrusu tüketmekte, ...harcamakta, ...ve yozlaştırmaktadır.”³¹⁴

1980 sonrası dönemin kültürel egemeni olan popüler kültür, yaratılmak istenen tek tip insan motifinde kendisini göstermekte ve bu amacı gerçekleştirmede de son derece başarılı olmaktadır. Popüler kültürün, toplumdaki en yaygın görünümüleri pop müzik, Levi’s pantolon, Coca Cola ve topluma egemen olan Mc Donald’s kültürüdür. Toplumda varolan farklılıkları, çeşitli yollarla (bireyleri gerek giyim tarzı, gerekse müzik aracılığı ile aynılaştırarak) törpülemeye yönelik olan popüler kültür, bireyleri üretime değil, fakat tüketime yöneltmektedir. Bireylere tanınan özgürlük, kendilerine sunulan çok çeşitli tüketim malları arasından yapacakları seçim özgürlüğüdür. Tüketim kültürü içerisinde, kuralları başkaları tarafından koyulan bir hayatı yaşamaya mecbur edilen birey, karşı karşıya olduğu bu

³¹³ Süreyya Tamer Kozaklı; “Haysiyetli Bir Popülizm Çerçevesinde Türkiye’de Kültürel Dönüşüm”, **Mürekkap**, “1990’lar Türkiye’nde Toplumsal Dönüşüm”, Sayı : 10/11, 1998, s. 74

³¹⁴ Ersin Özaslan; “Kültür Hayatımız Üzerine Bazı Dikkatler”, **Yeni Türkiye**, “Cumhuriyet Özel Sayısı IV - Kültürel Değerlendirme”, Eylül - Aralık 1998, Yıl : 4, Sayı : 23 - 24, s. 2488, 2489

felaketin farkında değildir. İradesine ve özgürlüğüne vurulan gemlerle, uzmanlarca reklam edilen malı kullanmakta, yemekte, içmekte, gezmekte ve hatta okumaktadır.

4.3.10 Yükselen Hareketler : Feminizm ve Çevrecilik

1980 sonrası dönem, dünyada Reagan ve Thatcher adlarıyla özdeşleştirilen, Türkiye’de ise Özal ve ANAP ile uygulamaya konulan liberalist politikaların etkisi altında gelişmiştir. Yalnızca ekonomi ile sınırlı kalmayan bu politikalar, uluslararası ilişkiler alanından, ideoloji ve kültür hayatına kadar çok geniş bir yelpazede kendisini hissettiren etkiler yaratmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılışı ve komünizmin çöküşü sol cephede de bir “alternatif bunalımı” yaratarak, “liberalizm”e yeni alanlar açmıştır. Yeni sol, eski devrimci demokrat siyasal hareketler için feminizm, yeşilcilik, sivil toplumculuk, özgürlükçülük gibi yeni ufuklar açmıştır.

1990’larda en çok çözümü arzulanan sorunlar, ekonominin yanı sıra; din ve laiklik, kadın hakları, çevre sorunları olmuştur. Bu yeni parametrelerin belirlenmesinde, 1980 sonrası Türkiye’nin özgün şartlarının da etkisi büyüktür. Askeri rejim, siyasal hayatta bir baskı dönemi yarattığı kadar, geleneksel olarak sağ-sol eksenini çevresinde yerlerini belirlemiş olan siyasal güçlerin sindirilmesi ile bir boşluk da oluşturmuştur. Ortaya çıkan bu boşluk, yeni parametrelerin belirlenmesini ve yeni söylemlerin belirlenmesini mümkün kılmıştır. Böyle bir ortamda, gerek feministler, gerekse yeşiller sağdan ve soldan bağımsız, onların gölgesinde kalma tehdidinden uzak sesini duyurabilmiştir.

1980 askeri darbesi sonrasında, Türkiye’de kadınların kadın oldukları için karşılaştıkları sorunları gündeme getiren bir kadın hareketi oluşmuştur. Devletten bağımsız olarak gelişen bu hareketi, bazen belli yayın organları, bazen sadece ortak kimlikler çerçevesinde toplanmış küçük gruplar ya da tek tek yazarlar, sanatçılar, gazeteciler oluşturmaktadır. Ortak amacı kadınların cinsiyetlerinden kaynaklanan sorunları sorgulamak ve çözüm aramak olan hareket, çoğunlukla iş sahibi, eğitim görmüş, orta sınıf kentli kadınların önderliğinde başlamış, kısa zamanda gençleri de içine almıştır. Hareketin itici gücü ise kendilerini ‘feminist’ olarak tanımlayan

kadınlardır. Birleşmiş Milletler Kadın On Yılı sonunda 1985 yılında onaylanan ve Türkiye'nin de imzasının bulunduğu "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi"nin uygulamaya konulması için açılan dilekçe kampanyası ile toplu eylemlere geçen kadın hareketi çeşitlenmiş ve genişlemiştir.³¹⁵

1980 sonrası kadın hareketinin belirleyici çekirdeğini oluşturan feminist kadınlar, ataerkil bir yapıya sahip olan ve bu ataerkil yapıyı biçimlendirerek devamlılığına yardımcı olan devlete karşıdır. Bu hareket içerisinde, feminist olmayan, fakat kadın sorunlarına Kemalist gelenek ve devlet sınırları içinde sahip çıkan, devlet yapısını değil eşitlikçi olmayan devlet yaptırımlarını eleştiren kadınlar da vardır. Hareket, birey olarak saygınlılarının önemi vurgulanan kadınları dayanışmaya yöneltebilmiş, kadınlar arası yatay dayanışma ile sivil toplumdan gelen bir güç oluşturmuştur.³¹⁶

Kadın hareketi yalnız liberal değil, aynı zamanda demokratik bir toplum oluşturmaya katkıda bulunmuş; ancak hareketin üstlendiği demokratik işlev farklıdır. Hareket, kadınların siyasal organlara seçme ve seçilme oranlarında bir değişiklik sağlamamıştır. Daha çok kadın daha aktif bir biçimde siyasete katılmaktadır; ancak daha önemlisi hareketi oluşturan küçük grupların grup içi demokrasiye verdikleri önem ve siyasal eylemlerinde demokratik olmaya gösterdikleri özendir.

4.3.11 Siyasal Kültürün Değişen Yüzü : Sivil Toplum Anlayışı

Askeri müdahale ve sonrasında gelen otoriter rejim, devletin toplumdaki yerinin ne olması gerektiği konusunu tartışmaların odak noktası yapmıştır. Bu tartışmaların ortak vurgusu, devletin topluma müdahalesinin geriletilmesi ve bu doğrultuda sivil toplumların güçlendirilmesidir. Sivil toplum anlayışı, toplum kesimlerine farklılığı altın bir değer olarak dayatmış, ama aynı zamanda uzlaşmayı, farklılıkları bir arada meşru gösteren bir çerçeve olarak sunmuştur. Sivil toplumun

³¹⁵ Yeşim Arat; "1980'ler Türkiye'sinde Kadın Hareketi : Liberal Kemalizm'in Radikal Uzantısı", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed : E. Kalaycıoğlu - A.Y. Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 435 - 440

³¹⁶ Yeşim Arat; **a.g.m.**, s. 440 - 442

devlet karşısındaki yükselişi, çoğulculuğu arttırmaya ve demokratik değerleri geliştirmeye katkıda bulunmuştur.

“Sivil toplum, gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü bir sosyal yapılanmadır.”³¹⁷ Devlet denetimi veya baskısının ulaşamadığı, belirleyici olamadığı alanlarda bireylerin ve grupların devletten izin almadan ve kovuşturma korkusu taşımadan hareket ederek tutum belirleyebildikleri bir topluluğu ifade etmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının etkin olduğu bir sistemde, vatandaşların yönetimde söz sahibi olmaları ideali sadece belirli aralıklarla gerçekleştirilen seçimlerle sınırlı kalmamakta; bu kuruluşlar aynı zamanda yöneticilere karşı bir denetim mekanizmasına da dönüşmektedir. Sivil toplum örgütlerinin gerek kendi aralarında, gerekse siyasal iktidar ile aralarında gelişen diyalog, demokrasinin sağlıklı işleminin temel gereklerinden birini oluşturmaktadır. Çünkü, siyasal partiler ve geleneksel siyaset süreci, çağdaş topluma özgü dinamizmi siyasal alana taşımakta yetersiz kalmaktadırlar. Örneğin, çağdaş toplumlarda yaşamsal öneme sahip olan kadın, gençlik, insan hakları ve çevre sorunları ile ilgili alanlarda siyasal partiler yetersiz kalmakta; bu alanlarda salt o sorunlara yönelmiş olan sivil toplum örgütleri toplumsal dinamizmi yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra, katılımcı demokrasi ancak sivil toplum örgütlerinin etkin bir biçimde siyasal karar mekanizmasını etkileyebilmesi ile gerçekleşebilmektedir.³¹⁸

Türkiye’de sivil toplum kuruluşları; dernekler, vakıflar, sendikalar, kooperatifler, meslek kuruluşları, sanayi ve ticaret odaları, esnaf ve sanatkar örgütlenmeleri ile barolardır. Bu kuruluşlarda, dernek şeklinde örgütlenme hakimdir. Sivil toplum kuruluşları amaçlarına göre incelendiğinde ise, kamusal tesis (cami, okul, karakol, hastane, vs.) yaptırma amaçlı kuruluşlar ilk sırayı alırken; bunları dini

³¹⁷ Ali Yaşar Sarıbay; “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Der : Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 448

³¹⁸ Gencay Şaylan; **Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişimi**, TODAİE Yayınları, Ankara 1998, s. 86 , 87

nitelikli kuruluşlar, spor ve avcılık, dayanışma ve yardımlaşma, çevre güzelleştirme ve kalkındırma, kültür, çocuk ve kadın ile ilgili kuruluşlar izlemektedir.

1980 yılı, Türkiye’de siyasal kültürün değişiminde önemli bir basamaktır. Bu değişim, sadece siyasal sistem ve partilerin analizi ile değil; toplumsal ölçekte de yapılacak analizlerle anlaşılacaktır. Çünkü, siyasal kültürün değişiminde partilerin olduğu kadar toplumsal aktör ve hareketlerin de etkisi vardır. 1980 sonrası dönemde, siyasal söylemin değişiminin yanı sıra, toplumsal aktörlerin gerek devletle olan, gerekse kendi aralarındaki ilişkilerinin niteliği de değişmiştir. Siyasal söylemin anahtar kavramlarını yumuşama, hoşgörü ve uzlaşma oluştururken; sistem ve rejim sorgulamaları da yerini icraat üzerinde yapılan tartışmalara bırakmıştır. Toplumsal aktörler, kadın hakları, çevre sorunları gibi yeni kültürel ve bireysel duyarlılıkları işlemeye başlamış, kamuoyunun dikkatini bu alanlara çekerek sesini duyurmasını sağlamıştır. Bu hareketlere katılmadan ya da aktörleriyle özdeşlemeden de bir sürü insan, hareketlerin ortaya çıkardığı konularla ilgilenmekte, üzerine düşünmektedir.

Siyasal kültür, kavgalardan uzlaşma ve hoşgörü eksenine otururken, toplumsal projeler de insan-doğa ilişkisi çerçevesinde zenginleşmiştir. Bu yapı içerisinde, sivil toplum da güç kazanmış, siyasal olanın yanında sesini duyurmaya başlamıştır. Bu süreç, devlet-toplum-batı üçlü ilişkisinde değişim meydana getirmiştir ki, değişimin ekseni giderek devlet ve seçkinler ekseninden topluma doğru kaymaktadır. Bundan böyle, toplumsal yapıdaki oluşumlar değişimi, seçkin yöneticilerin iradelerinden daha çok etkileyecektir. Buna bağlı olarak da artık, Batıcı seçkin - cahil halk ikilemi yerini giderek yönetici kadrolar ve çoğulcu sivil toplum arasındaki ilişkilere ve onların siyasal ifadelerine bırakmaktadır. Tanzimat’tan beri süregelen, 1920’li yıllarda kurumsallaşan devlet ağırlıklı modernleşmecilik hareketleri ise yerlerini 1950’lerde başlayan, 1980’lerden itibaren de değişimin eksenini oluşturan toplum ağırlıklı modernlik anlayışlarına bırakmaktadır.

4.4 ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAMDA SİYASAL KATILMA

4.4.1 Anayasal Hareketlerin Siyasal Katılmaya Etkisi

4.4.1.1 1924 Anayasası Işığında Çok Partili Yaşam

Çok partili siyasal yaşama geçerken yeni bir anayasal düzenlemeye gidilmemiş, 1945 yılında öztürkçeleştirilen 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yürürlükte kalmıştır. Siyasal koşulların ürünü olan tek partili rejimin 1924 Anayasası'ndan doğmamış ve bir anayasa hükmü haline getirilmemiş olması, anayasanın çok partili dönemde de uygulanabilmesini sağlamıştır. Ancak, 1924 Anayasası çoğulcu-özgürlükçü-katılımcı bir demokrasiyi değil, çoğunlukçu bir demokrasiyi öngörmüş ve tasarlamıştır.

Siyasal yaşamın önde gelenleri için de çok partililiğe geçişte bir anayasa sorunu yoktur. Bu nedenle de çok partili dönem boyunca, 1945'te Türkçeleştirilen metnin 1952'de yeniden Osmanlıca ilk biçimine döndürülmesinden başka bir değişiklik yapılmamıştır.

Türkiye, çok partili rejime “siyasal parti” sözcüğüne yer vermemiş olan bir anayasa ile geçmiştir. Anayasada hiçbir hüküm bulunmamasına karşın, Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliğe dayanarak, siyasal partiler kurulmaya, muhalefet örgütlenmeye başlamıştır. 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu, derneklerin (ve siyasal dernek sayılan partilerin) faaliyete geçebilmesini “tescil” koşuluna bağlamaktaydı. 1946'da, bu kanunda yapılan değişiklikler ile tescil koşulu kaldırılmış; serbestlik ilkesinin kabulü ile idarenin derneklerin faaliyetlerini yasaklama yetkisi ve sınıf esasına dayalı dernek (parti) kurma yasağı kaldırılmıştır. Ancak, komünist ve sosyalist parti kurulması, anti-laik dernekleşme ve partileşme yasaktır, cezai yaptırıma bağlanmıştır.³¹⁹

³¹⁹ Tanör; *Osmanlı - Türk Anayasal*, s. 347

Seçim hukuku alanındaki düzenlemeler dönemin en olumlu katkısıdır. 1946 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile seçimlerin tek dereceli olarak yapılması kabul edilmiştir. Ancak, bu yasa gizli oy-açık döküm ilkesini gerçekleştirememiştir. Seçimlerin adil ve dürüst olmasını sağlayan yasa 1950 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu'dur. Buna göre, milletvekili seçimi tek derecelidir ve genel, eşit, gizli oyla yapılacak, açık olarak ayrılıp sayılacaktır. Yasa ayrıca seçimlerin yargısal denetim ve gözetimde yapılmasını sağlamakta ve yargısal güvenceler getirmektedir.

Düşünsel zgrlkler açısından bir değerlendirme yapılacak olursa, tek partili dönemden beri varolan "düşünce suları" kaldırılmamış ve hatta yaptırımları daha da ağırlaştırılmıştır. Buna karşılık, basın özgürlüğü alanında bazı göreli iyileştirmeler sağlanmış; hükümetin gazete ve dergi kapatma yetkisi kaldırılmış ve basın sularında azaltmaya gidilmiştir. 1950 genel seçimlerinden sonra çıkartılan Basın Kanunu ile daha da zgrlk temeller getirilmiştir.³²⁰

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri özgürlüğü konusunda liberalleşmeye gidilmiş, izin sistemi terk edilip bildirim sistemi getirilmiştir. Ancak alışanların hakları ile ilgili bir ilerleme getirilmemiş, zaten varolan grev yasakları devam etmiştir. 1947'de işçi ve işverenlere son derece dar bir ereve içinde sendikal örgütlenme hakkı tanınmıştır.

Çok partili yaşama geçişte rol oynayan olumsuzluklardan biri de sıkıyönetim rejimidir. İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı koşullar nedeniyle 20 Kasım 1940'ta 6 ilde ilan edilen sıkıyönetim 7 yıl 1 ay sürmüş ve ancak 22 Aralık 1947'de sona ermiştir. Sıkıyönetim iç siyasette baskı aracı olarak kullanılmış, özellikle İstanbul basın-yayın ve çalışma hayatının merkezi olduğundan, buradaki sıkıyönetim uygulamaları bütün yurdu sarmıştır. Bu uygulamaların asıl hedefi ise sosyalist düşünce ve partiler ile işçi kuruluşları olmuştur.³²¹

Yasal düzenlemelerin yanı sıra, parti içi katı disiplinin ve iki partili sistemin yarattığı sonuçlar çoğunluk egemenliğine ve hatta diktasına yol açmıştır.

³²⁰ Tanör; *Osmanlı - Türk Anayasal*, s. 348

³²¹ Ziya şkl; *Siyaset ve Asker*, Afa Yayınları, İstanbul 1989, s. 50 - 69

“Meclis’teki ezici çoğunluk, onun parti içi katı disiplini, parti içi demokrasi yerine lider egemenliğinin doğması, bu mutlak ve disiplinli çoğunluğa dayalı hükümetlerin hem bu çoğunluğa hem de meclise ve ülkeye tek elden hükmetmeye çalışmaları sonucunda, meclisin hükümet üzerinde bir denetimi kalmadığı gibi, siyasal çoğunluğun muhalefeti ezmesinin yolları açılmıştır. Böylece, meclis çoğunluğunu elde eden siyasal parti, onun grubu ve hükümeti, “milli irade”yi temsil yetkisini yalnızca kendisinde görmüştür. Hükümet ve parti içinde oluşan dar bir liderler grubunun yarattığı oligarşi, partinin meclis grubunu da denetimi altına alarak, “milli irade”nin tek sözcüsü ve gerçekleştircisi kimliğine bürünmüştür.”³²²

Azınlık haklarını gözetmeyen, çoğulculuğu dışlayan siyasal ve parlamenter hayatın en somut belirtileri anti-demokratik mevzuattır. Bunun da başında, siyasal haklara ve muhalefete getirilen kısıtlamalar gelmektedir. Bu düzenlemeler özellikle 1953 yılından başlayarak sürekli artış göstermiştir. Üniversite öğretim üyelerinin siyasal kuruluşlarda görev almaları, siyasal yayın ve beyanda bulunmalarının yasaklanması; CHP’nin malvarlığına el koyularak Hazine’ye aktarılması; muhalefete oy veren seçmenlerin ve seçim bölgelerinin cezalandırılması; partiler arası seçim anlaşmaları yapılmasının, partilerin radyodan seçim propagandaları yapmalarının ve seçim dönemleri dışında toplantı ve gösteri yürüyüşleri düzenlemelerinin yasaklanması (bu yasaklar hükümet ve dolayısıyla da iktidar partisi için değil, muhalefet partileri için getirilmiştir.), siyasal haklara ve muhalefet getirilen kısıtlamalardandır.

4.4.1.2 1961 Anayasası

27 Mayıs hareketi ile iktidara el koyan Milli Birlik Komitesi (MBK), çıkardığı özel bir kanunla Kurucu Meclis oluşturmuştur. MBK ve Temsilciler Meclisi’nden oluşan Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 1961 Anayasası, 9 Temmuz 1961’de halkoylaması ile kabul edilmiştir.³²³ Anayasa, o tarihe kadar ki

³²² Tanör; **Osmanlı - Türk Anayasal** , s. 351

³²³ Halkoylamasına katılma oranı % 80’in üzerindedir. Oylamaya 10.238.968 kişi katılmış, 3.935.000 “hayır” a karşılık 6.348.715 “evet” oyuyla kabul edilmiştir. % 61.5’lik “evet” oyuna karşı, %38.5 oranında “hayır” oyu çıkmasının nedeni, anayasa yapımında DP’nin dışlanmış olması, propaganda ve oylama koşullarının en azından 1982’dekine kıyasla daha serbest olmasıdır.

Osmanlı-Türk Anayasalarının en uzunudur. Bu ise, kapsamlı ve ayrıntılı düzenlemelere olan gereksinimin bir sonucudur.

1961 Anayasası, 1924 Anayasasındaki meclis üstünlüğü ilkesine son vermiş ve güçler ayrılığı modelini benimsemiştir. Buna göre; yasama görevini Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki meclisten kurulu TBMM, yürütme görevini tarafsız ve sorumsuz bir Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu (Başbakan ve bakanlardan oluşacak), yargı görevini ise bağısız mahkemeler yürütecektir.

“Anayasa, ...“insan ve birey”i yüce bir değer saymakta, bunların ve Toplum’un hak ve özgürlüklerinin uzlaştırılıp geliştirilmesini ana hedef belirlemektedir. 27 Mayıs Hareketi ve bundan doğan anayasanın tarihsel misyonu, ...Devlet otoritesini pekiştirmek değil, özgürlük ve demokrasiyi kurumlaştırmaktır.”³²⁴ Anayasa, temelde özgürlük ve özgürleştirme anlayışına dayanmaktadır. “Anayasanın insan hak ve özgürlükleri felsefesi iki ana fikir etrafında dönmektedir; bireyin serbest seçim özgürlüğü ve sosyal adaletin gerçekleştirilmesi.”³²⁵

1961 Anayasası’nın en önemli katkılarından biri, sosyal devlet ve sosyal adalet ilkelerinin yanı sıra, *sosyal haklara* yer vermiş olmasıdır. Bu haklar, toplumda hızla artan eşitsizlikleri ve yoksunlukları azaltmaya, ekonomik ve sosyal yönden zayıf durumdaki kişi ve sınıfları kollamaya yöneliktir. Bu hakların başında; sendika, grev toplu sözleşme hak ve özgürlükleri gelmektedir.

Anayasa, vatandaşların siyasal hak ve ödevlerini Dördüncü Bölümü’nde, 9 madde halinde sayılmıştır. “*Katılma hakları*” da denilen bu haklar, vatandaşların ülke yönetiminde söz sahibi olmalarına olanak vermiştir. Anayasanın 55. maddesi, vatandaşların kanunda gösterilen şartlar uyarınca seçme ve seçilme hakkına sahip olduklarını ve seçimlerin “serbest, eşit, gizli, tek dereceli genel oy” ilkelerine uygun

³²⁴ Tanör; **Osmanlı - Türk Anayasal** , s. 378

³²⁵ Tanör; **Osmanlı - Türk Anayasal** , s. 380

olarak yapılacağını düzenlemiştir. Oy kullanma nisbi kısıtlamalar³²⁶ dışında herhangi bir şarta bağlanmamış, böylece siyasal katılma en geniş düzeyde kabullenilmiştir. Yeni anayasa, seçmenlik hakkını cinsiyet, eğitim ya da mülkiyet gibi herhangi bir şarta bağlamamakta, bu hakkı tüm ülke vatandaşlarına eşit olarak dağıtmaktadır.

Siyasal partiler ile ilgili hükümler yine aynı başlık altında düzenlenmiştir. “Siyasi partiler, ister iktidarda, ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları” olarak kabul edilmiş ve diğer derneklerden ayrılarak hukuki bir kimlik kazanmışlardır. Bu düzenleme ile anayasa, çok partililiği ve muhalefeti de kurumsallaştırmıştır. Anayasa, siyasal partiler ile ilgili özel bir kanun çıkarılmasını öngörmüş ve 1965’te 648 sayılı “Siyasi Partiler Kanunu” uzun tartışmalardan sonra çıkarılmıştır. Kanun, siyasal partilerin tanımı, teşkilatlanması, mali hükümleri, kapatılması ile ilgili konularda ayrıntılı bir düzenleme getirmiştir.³²⁷ Partiler hakkındaki davalara bakmaya ve temelli kapatma kararı vermeye Anayasa Mahkemesi yetkili kılınmıştır. Böylece, eskiden dernek sayılan ve adi mahkemelerce kapatılabilen partiler (MP, DP), ancak Anayasa Mahkemesi’nce denetlenip kapatılabilecektir.

1961 Anayasası, sivil toplum canlılığının odak noktaları olan gönüllü kuruluşları (dernekler, sendikalar, vakıflar, partiler,vb.) ve meslek kuruluşlarını (odalar, birlikler,vb.) hukuki güvencelere bağlamış, böylece toplumsal ve siyasal çoğulculuğu da beslemiştir. TRT ve üniversiteler özerkleştirilerek, kamuoyunun serbestçe oluşturulması amaçlanmıştır.

Askeri kurumlar ve sivil otorite ilişkileri açısından anayasanın durumu özellik taşımaktadır. Askeri bir müdahale ertesinde doğan 1961 Anayasası askeri güç-sivil otorite ayrımına önemli istisnalar getirmiştir. Öncelikle, yasama organında askeri müdahaleyi yapmış olan MBK üyelerine yer verilmiştir. Bunlar, Cumhuriyet Senatosunda ömür boyu üye sayılmıştır. Diğer istisnalar ise, askeri yargı ile Askeri

³²⁶ Nisbi kısıtlamalar, 2.5.1961 tarih ve 298 sayılı “Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkındaki Kanun”da düzenlenmiştir. Uyrukluk, Siyasi rüşd (21 yaş), kısıtlı ve kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak ve asker olmamak kanunda sayılan nisbi kısıtlama hallerindendir. Kanun, ayrıca parti adaylarının önseçimle belirlenmesi esasını getirmiştir.

³²⁷ Özürman, **Anayasal Dönemlerde.....**, s. 98, 99

Yargıtay'ın anayasal düzeye yükseltilip anayasa kurumu haline getirilmesi ve askeri bürokrasinin yürütme aygıtı içinde ayrıcalıklı bir yere tırmanmasıdır. Böylece, iki başlı olan yürütme organı (Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu), bu anayasa ile adeta üç başlı (askeri bürokrasi) hale gelmiş; askeri güçler ve bürokrasi, sivil otoriteye karşı adeta özerklik kazanmış ve hatta temel siyasal kararlarda sivil otoriteye görüş dayatacak bir konuma yükselmiştir. Yüksek komutanlar ve bazı bakanlardan meydana gelen yarı sivil yarı askeri bir kurum olan Milli Güvenlik Kurulu (MGK), bu anlayış ile oluşturulmuştur. "Milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirmekle" yükümlü olan MGK'nın kararları hukuken bağlayıcı olmamakla beraber, siyasal ve moral açıdan son derece etkilidir.³²⁸

1961 Anayasası altında siyasal hayatın temel özellikleri *demokratikleşme* (sivil toplumun güçlenmesi ve siyasal hayatın çeşitlenmesi), *istikrarsızlık* (koalisyon ve azınlık hükümetleri), *kutuplaşma* (radikal sağ ve radikal sol uçların çatışması) ve *sivilleşememedir*.³²⁹ Sivilleşememenin ve askerin siyasallaşmasının (MGK aracılığı ile) sonucunda, 12 Mart 1971'de TSK, yönetime el koymuş ve 1973 seçimlerine kadar ülke sıkıyönetim ve yarı-askeri bir rejimle yönetilmiştir. 12 Mart Muhtırası'nı veren yüksek komutanların bu belgeyi "Milli Güvenlik Kurulu üyesi" sıfatı ile imzalamaları anlamlıdır. 12 Mart rejimi sırasında, 1971 ve 1973 yıllarında, anayasada önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerin temel doğrultusu devlet iktidarının ve yürütmenin güçlendirilmesi, devlet otoritesinin kişi ve toplum aleyhine büyümesidir. Bu tarihten sonra bir süre azalan ordu etkisi, 1978 sıkıyönetimiyle yeniden duyulmaya başlanmış ve bu süreç 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile sonuçlanmıştır.

4.4.1.3 1982 Anayasası

Osmanlı-Türk anayasacılık hareketlerinde ilk defa olarak 1980 müdahalesi ile yeni bir anayasa yapılması fikrinin esas dürtüsü, özgürlüğün ve demokrasinin

³²⁸ Tanör; *Osmanlı - Türk Anayasal*, s. 399, 400

³²⁹ Bu konuda daha ayrıntılı açıklama için bkz. Tanör; *Osmanlı - Türk Anayasal*, s. 405 - 406

korunması ve pekiştirilmesi değil, otoritenin ve devletin güçlendirilmesi şeklinde belirmektedir.

12 Eylül 1980 askeri müdahalesini yapan Mili Güvenlik Konseyi, yeni bir anayasa yapmak ve bu arada yasama görevini yerine getirmek amacıyla, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi'nden oluşan bir Kurucu Meclis oluşturmuştur. Kurucu Meclis tarafından kabul edilen anayasa taslağı halkoyuna sunularak yürürlüğe girecektir ve bu konuyu düzenlemek amacıyla "Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkındaki Kanun" çıkarılmıştır. Sözü geçen kanun ile, anayasanın açıklanması ve tanıtılması serbest bırakılırken, eleştirilmesi yasaklanmış; ayrıca oy kullanmayanların beş yıl süre ile seçme-seçilme haklarından yoksun bırakılmaları düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra anayasa oylaması ile cumhurbaşkanının belirlenmesi işi de birleştirilmiş; dolayısıyla oylama hem 12 Eylül harekatı ve icraatı, hem de bunun lideri için bir plebisit niteliğine bürünmüş olmaktadır. Bu şartlar altında, 7 Ekim 1982 günü yapılan halkoylamasında, Anayasa geçerli oyların³³⁰ % 91.37'sini alarak kabul edilmiş ve Kenan Evren de cumhurbaşkanı sıfatını elde etmiştir.

Milli Güvenlik Konseyi, anayasanın kabulünden sonra da yasama yetkisini kullanmaya devam etmiş ve Anayasanın çıkartılmasını öngördüğü yeni temel yasaları yapma işini seçimle oluşacak olan TBMM'ye bırakmayarak kendisi hazırlayıp kabul etmiştir. Anayasal ve siyasal hayatla ilgili son derece önemli alanlara ilişkin olan bu yasalar arasında Milletvekili Seçimi Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu, Sendikalar Kanunu, Dernekler Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu da bulunmaktadır.

MGK'nın hazırladığı yasaların yanı sıra, daha çok "karar" ve "bildiri" biçimindeki düzenlemeleri, 1983 siyasal dönemecini çizen yasaklar ve denetimler kitlesini oluşturmaktadır. Siyasal faaliyet, propaganda ve seçim yasakları, partilerin

³³⁰ Oylamaya 20.690.94 kayıtlı seçmenden, 18.885.488'i, yani % 91.27'si katılmıştır. Anayasa, 18.841.990 geçerli oyun, 1.626.431 (% 8.63) "ret" oyuna karşılık, 17.215.559 (% 91.37) "kabul" oyu alarak kabul edilmiştir. Ancak, gerek katılım oranının, gerekse "kabul" oylarının yüksek olması seçmenin rızasından çok, halkoylaması öncesinde yürütülen kampanyalara ve getirilen yasal düzenlemelere (katılmamayı yaptırma bağlamak gibi) dayanmaktadır.

kurulması ve seçimlere katılmaları, adayların saptanması ve onaylanması konularında uygulanan ön denetimler bu yasaklar ve denetimler kitlesinin örnekleri arasındadır. Bu yasaklamalar ve kısıtlamalar 1983 seçimlerini ve bu seçimden çıkacak olan parlamentonun yapısını büyük ölçüde belirlemektedir. Böylece, 1980 askeri müdahalesinin, yasakçı ve denetleyici ruhu MGK kanunları ile gerek anayasal düzende, gerekse siyasal yaşamda etkilerini uzun zaman sürdürmüştür.

1982 Anayasası ile yenilenen devletin iç yapısından en karlı çıkan organ yürütme organıdır. Yeni anayasa, eskisinin (1961 Anayasası) aksine, yürütmeyi bir “görev” olmasının yanı sıra, aynı zamanda bir “yetki” olarak görmektedir. Yürütme, kanunlar çerçevesinde yerine getireceği görevler yüklenmenin yanı sıra, “düzenleme yetkisi” ve “kural koyma yetkisi” ile donatılmıştır. Yargı, yürütme karşısındaki bağımsızlığından ve güvencelerinden önemli kayıplar vermiştir. Hakim ve savcılarının bütün özlük işlerine bakan Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerinin seçilmesi ve atanması artık yürütmenin elinde olan bir yetkidir. Ayrıca, hakimler savcılarla aynı statü içinde birleştirilmişler ve idari görevleri bakımından bakanlığa bağlanmışlardır.³³¹

Türkiye’de her askeri müdahale, silahlı gücün devlet aygıtı ve sistemi içindeki konumunu pekiştirmiştir. 1982 Anayasası, askeri gücün adeta özerkleşmesi yolunda yeni adımlar atmıştır. Anayasa’nın getirdiği değişikliklerden ilki Milli Güvenlik Kurulu’nun statüsüyle ilgilidir. MGK’da sivil üyelerin sayısının asker üyelerinkini geçmemesini sağlayacak yeni bir düzenleme yapılmıştır. Bunun yanı sıra, eski sistemde “tavsiye” niteliğinde olan MGK kararları, yeni sistemde “kurulun alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulu’na öncelikle dikkate alınır” denilerek tavsiye niteliğinden çıkarılmıştır. Ayrıca, Anayasa “milli güvenlik” kavramını da genişleterek, temel hak ve özgürlükler rejimini bile bu kavramın tam denetimi altına almıştır. Böylece, MGK eskisine oranla daha askeri kılınmış ve daha güçlü hale getirilmiştir. Sıkıyönetimle ilgili yeni durum da askeri gücün yayılmasını ve özerkleşmesi eğilimini pekiştirmektedir. Sıkıyönetime geçiş kolaylaştırılmış ve sıkıyönetim “hukuk devleti” ilkesine uygunluk zorunluluğundan

³³¹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Tanör, **İki Anayasa**, BETA Basın Yayın Dağıtım A.Ş., (3. tıpkı baskı) 1994 İstanbul, s. 115 - 121

(sıkıyönetim karar ve işlemlerinin yargı denetimi dışı bırakılması ile) kurtarılmıştır.³³² Tüm bu düzenlemeler askeri güç-sivil iktidar ilişkileri açısından, sivil karşısında askeri gücün tercih edildiği anti-demokratik eğilimin göstergelerindendir.

Siyasal rejimler, o rejimde siyasal faaliyette bulunabilecek bireylerin kimler olabileceğini yasal ya da siyasal sınırlarla belirlemektedirler. “Demokratik ilkeleri benimsemiş olsa dahi, hukuk sisteminde yasaklayıcılığı ön planda tutan ve katı ilkelerle düzenlemeye giden devletlerde siyasal katılım yollarının tıkanmasından bahsedilir. Esasen bu bir siyasal tercihtir; yöntemli bir çalışma ile toplumu siyasetten arındırma amacı vardır. Bunun gerekliliğine inanan ve fikir öncülüğü yapan Michel Debre’ye göre; ‘.....çok sayıda yurttaşın siyasal tartışmaya katıldığı bir devlet için yıkılma günleri yaklaşmış demektir.’ sıradan insanın siyasetle ilgilenmesine gerek görülmediği, oy kullanmanın da temel bir yurttaşlık görevinden öteye geçmediği yolundaki bu görüş katılımın siyasal istikrarı ve dengeyi bozacağı, demokrasi adına bunlardan vazgeçilebileceği düşüncesine dayanmaktadır. politik alan daraltılır, siyasal katılım yolları tıkanır, bir takım önlemler alınır, yasaklar konur. Çünkü siyasal iktidar demokrasinin yalnız kendisi için varolduğunu inandığından halkın politikaya fazla yakın olmasını istemez.”³³³ Türkiye’de 1982 Anayasası buna en iyi örneği teşkil etmektedir.

Anayasa, bireyin temel hak ve özgürlüklerinden söz ederken, bu hak ve özgürlüklerden yararlanma yetkisini “milli kültür” çerçevesi içinde kalınması şartına bağlı tutmuştur. Böylece anayasa, “hak ve özgürlüklerin serbestliğinin değil, sınırlılığının esas olduğunu apaçık ortaya koymaktadır.”³³⁴ Anayasa, devlet-birey, birey-toplum ilişkilerinde devleti bireyin ve sivil toplumun; toplumu da bireyin önünde tutmaktadır.

³³² Tanör; *İki*, s. 122, 123

³³³ Rukiye Akkaya; “Siyasal Katılım ve Siyasal İlginin Zayıflaması”, *Argumentum*, Yıl : 4-5, Sayı : 44, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 74

³³⁴ Tanör; *İki*, s. 133

1982 Anayasası ile öngörülen demokrasi, bu anayasadaki temel hak ve özgürlükler ile sınırlıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, anayasada geçen “demokratik toplum düzeni” de, sınırlı bir özgürlüğe sahip ve yasalar ile çerçevesi çizilmiş olan toplum düzenini ifade etmektedir. Anayasa ile tanınan kişisel ve kollektif hakların (toplantı ve gösteri yürüyüşü, dernek kurma hakkı, grev, sendika, vb.) kullanılmasına son verilmesi ya da bu hakların kullanılmasının durdurulmasına karar verme yetkisi, “gecikmede sakınca bulunan hallerde” yetkili makam ve merciin emrine, yani İdare’nin yetkisine, bırakılmıştır. Anayasa, kollektif özgürlüklere, bu özgürlüklerin kullanılmasına ve siyasal içerik taşımalarına tepki ile yaklaşmaktadır. Öyle ki, dilekçe hakkının topluca kullanılması (toplucu başvuru hakkı) 1961 Anayasası’nda yer alırken, 1982’de anayasal güvenceye kavuşturulmamıştır.

Kollektif hak ve özgürlüklere karşı duyulan tedirginlik, kollektif sosyal haklar (sendika, grev, toplu sözleşme) söz konusu olduğunda daha ileri boyutlara ulaşmaktadır. Bu hak ve özgürlükler, siyaset, siyasal işbirliği ve ortak hareket yasakları başta olmak üzere birçok yasaklamaya maruz bırakılmıştır. “Anayasa, siyasal faaliyete de tepki ile yaklaşmakta ve dernek, sendika, kooperatif, vakıf, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına siyasal faaliyet ve işbirliği yasakları getirmektedir. Bunun yanı sıra, siyasal partiler gerek programları gerekse örgütsel faaliyetleri bakımından kısıkaca alınmışlardır. Bunlar, yurt dışında örgütlenemez; vakıf kuramaz; kadın ve gençlik kolları oluşturamaz; dernek, sendika, meslek kuruluşları vb. kuruluşlarla siyasal ilişki içinde olamazlar. Öte yandan devlet memurları ve öğrenciler de partilere üye olamazlar. Bu yasaklamalar, ‘siyasal’a karşı gösterilen tedirginliğin en açık göstergeleridir.”³³⁵

Anayasanın getirmiş olduğu tüm bu anti-demokratik düzenlemeler, katılımcı bir demokrasiyi neredeyse imkansız kılmaktadır. Bireylerin gerek bireysel, gerek de toplu olarak siyasal faaliyetleri asgari seviyede tutulmak istenmiş ve halk depolitize edilmeye çalışılmıştır. Gençler, seçmen yaşının ve parti üyeliği hakkının 21 yaş olarak kabul edilmesi, parti gençlik kollarının kaldırılması, parti üyeliği yasağının konması ile; kadınlar da parti kadın kollarının yasaklanması ile siyasal alandan uzak

³³⁵ İbrahim Kaboğlu; **Kollektif Özgürlükler**, DÜHF Yayınları, Diyarbakır 1989, s. 218 - 241

tutulmaya çalışılmıştır. Benzer durum işçi ve diğer çalışanlara getirilen kısıtlamalar için de geçerlidir. Anayasa, siyasal alanda bireyi depolitize edici, kültürel alanda da merkezileştirici ve devletleştirici bir tutumun içindedir.

Tanör'ün ifadesi ile “...siyaset kendi yolunda serbestçe ilerleyemez, kendi hukukunu kendisi yaratamaz. Tersine, Devlet Hukuku ‘siyasal’ı yönlendirir, durdurur, yasaklar, dağıtır. Bu bağlamda siyasal hayat da, sadece Merkez’e yakın siyasal çizgilerin seçimden seçime yarışmalarına dayalı bir ‘kapalı sistem’e sığdırılmak istenmiştir.”³³⁶

Anayasanın devletçi (siyasal anlamda), otoriter ve katılımcılığı törpüleyici ve depolitize edici siyasal felsefesi, zamanla yapılan anayasa değişiklikleri ile esnetilmeye çalışılmıştır.³³⁷

4.4.2 Seçimlere Katılma ve Seçmen Davranışı

Türkiye’de, çok partili yaşama geçilmesinden günümüze kadar yapılmış 15 Milletvekili Genel Seçimine bakıldığında, beşinin değişimlere yol açma bakımından diğerlerinden farklı olduğu görülmektedir. Bunlar, ülkeyi yöneten parti ya da siyasetçilerin değişmesi dışında, siyasal iktidarın niteliğinde, dolayısıyla siyasal yapıda değişim getirmiş seçimlerdir. Bu seçimler 1950, 1973, 1983, 1995 ve 2002 seçimleridir.

1950 seçimi sonunda, ülkeyi yıllarca tek parti olarak yöneten bir partinin yerine başka bir parti iktidara gelmiştir. Bu değişiklik ile devlet-parti özdeşliği de sona ermiştir. Bu seçim aynı zamanda çevrenin merkeze karşı hareketinin galibiyetidir. Solu ciddi bir biçimde hedef alan 12 Mart Muhtırası’nın ardından

³³⁶ Tanör, *İki*, s. 149

³³⁷ 1982 Anayasası’nda, kronolojik sıralama ile 1987, 1993, 1995, 1999’da iki kez ve son olarak da 2001 yıllarında değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerde seçmen yaşı önce 20’ye, daha sonra 18’e düşürülmüştür. Bunun yanı sıra Parti üyeliği yaşının 21’den 18’e (doldurmuş olma koşulu) indirilmiş, partilerin yurt dışında faaliyette bulunma, kadın ve gençlik kolları gibi yan kuruluşlar ve vakıf kurma yasakları kaldırılmış, yüksek öğretim eleman ve öğrencilerinin belli koşullarla parti üyesi olabilmeleri sağlanmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Tanör – Necmi Yüzbaşıoğlu; **1982 Anayasası’na Göre Türk Anayasa Hukuku**, Yapı Kredi Yayınları, Cogito 102, İstanbul, Mart 2002 (3. Baskı), s. 53-61

yapılan 1973 seçimi, ortanın solunun seçimden en büyük parti olarak çıktığı seçimdir. Bu seçimlerden sonra kurulan koalisyonda ortanın solundaki bir parti ile İslami eğilimi olan bir parti ortak olmuştur. Çok partili rejime geçildiğinden beri, tek bir parti ya da koalisyon olarak sürekli iktidar olan sağın yönetimi kırılmıştır. 1983 seçiminden, cuntanın zaten sınırladığı partiler içinde tercih ettiği Milliyetçi Demokrasi Partisi değil, Anavatan Partisi tek başına aday olarak çıkmıştır. 1995'te, en başta gelen özelliklerinden biri dini yönü olan ve sistem karşıtı söylemlere sahip Refah Partisi en çok oyu almıştır. Bu seçimde, seçimle kimlikleri esas almayan siyasal yapı, kimliğe dayalı siyaset tarafından kırılmıştır. 2002 seçiminde ise, yine dini duyarlılığa sahip kişilerden oluşan Adalet ve Kalkınma Partisi tek başına iktidar olmuştur. Bu seçimin sonucunu belirleyen AKP'nin dini ya da sistem karşıtı söylemi (AKP dini ya da sistem karşıtı söyleme dayanmamaktadır) değil, çevre hareketi olmuştur.³³⁸

1946 yılında, ilk tek dereceli seçim ve aynı zamanda ilk erken seçim 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılmıştır. Bu dönemde yapılan ilk seçimde, iktidar el değiştirmemiş, ancak muhalefet azımsanmayacak bir sonuç elde etmiştir. Türkiye'de, 1950 seçimleri ile iktidar ilk kez seçimler aracılığı ile el değiştirmiştir.

14 Mayıs 1950 seçimlerinde, geçerli oyların % 53.3'ünü alan Demokrat Parti, TBMM'de yaklaşık % 84'lük bir temsil oranı elde etmiş; CHP ise yaklaşık % 40'lık oy oranı TBMM'de % 14'lük bir temsil gücüne erişebilmiştir. Seçimlere katılma % 89.3'lük oran ile son derece yüksektir. Bu, siyasal canlanma ve değişimin de bir göstergesidir. Halk, tarihinde ilk defa olarak serbest iradesiyle ve oy yoluyla iktidar değiştirmiş ve kendi yöneticilerini seçmiştir.³³⁹

1950, 1954 ve 1957 milletvekili seçimlerinden DP çoğunluk partisi olarak çıkmış, ancak listeli adi çoğunluk sisteminin yarattığı adaletsiz sonuçlar nedeniyle kazandığı oy oranlarının çok üstünde temsil oranlarına erişmiştir. 1954 seçimlerinde DP'nin oy oranı % 56.61, temsil oranı ise % 92.98; CHP'nin oy oranı %34.78, temsil

³³⁸ Ali Eşref Turan; **Türkiye'de Seçmen Davranışı – Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları : 54, Siyaset Bilimi : 7, İstanbul, Şubat 2004, s. 4, 5

³³⁹ Tanör; **Osmanlı - Türk Anayasal**, s. 342, 343

oranı ise % 5.52'dir. 1957 seçimlerinde DP %47.7'lik oy oranı ile % 69.5'lik bir temsil gücü tuttururken; CHP % 40.82'lik oy oranı ile % 29.18'lik bir temsil gücü sağlayabilmiştir.³⁴⁰ Bu üç seçim, seçimlere katılma açısından değerlendirildiğinde, katılmanın giderek daha düşük oranlarda gerçekleştiği görülmektedir. 1950 seçimlerinde oy kullanmayanların tüm seçmenlere oranı % 10,7 iken, bu oran 1954 seçimlerinde % 11,4'e ve 1957 seçimlerinde % 23,4'e yükselmiştir.

27 Mayıs 1961 askeri müdahalesi sonrasında yapılan 1961 seçimleri, dört parti (AP, YTP, CHP ve CKMP) ve bağımsızlar arasında geçmiştir. CHP, geçerli oyların % 36,7'sini alarak seçimden birinci parti olarak çıkmıştır. DP'nin mirasçısı olan iki partiden, AP geçerli oyların %34,8'ini, YTP % 13,7'sini almıştır. CKMP ise % 14 oy almıştır. DP mirasçısı olarak ortaya çıkan iki partinin oy oranı toplamı % 49'luk bir değer ile CHP'nin oy oranının üzerine çıkmaktadır. Seçmenlerin oyu iktidardan askeri bir darbe ile düşürülen partinin devamı olanlara yönelmiştir. Keyder, bu durumu, 'seçkinlerce yönetilen yukarıdan çağdaşlaşmanın çok partili bir rejim ve halk oyu ile bağdaştırılmasının olanağı olmadığı' şeklinde yorumlamıştır.³⁴¹ Bu seçimde, halkın % 18,6'sı oy kullanmamıştır.

1965 seçimlerinde AP geçerli oyların % 53'ünü, CHP % 28,7'sini (Bu oran, CHP'nin bugüne kadar aldığı en düşük orandır.), MP % 6,3'ünü, YTP % 3,7'sini, CKMP de % 2,2'sini almıştır. Sosyalist bir parti olan TİP ise girdiği bu ilk seçimde % 3 oy almıştır. Bu seçimlerde oy kullanmayan seçmenlerin oranı % 29'dur. Bu, 1950'den beri Milletvekili Genel Seçimlerinde görülen en yüksek orandır. Söz konusu oran, CHP'nin oy oranından daha yüksektir.

1969 seçimlerinde, AP geçerli oyların % 47'sini alarak birinci parti olmuş, CHP % 29'luk oy oranı ile ikinci sırada yer almıştır. CHP'den ayrılanlar tarafından kurulan Güven Partisi geçerli oyların % 6,6'sını, adını MHP olarak değiştiren CKMP % 3'ünü, TİP % 2,7'sini, Alevilerin kurduğu TBP ise % 2,8'ini almıştır. 1969 seçimlerinde seçime katılma oranı % 64 olmuştur, yani seçmenlerin % 36'sı sandık

³⁴⁰ Tanör; **Osmanlı - Türk Anayasal** , s. 351

³⁴¹ Çağlar Keyder; "Türk Demokrasisinin Ekonomi Politikası", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der: Irvin Cemil Schick - E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, (3. Baskı) İstanbul 1998, s. 62

başına gitmemiştir. Hyland'e göre; düşük katılımı seçmenin kayıtsızlığı, Bayar'ın eski DP'lilere seçimi ve AP'yi boykot çağrısı, çok seçmenin bulunduğu bazı bölgelerde seçim gününün yağmurlu olması, 1964'ten beri bir yıl (1967) dışında her yıl seçim yapılması etkili olmuştur.³⁴² En düşük düzeye 1969'da inen seçime katılma oranı, aslında 1950-1969 döneminde süregelen bir düşme eğiliminin son noktasıdır. Bulutay, bu düşme eğiliminin, gittikçe daha belirginlikle hakim sınıfların egemenliğine giren iktidar karşısında, halk kitlelerinin yabancılaşmasının göstergesi olduğunu söylemektedir.³⁴³

12 Mart 1971 askeri müdahalesi sonrasında yapılan 1973 seçimlerinde Ecevit başkanlığındaki CHP geçerli oyların % 33,3'ünü alarak birinci parti olmuş, AP oyların % 29,8'ini, Demokratik Parti % 11,9'unu, dinci bir parti olan MSP % 11,8'ini, MHP % 3,4'ünü almıştır. Bu seçimlerde, seçmenlerin üçte biri, yani % 33,2'si oy kullanmamıştır. Kongar'a göre; "1973 seçimlerinin sonucu baskıya yönelik siyasal uygulamaların reddedilmesi anlamını taşımaktadır. Seçmen 'Muhtıra' sonrası dönemin ezmek ve yok etmek istediği sol görüşleri savunan bir partiyi, bütün ötekilerden daha çok desteklemiştir.....AP ise, 'Muhtıra' sonrası anti-demokratik uygulamaların sorumlusu bir parti olarak seçmen tarafından cezalandırılmıştır."³⁴⁴

1977 seçimlerinde CHP geçerli oyların % 41,4'ünü, AP % 36,9'unu, MSP %8,6'sını MHP % 6,4'ünü almıştır. Sandığa gitmeyenlerin oranı bir önceki seçimlere göre azalmış olmakla beraber, seçmenlerin dörtte biri, yani % 27,6'sı oy kullanmamıştır. 1977 seçimleri öncesinde yapılan bir araştırma yerleşim yerinin nüfusu arttıkça, deneklerin öğrenim düzeyi yükseldikçe, yaş küçüldükçe, ibadet sıklığı azaldıkça CHP'nin oylarının genel olarak artarken, AP'nin oylarının azaldığını göstermektedir.³⁴⁵

³⁴² Michael Hyland; "Crisis at the Polls: Turkey's 1969 Elections", *The Middle East Journal*, 24: 1, 1970, s. 9, 10; Aktaran : Ali Eşref Turan; *a.g.e.*, s. 70

³⁴³ Tuncer Bulutay; " Türk Toplumsal Hayatında İktisadi ve Siyasal Gelişmeler ", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* , Cilt: XXV, No: 3, Eylül 1970, s. 92

³⁴⁴ Emre Kongar; *21. Yüzyılda Türkiye (2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı)*, Remzi Kitabevi, (17. Basım) Ocak 1999, İstanbul, s. 181, 182

³⁴⁵ Üstün Ergüder; "Türkiye'de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Der: Ersin Kalaycıoğlu – Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 297 - 303

Artan siyasal şiddet ve şiddetin gerisindeki ideoloji kutuplaşma 12 Eylül 1980’de ordunun bir kez daha siyasal yaşama müdahalesi sonucunu doğurmuş ve müdahale sonrasında ilk seçimi olan 1983 seçimlerine sadece üç parti katılabilmektedir. ANAP geçerli oyların % 45,1’ini, HP % 30,5’ini ve askeri yönetim tarafından en çok tercih gösterilen MDP ise %23,3’ünü almıştır. Cuntanın devamı olarak iktidara getirilmek istenen partiyi üçüncü sıraya yerleştirerek, seçmen, askeri yönetimin sivil görünüm altında sürdürülme planını kırmıştır. Bu seçimlerde oy kullanmayanların oranı % 7,7’dir.

1987 seçimine katılan yedi partiden sadece ANAP bir önceki seçimlere katılmıştır, geri kalan altı parti seçime ilk kez girmektedir. Bu seçimde, ANAP geçerli oyların % 36,3’ünü, SHP % 24,7’sini, Demirel başkanlığındaki DYP %19,1’ini, Ecevit başkanlığındaki DSP % 8,5’ini, Erbakan başkanlığındaki RP %7,2’sini almıştır. Oy kullanmayan seçmenlerin oranı ise % 6,7’dir.

1991 yılında yapılan seçimde DYP geçerli oyların % 27’sini, ANAP % 24’ünü, SHP % 20,8’ini, RP %16,9’unu, DSP % 10,7’sini almıştır. Oy kullanmayan seçmenlerin oranında oldukça belirgin bir yükselme olmuş ve seçmenlerin % 16,1’i oy kullanmamıştır.

1995 seçimine 12 parti katılmış, gerek sağ partiler gerekse sol partiler birbirlerinin olumsuzluklarına dayalı propaganda yaptıklarından, seçim kampanyası “negatif siyaset” üzerine inşa edilmiştir. Diğer partiler eski tarz örgüt çalışmalarını ihmal edip, medyada yer almaya ve imaj geliştirmeye ağırlık verirken; sadece Refah Partisi kapı kapı dolaşarak oy istemiştir. RP, sadece söylemle kalmayıp, gerçek ücretlerin düştüğü ve gelir dağılımının daha da bozulduğu bir ortamda yoksul mahallelere sistemli bir biçimde yardımda bulunmuş ve sağlık bakımı sağlamıştır. Çakır, merkez sağ partilerin ve onları destekleyen medyanın RP’nin önde gittiği, kendilerinin de hemen onun arkasında oldukları yönünde propaganda yapıp, RP’den korkan merkezdeki kararsız seçmeni kendi partilerine çekmeye çalıştıklarını

söylemektedir.³⁴⁶ Bu seçimde, dini çizgiye sahip MNP ve MSP'nin devamı olan RP geçerli oyların % 21,4'ünü alarak birinci parti olmuş, ANAP geçerli oyların % 19,7'sini, DYP % 19,2'sini, DSP % 14,6'sını, CHP % 10,7'sini, MHP % 8,2'sini almıştır. Seçmenlerin % 14,8'inin oy kullanmadığı bu seçimde, kullanılmayan oyların ve geçersiz oyların (% 2,9) toplamı RP'nin aldığı oy miktarı kadardır.

Kalaycıoğlu, 1995 seçiminde RP'ye yönelmiş oyların geçmişini DP'nin 1950'lerdeki gecekondü oylarına götürmektedir: Gecekondü sakinleri 1950'lerde merkezin sağındaki DP'yi, 1960'larda aynı çizgideki AP'yi, 1970'lerde merkezin solundaki CHP'yi, 1980'lerde merkezin sağındaki yeni liberal ANAP'ı, 1995'te Refah Partisini desteklemiştir.³⁴⁷ 1970'lerde rekabet merkez-sağ ile merkez-sol arasında iken; 1990'larda ideolojik eğilimi aynı olan partiler arasındaki rekabet seçim siyasetindeki ana çatışma olmuştur. Bayramoğlu, gelişimi kimlik açısından ele almaktadır. "Bu seçim atomize bir birey üzerine kurulu siyasi projeleri dile getiren merkez sağ ve sol partiler küçülürken, kimlik hareketlerine ya da bu hareketlere gösterilen tepkilere endeksli siyasi partiler büyümüşlerdir."³⁴⁸ Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, Türkiye'de de sağ-sol çatışması artık temel siyasal çatışma olmaktan çıkmış, yerini kimlik siyasetine bırakmıştır. Bayramoğlu'na göre, RP büyük ölçüde tepki oylarını temsil eden bir parti değil, İslami duyarlılığı temsil eden bir partidir.

Alan çalışması 1995 seçiminden sonra yapılan Değerler Araştırmasının verilerinden yararlanarak siyasal tercihleri ve tutumları inceleyen Kalaycıoğlu, seçmenin en sağa kaymasını itekleyen toplumsal-ekonomik koşullardan çok, derinleşen kültürel ve ideolojik farklar olduğunu söylemekte ve önceki çalışmalarla kıyaslandığında, kültürel unsurların görece ağırlığının arttığını belirtmektedir. Seçmenlerin büyük bir kısmı daha şovenist ve yabancı düşmanı hale gelmekte; çok daha küçük bir kısmı ise laiklik ile ortanın solu düşünce ve değerlerine daha bağlı hale gelmektedir. Soğuk Savaş'ın arkasından Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar'da

³⁴⁶ Ruşen Çakır; "Bir Sistem Partisi Olarak RP ve 14 Aralık Seçimleri", **Birikim**, Ocak 1996, Sayı: 81, s. 31

³⁴⁷ Ersin Kalaycıoğlu; "The Logic of Contemporary Turkish Politics", **MERIA Middle East Review of International Affairs**, Eylül 1997, 1: 3, (elektronik), s. 7

³⁴⁸ Ali Bayramoğlu; **28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi**, Birey Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 34

ulus devletlerin sınırlarının yeniden çizilme girişimleri ve bu bölgedeki dini ve etnik çatışmalar, seçmenlerin etnik-dini farkındalığını arttırmıştır. PKK ile sıcak çatışmaların da buna katkısı olmuştur.³⁴⁹

RP'nin yükselmesinde, 12 Eylül yönetiminin de etkisi vardır. Çünkü, 12 Eylül yönetimi devletin dine bakışını da değiştirmiştir. Aynı inanç etrafında biraraya gelen insanlar topluluğu olan İslam'daki "ümme" fikri, 12 Eylül sonrasında yeni bir topluluk duygusuna örnek oluşturmuştur. Bununla toplumsal birlik ve dayanışmanın sağlanıp farklı ideolojilerin çatışmasının önlenmesi öngörülmüştür. İslam, rejimin toplumsal ve siyasal açıdan istikrara kavuşturulması için askerler tarafından kullanılmıştır. Birtek ve Toprak'a göre, 1980'lere kadar Türk siyasal yaşamına egemen olmuş olan ahhap-çavuş ilişkisinin yerini tarikat bağlantılarının oluşturduğu yeni tip bir ağ politikası almıştır.³⁵⁰ Bu, burs bulmada, yeni iş kurmada, siyasal güç elde etmede önemlidir. 1983-1991 yılları arasındaki ANAP iktidarı döneminde, İslami hareket sadece kitlelerden gelen talebe cevap olarak değil, aynı zamanda devletin sözü edilen değişiklik çerçevesinde tasarım ve politikalarının bir sonucu olarak da gelişmiştir.

1995'ten sonraki seçim 2000'de yapılması gerekirken bir yıl öne alınarak 1999'da yapılmıştır. 1999 seçimine 20 parti katılmıştır. Bu seçimde, sol milliyetçi bir parti çizgisine gelen DSP geçerli oyların % 22'sini alarak seçimin birinci partisi, sağ milliyetçi bir parti olan MHP'de % 18 oyla ikinci partisi olmuştur. Kapatılan Refah Partisi'nin yerine kurulan Fazilet Partisi geçerli oyların % 15'ini, ANAP % 13'ünü, DYP % 12'sini, CHP ise % 8,7'sini almıştır. Seçimden önce Şubat ayında Abdullah Öcalan'ın Kenya'da yakalanıp Türkiye'ye getirilmiş olması, dönemin Başbakanı Ecevit'e prim sağlamıştır. Seçmenlerin % 12,9'u bu seçimde oy kullanmamıştır.

Batı Avrupa demokrasilerinde de uzunca bir süredir seçmenlerin bir partiden öbür partiye kaydıkları çokça görülmektedir. Ancak, Türkiye'deki kaymalar daha yoğundur. Bu durum özellikle merkez sağ ve en sağdaki partiler arasında

³⁴⁹ Ersin Kalaycıoğlu; "The Shaping of Party Preferences in Turkey: Coping with the Post-Cold War Era", *Nem Perspectives on Turkey*, Spring 1997, s. 56-71

³⁵⁰ Aktaran; Ali Eşref Turan; *a.g.e.*, s. 159

görülmektedir. Türkiye'deki bu durumun çeşitli nedenleri vardır; askeri müdahalelerin parti rekabetinin istikrarına etkisi, parti örgütlerinin ve partiler ile seçmenler arasındaki bağın zayıflaması, sağ ve soldaki parti ailelerindeki istikrarsızlık, merkez partilerin seçmen için cazibesinin azalması ve geleneksel ahabap-çavuş ilişki ağına dayanan son derece bireyselci politika.³⁵¹ Çarkoğlu ve Avcı, çözümlemelerinin merkez-çevre ikilemini oldukça desteklediğini söylemektedirler. Yazarlara göre; çevre güçleri türdeş değildir ve DP'nin süren geleneksel etkisiyle birlikte İslamcı ve milliyetçi eğilimler sergilemektedir. Bu iki eğilim, İç Anadolu'da ve Doğu Anadolu'nun batı kısmında seçmen desteği bulmaktadır. Ege, Marmara ve bazı Karadeniz sahil illerinde merkez sağ ve merkez sol için oldukça oturmuş seçmen destek kalıpları oluşmuştur. Doğu ve Güneydoğu illerinde 1950'den beri sistem karşıtı, bireyselci seçmen davranışı ana özellik olarak ortaya çıkmaktadır.³⁵²

1990'larda Türkiye'de parti sisteminin çok parçalanmışlığının yanı sıra, kutuplaşması da söz konusudur. Ancak bu, yirmi yıl önce olduğu gibi sağ-sol arasında değil, laikler-İslamcılar arasındaki bir kutuplaşmadır. 1980'li ve 1990'lı yıllarda Türkiye'de en önemli ve siyasete dahil her şeyi etkileyen sorun Kürt sorunu olmuştur. Bu durum, dünyadaki mikro milliyetçiliğin Türkiye'deki yansımasıdır. Türkiye'de sadece etnik kimliklerde ön plana çıkmıştır.³⁵³

2002 yılının Mayıs ayında ülke gündemindeki konulardan birisi Başbakan Ecevit'in sağlık durumu ve rahatsızlığından kaynaklanan belirsizliğin bir an önce giderilmesidir. Nihayet Koalisyon partileri, 3 Kasım 2002'de erken seçim yapılmasına vermişlerdir. 3 Kasım Seçimleri, çok sayıda partinin katılmasına rağmen; ülkenin gündemindeki yüklü ekonomik ve siyasal konulara ilişkin farklı siyasetlerin dile getirilerek kampanyaların yürütüldüğü bir seçim olmamıştır. En belirgin farklı tutum, MHP'nin AB'ye karşı çıkması olmuştur. AKP Başkanı Erdoğan ise, kampanyasında işsizlik, yoksulluk gibi ekonomik sorunları vurgulamış,

³⁵¹ Sabri Sayarı; "The Changing Party System", **Politics, Parties and Elections in Turkey**, der: Sabri Sayarı - Yılmaz Esmer, Boulder, Co.: Lynne Rienner Publishers, 2002, s.179

³⁵² Ali Çarkoğlu - Gamze Avcı; "An Analysis of the Electorate from a Geographical Perspective", **Politics, Parties and Elections in Turkey**, der: Sabri Sayarı - Yılmaz Esmer, Boulder, Co.: Lynne Rienner Publishers, 2002, s. 132, 133

³⁵³ Ali Eşref Turan; **a.g.e.**, s. 179

ama bunlara çözüm getirecek politikaları ortaya koymamıştır. Erdoğan, gerilim yaratacak, dolayısıyla oylarını azaltacak bir siyasal tarzdan kaçınmış; kitlelerle samimi bir ilişki kurmuştur.

2002 seçiminin en başta gelen özelliği, 1980 sonrasının en düşük katılım ile gerçekleşen seçimi olmasıdır. Seçmenlerin % 21'i oy kullanmamış, % 3'ü geçersiz oy kullanmıştır. AKP, geçerli oyların % 34'ünü alarak seçimi kazanan parti olmuştur. CHP, geçerli oyların % 19'unu alarak Meclis'e girebilen ikinci parti olmuştur. AKP ve CHP dışında milletvekilliği kazanan başka parti yoktur. Seçime katılan partilerin 16'sı barajın (% 10'un) altında kalmıştır. Bu 16 parti, geçerli oyların % 45'ini almıştır. Böylece, oy kullanmaya gitmeyenler ile oyları geçersiz olanlar da hesaba katıldığında, 2002 seçimlerinde seçmenlerin yarıdan çoğunun, % 59'unun, parlamentoda temsil edilmediği görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin demokrasi yaşamında karşılaştığı bir ilktir.

2002 seçimlerinde oy verenlerin demografik özellikleri Yönelim'in Ekim ayında yapmış olduğu araştırma sonuçlarından yararlanarak incelenebilir. Bu araştırma sonuçlarına göre; AKP'ye oy vereceklerin cinsiyet açısından çoğunluğu erkek, yaş açısından ise 25-34 yaşındakilerdir. AKP'nin oy oranı öğrenim düzeyi ile genel olarak ters orantılıdır; yani en son bitirilmiş olan okulun düzeyi yükseldikçe, partinin oy oranı düşmektedir. Oy vereceklere yaptıkları işe göre bakıldığında, en büyük kısım ev hanımlarından, sonraki kısım ise işyeri sahiplerinden oluşmaktadır. AKP'ye oy verecek olan kesim, büyük kentlerde diğer yerleşim yerlerinden daha düşük orandadır.³⁵⁴

CHP'nin seçmenlerine bakılacak olursa, öncelikle seçmenler içinde kadın ve erkeklerin eşit olduğu görülmektedir. CHP'ye oy vereceklerin oranı 25-34 yaş dilimine kadar artmakta, sonra azalmaktadır. Partiye oy vereceklerin en büyük kısmı, % 38'i ilkökul mezunu, % 26'sı lise ve % 18'i üniversite mezunudur. Yaptıkları iş açısından deneklere bakıldığında, CHP'ye oy vereceklerin üçte birinin ev kadını olduğu görülmektedir. İşyeri sahibi olanlarla, ücretliler/maaşlıların oranı beşte

³⁵⁴ Ali Eşref Turan; a.g.e., s. 237 - 239

birerdir. AKP ve CHP'nin seçmenlerinin çalışma durumları ve işleri kıyaslandığında en büyük fark emeklilerde ortaya çıkmaktadır. CHP'ye oy vereceklerdeki emekliler/serbest meslek sahipleri/uzmanların oranı, AKP'ye oy vereceklerdeki söz konusu grupların oranından daha yüksektir. AKP'de ise, ev kadınları/çiftçilere/işyeri sahiplerinin oranları CHP'dekilerden daha yüksektir.³⁵⁵

Ekim ayında yapılan bir başka alan çalışmasının sonuçları da oy verenlerin düşüncelerine ışık tutmaktadır. Buna göre; AKP sorunları çözecek bir parti olarak görülmektedir. Dindarlar, gecekondu oturanlar ve AB karşıtı olanlar AKP'ye oy verecektir. Türkçe konuşanlar, laik olanlar, kullanacağı oyun önemli olacağını düşünenler, AB üyeliğini destekleyenler CHP'ye oy verecektir ve CHP'nin Türkiye'nin sorunlarını çözebileceğini düşünmektedir.³⁵⁶

3 Kasım 2002 seçimi kritik bir seçim olmuştur. Seçimlere bazıları başka partilerle ittifak yapmış olan 18 parti katılmış, sadece iki parti Meclis'e girmiştir. Böylece, çok partili yaşama geçildiğinden beri, 1946 dışında ilk kez, iki partili bir Meclis oluşmuştur. Bir yıl önce kurulan, genel başkanı yasaklı olduğu için seçimde Milletvekili adayı olamayan ve siyasal İslam içinden gelen³⁵⁷ AKP, tek başına iktidar olmuştur. Yasaklı parti başkanı ise, Siirt İli Seçiminin iptal edilmesi üzerine yapılan ara seçimde Siirt Milletvekili seçilip, gecikmeli olarak Başbakanlık görevini üstlenmiştir. Seçim öncesindeki koalisyonu oluşturan üç parti, bu seçimde Meclis'e girememiştir. Bir önceki seçimde kazandıkları milletvekillikleri ile Meclis'te yer almış olan partilerden hiçbiri 2002 Seçiminde Meclis'e girememiştir.

Bora, 2002 seçimi ile daha önceki seçimler arasında kurulan paralellikleri ele almaktadır. 1950'lerin tecrübesi ile kurulan en büyük benzerlik, çevrenin "merkeze" doğru hareketinin bir siyasal güç yaratmayı başarması, "çevre" adına bir çoğunluk morali ve galip gelme duygusu üretmesidir. AKP'nin siyasal galibiyetinin 1983'teki

³⁵⁵ Ali Eşref Turan; **a.g.e.**, s. 239 - 241

³⁵⁶ Korkut Boratav, Necat Erder, Ersin Kalaycıoğlu, vd.; "Türkiye'de Siyasi Temsil ve Siyaset", **İktisat Dergisi**, Aralık 2002, Sayı: 432, s. 77

³⁵⁷ AKP, MNP-MSP-RP-FP çizgisinden gelmekle birlikte, bu çizgiden farklılaşmıştır. AKP, kendisini İslamcı bir parti olarak tanımlamamaktadır. Parti başkanı Recep Tayyip Erdoğan, partisinin Milli Görüş'çü olmadığını; çağdaş, demokrat, muhafazakarlar partisi olarak merkez sağ bir parti olduğunu ve Demokrat Parti'nin devamı niteliğini taşıdığını söylemiştir.

ANAP çıkışıyla kurulan benzerliklerinden birincisi ordunun tercihiine rağmen iktidar olmak, ikincisi ise kalkınma/zenginleşme ve “birazcık hürriyet” vaadidir.³⁵⁸ Laçiner, 3 Kasım seçiminin getirdiği değişimi kalıp değiştirme anlamında bir “devrim” olarak nitelendirmekte ve 1950 ile kıyaslayarak şöyle demektedir; “Olumlu ya da olumsuz bir değer yargısı yüklemeksizin, eğer 1946-1950 seçimlerinde Türkiye’nin siyasal düzeninde bir devrim olduğu söylenebiliyorsa; 3 Kasım’da bundan daha kapsamlı ve derinlikli bir devrim gerçekleştiği pekala ileri sürülebilir.”³⁵⁹ Erder ise bunun bir “devrim” değil “deprem” olduğunu ileri sürmekte; neden olarak da halkın % 60’ının temsil edilmediği sonuçlar veren bir seçimin devrim olamayacağını ileri sürmektedir.³⁶⁰

³⁵⁸ Tanıl Bora; “2002=1950, 1983, 1995: 2002 Seçimi ve Siyasi Güzergah Problemi”, **Birikim**, Kasım-Aralık 2002, Sayı: 163-164, s. 29, 30

³⁵⁹ Ömer Laçiner; “DP, ANAP ve Sonunda AKP”, **Birikim**, Kasım-Aralık 2002, Sayı: 163-164, s. 11-13

³⁶⁰ Boratav, vd.; **a.g.m.**, s. 74

SONUÇ

Siyasal erki elde etme mücadelesi olarak tanımlanabilen siyaset olgusu, aynı zamanda toplumsal olaylara da yön vererek, toplumun ortak yaşamını belirlemektedir. Bir toplumun siyasal yapısı ile siyasal sisteminin işleyişi arasında yakın ilişkiler bulunmaktadır. Siyasal yapı, bireyin siyasete karşı tepkilerinden oluşan siyasal davranışları üzerinde etki sahibidir. Siyasal yapı ve siyasal davranışlar arasındaki etki tepki ilişkisi ile toplumun siyasal kültürünün doğrudan ilişkisi vardır. Çünkü, gerek siyasal sistemler, gerekse sistemlerin içinde yer alan, onları oluşturan siyasal davranışlar, o toplumun sosyo-ekonomik hayatının yarattığı bir üst yapı olan toplumsal ve siyasal kültürün etkisi altındadır. Farklı toplumsal koşullar, farklı kültür yapılarının; farklı kültür yapıları ise farklı siyasal davranışların oluşmasını sağlamaktadır. Bu nedenle feodal bir siyasal yapı ve kaderci zihniyetin hakim olduğu toplumlar ile gelişmiş bir ekonomi ve teknolojinin hakim olduğu toplumların genel ve siyasal kültürü birbirinden farklıdır.

Toplumda var olan gelenekler, kurumların ruhu, vatandaşların arzu ve yönelimleri, liderlerin siyasal stili rastlantısal bir oluşum değil, siyasal kültür bağlamında gelişen anlamlı bir bütündür. Siyasal kültür; halkın siyaset, hükümet, hükümetin meşruluğu ve kendilerinin hükümetle olan ilişkileri konusundaki değerleri, tutumları, yönelimleri ve inançlarından meydana gelmektedir. Bu doğrultuda siyasal kültür, bir toplumdaki siyasal sistemin işleyişi hakkında ipuçları verebileceği gibi, toplumun siyasal değişmesinin yönünü de belirleyebilmektedir.

Siyasal kültür alanındaki çalışmalar ve siyasal kültür kavramının toplumların siyasal gelişme farklılıklarının açıklanması amacıyla kullanılması 1960'lı yıllardan itibaren artmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra az gelişmiş ülkelerin, Batının modern teknolojisini ve bürokratik devlet örgütünü aynen kopya etmelerine rağmen, demokrasiyi yerleştirmede büyük zorluklarla karşılaşmaları, siyaset bilimcileri demokratik siyasal kültürün temelini ve bunu yaratan faktörleri ortaya çıkarmaya yöneltmiştir. Yasaları ve kurumsal yapıyı aktarmanın, bir topluma demokrasiyi

getirebilmek için yeterli olmadığı görülmektedir. Bu doğrultuda başarı elde edebilmek, toplumda yerleşmiş olan siyasal kültürün, demokrasi ile uyum sağlamasına bağlıdır.

Siyasal kültür, genel kültürün bir parçasıdır. Genel olarak kültür toplumsal hayatta nasıl bir bütünlük ve beraberlik sağlıyorsa, benzer şekilde siyasal kültür de siyasal hayata anlam ve bünye sağlamaktadır. Siyasal kültürün yapılanmasında esas rolü, o toplumun kültürünün temel inanç ve değer sistemleri oynamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, doğa ile ilişkileri kaderci ve boyun eğici yönde olan bir kültür içerisinde yetişen bireylerin devlet ile ilişkileri de bu yönde olacaktır. Devletin faaliyetleri, aynı doğal felaketlerde olduğu gibi, bireyin kontrolü dışında olan faaliyetler olarak kabul edilmektedir. Bu durumda birey kendisini, doğa karşısında olduğu gibi, devlet ve siyaset karşısında da etkisiz hissetmektedir. Buna karşılık, temel kültürü doğa ve çevre üzerinde hakimiyet kurmak olan bir toplumda, siyasal kültür de bundan etkilenecektir. Tabiata hakim olan bireyler, siyasal ve toplumsal süreci de etkileme yeteneğine sahip olacak, yönetimde aktif ve sürükleyici bir rol oynayacaktır.

Bireyin, insan doğasına ilişkin düşünceleri ile siyasal aktörlere ilişkin düşünceleri arasında da yakın bir ilişki vardır. Bireyin, insan doğasına ilişkin güvensizlik; hiyerarşi-eşitlik; özgürlük-baskı; aile, yöresel toplum, ya da ulusa karşı baskın ve şiddetli vefa, sadakat duyguları, aynı zamanda bireyin içerisinde yaşadığı toplumun siyasal kültürünü de yönlendiren değerleri oluşturacaktır.

Yaşamının ilk yıllarından itibaren toplumsallaşma sürecine giren birey, siyasal benliğinin oluşması sırasında, başta aile çevresi olmak üzere, arkadaş grupları, eğitim kurumları, meslek çevresi gibi bir çok sosyal grup içerisinde yer almakta ve bu gruplar aracılığı ile siyasal nitelikli duygu ve düşünceler kazanmaktadır. Bireylerin öğrenim düzeyi yükseldikçe siyasal olaylara ilgileri artmakta, kendilerinin siyasal yönden etkin olabileceklerine ilişkin inançları güçlenmekte ve örgütlenme eğilimleri artmaktadır. Televizyon, radyo, gazete, dergi gibi kitle iletişim araçları da, toplumda gelişen olayları kamuoyuna aktararak, bir

yandan bireylerin siyasal sistem ve işleyişi hakkında bilgilenmesini sağlarken, diğer yandan da birey ile siyasal örgütler arasındaki mesafeyi kısaltmakta ve böylece katılmayı arttırmaktadır.

Geleneksel ve modern toplumlar arasındaki başlıca farkın, siyasal katılmanın alanı ve yoğunluğu olduğu genellikle kabul edilmektedir. Daha zengin, daha çok sanayileşmiş, karmaşık toplumlarda; az gelişmiş, kırsal ve daha ilkel ekonomik ve sosyal sistemlere oranla, daha çok sayıda insan daha çok sayıda yollardan siyasete katılmaktadır. Bir milletin siyasal katılma düzeyi, o milletin tarihsel geçmişinden getirdiği siyasal kültürel özelliklerine ve sosyo-ekonomik gelişme düzeyine paralel olarak değişmektedir. Bir toplumda sosyo-ekonomik gelişme düzeyi ne kadar yüksek ise, siyasal katılma düzeyi ve özerk katılmanın mobilize katılmaya oranı da o kadar yüksektir. Benzer bir şekilde, siyasal kültürün unsurları demokratikleşme ile ne kadar uyumlu ise, toplumun siyasal katılma düzeyi yüksek olacaktır. Toplumsal hoşgörü, başkalarına itaat etme, politik ve toplumsal kurumlara güven, politik etkinlik duygusu ve politikaya ilgi demokratik politik kültürün zeminini oluşturmaktadır.

Toplum üyelerinin siyasal sistemi desteklemek, etkilemek için giriştikleri faaliyetler ve eylemlerin tümü şeklinde tanımlanabilen siyasal katılma, vatandaşların, siyasal sistem karşısındaki durumlarını, tutumlarını ve davranışlarını belirlemektedir. Katılma, sadece seçimlerde oy kullanmaktan ibaret değildir; basit bir meraktan (siyasal tartışmalara ilgi duyma, gazete, dergi, radyo, ve televizyon yolu ile siyaset haberlerini takip etme, vb.), yoğun bir eyleme (siyasal tartışmalara katılma, siyasal gruplara üye olma, bir siyasal partide aktif üye olma veya yöneticilik görevi yapma, vb.) kadar uzanan geniş bir tutum ve faaliyet alanını kapsamaktadır.

Birey, bir takım siyasal eylemlere kendiliğinden, bağımsız olarak verdiği kararlarla katılabilmektedir. Örneğin; herhangi bir siyasal partiye üyelik, bireyin bağımsız kararı ile gerçekleşecek olan siyasal katılma değildir. Oysa, siyasal yaşamda gelişen eylemlerden bir kısmına katılım zorunludur. Siyasal katılma alanında zorunluluk, somut olarak çoğu zaman zorunlu oy verme biçiminde kendisini göstermektedir. Gelişmiş batı ülkelerinin bazılarında da rastlanan bu zorlayıcılık

eğilimi, Türkiye’de 1980 sonrasında belirmiş ve zaman içinde giderek güçlenmiştir. 1986 yılında kabul edilen yasa ile, bütün milletvekili genel ve ara seçimlerinde mazeretsiz olarak oy kullanmayanlar için para cezası öngörülmüştür. Ancak, siyasal katılma özgürlüğü zorunlu oy ile bağdaşmamaktadır. Özgürlük, vatandaşın seçime zorlanmamasını gerektirmektedir. Yalnızca oy verme açısından değil, tüm katılımcı davranışlarda katılma ile zorlamanın birlikte olmaması ve katılmanın gönüllülüğe dayanması gerekmektedir. Çünkü, ancak özgür bir tercihin sonucu ise katılma anlamlı olacaktır.

Yasalarca öngörülen oy verme, seçimlerde aday olma, kamu yönetimine girme ve devlete karşı dava açma eylemleri gibi bireysel katılma yollarının yanı sıra, katılma yolunun toplu olarak kullanılması da mümkündür. Paneller, sempozyumlar, toplantılar ve gösteri yürüyüşleri ile kümeler ve yığınlar halinde toplu olarak kullanılan katılma yolları, soruna kamuoyunun dikkatini daha fazla çekmekte ve böylece kamuoyunun daha duyarlı hale gelmesi sağlanmaktadır. Bireylerin, kendi etkilerini arttırmak için, kümeleşmek ya da yığınlaşmak dışında kullanabilecekleri çok önemli bir yol da örgütlenmektir. Örgütlenmiş birey, birey olmaktan çıkmakta; bundan böyle katılma ilişkisine taraf olan şu ya da bu sayıda birey değil, bir örgüt olmaktadır.

Örgütlü katılma yolları bakımından Türkiye’de yaşanan kısıtlılık, siyasal partilere aşırı yük bindirilmesine neden olmaktadır. Türkiye’de, doğrudan katılma yolu, örgütler arasında yalnızca siyasal partilere tanınmıştır. Siyasal partiler, katılma ilişkisinde, devletin resmen taraf olarak tanıdığı tek örgütsel yapıdır. Bu nedenle de Türk siyasal yaşamında siyasal partiler çok önemli bir rol oynamaktadır. Siyasal partiler, devlet ile diğer gruplar arasında resmi olmayan bir bağlantı kurulmasını sağlamakta, yasama ile yürütme arasında devlet yönetiminin gerektirdiği “siyasal kaynaşmayı” gerçekleştirmektedir.

Her ülkenin, tarihsel-kültürel alışkanlıklarından kaynaklanan, özellikle benimsediği katılma biçimleri bulunmaktadır. Siyasal toplumsallaşma ve siyasal kültür bağlantısının da içinde bulunduğu pek çok değişkenin katılımı etkilediği

sosyolojik araştırmalarda tespit edilmiştir. Halkların benimsedikleri katılma yolları, geniş ölçüde onların gelişmişlik düzeylerine de bağlıdır. Bunun yanı sıra, bireysel nitelikler, çevresel ve psikolojik etkenler, eğitim, genel kùltür ve sosyo-ekonomik yapı katılımlarının yoğunluğunu ve niteliğini etkilemektedir.

Bölgelerin gelişmişlik düzeyi farklılıkları siyasal katılmaya yansımaktadır. Batı'da, gelişmişlik düzeyi ile katılma bağlantısı doğru orantılıdır. Ancak Türkiye'de, dar anlamda siyasal hakların en önde geleni olan seçme hakkı bakımından gelişmişlik düzeyi ve siyasal katılma arasındaki bağlantı ters yönde gelişmektedir. Bütün illerde en düşük katılma oranını şehirli seçmenler vermekte, en yüksek orana ise köylüler ulaşmaktadır. Böylece Türk siyasal davranışı ile ilgili Batı'daki örneklerden farklı bir durum ortaya çıkmış olmaktadır. Oy verme söz konusu olduğunda, yerleşme biçimi, Batı ÷lkelerinin çoğunda gör÷lenin tam aksi yönde siyasal katılmayı etkilemektedir. Ancak, geniş anlamda siyasal haklara bakılacak olursa, bu kez Batı'da olduğu gibi, Türkiye'de de gelişmişlik-katılma bağlantısının genel olarak doğrulandığını söylemek mümkündür. Çok daha yüksek bir bilinç gerektiren geniş anlamda siyasal katılma, kişinin yaşadığı yerin gelişmişliğine oranla artmakta, şehirlerdeki katılma her düzeyde kırsal kesime kıyasla daha yoğun olmaktadır.

Oy kullanma diğer katılma türlerinden nispeten bağımsız bir katılma tür÷dür ve oy verme ile siyasal hayata diğer yollardan katılma arasında kuvvetli bir ilişki bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra, oy kullanma seçimden seçime güncellik kazandığı için sürekli olmayan bir katılma tür÷dür. Ancak, bireysel katılımın en önemli aracı olarak gör÷len oy kullanma, aynı zamanda da dar anlamda siyasal hakların en önde geleni olan seçme hakkının kullanılmasıdır. Oy kullanmanın gerek bireysel katılımın en önemli aracı olması, gerekse bir ÷lkedeki seçmen davranışlarında ortaya çıkan gelişmelerin düzenli olarak (belirli dönemsel aralıklarla yapılan seçimler aracılığı ile) takip edilebilmesini sağlaması, siyasal kùltür ile siyasal katılma arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu çalışmada, temel inceleme konusunu oluşturmasının da nedenidir.

Gelişmiş ülkelerin siyasal yaşamında rastlanan kimi belirtiler toplumda genel bir “siyasete karşı ilgisizlik” olgusunun varlığını gündeme getirmiştir. Siyasal çatışmaların eski şiddetini kaybetmesi, partiler arasındaki derin görüş ayrılıklarının kalkması ve bunların birbirlerine yaklaşma eğilimleri, oy kullanma oranlarındaki düşmeler gibi belirtiler kitlelerin siyasetten uzaklaştığı varsayımını güçlendirmektedir. Fakat, dünya konjonktürüne bakıldığında, gelişmişlik düzeyine göre ve toplum yapılarına bağlı olarak depolitizasyon olgusunun farklılık gösterdiği görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde siyasal ilgisizlik toplum koşullarına paralel olarak kendiliğinden belirirken, bu olgu gelişmekte olan ülkelerde yasal düzenlemeler ve siyasal iktidar sahipleri tarafından sağlanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, toplumu siyasetten arındırma amacına yönelik olarak, siyasal katılma yollarının yasalarla tıkanmasıyla yapay bir depolitizasyon süreci yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu durum, ‘politikadan uzaklaşma’yı değil, ‘politikadan uzaklaştırma’yı yansıtmaktadır. Siyasetten uzaklaştırma olgusuna verilecek en iyi örnek, Türkiye’de 1982 Anayasası’dır. Bireysel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlamalar, örgütlenme yasakları, siyasi parti yasakları, dernek-sendika-meslek kuruluşlarına getirilen siyaset yasakları gibi bir takım antidemokratik düzenlemeler ile halkın siyasetten arındırılması amaçlanmıştır. Anayasa, siyasal alanda bireyi depolitize edici, kültürel alanda da merkezileştirici ve devletleştirici bir tutumun içine girmiştir.

Geniş bir açıdan bakıldığında, günümüzde gelişmiş ülkelerde siyasal katılmada bir azalma değil, fakat klasik katılmanın yollarında ve stilinde bir değişimin söz konusu olduğu görülmektedir. Toplumda siyasal faaliyet alanı genişlemiş, karar ve etki merkezleri çoğalmıştır. Sivil toplum örgütleri, kitle iletişimi ve medyanın siyasal iktidar karşısındaki duyarlı tutumu yeni katılım yolları olarak denenmektedir.

Toplumdaki çeşitli gruplar arasındaki iktidarı elde etme ve kullanma yolunda verilen mücadele olarak tanımlanabilen siyaset, esas itibarıyla her toplumda yönetenler ve yönetilenler arasındaki ayrıma dayanmaktadır ve çoğunluğun bir azınlık tarafından yönetilmesi kaçınılmazdır. Siyasal rejimine verilen ad her ne olursa olsun, bütün toplumlarda karar alan ve bu kararlar doğrultusunda toplumu

yöneten küçük bir azınlık olmuştur. Toplumun çoğunluğu, bu ‘elitler’ ya da ‘seçkinler’ olarak adlandırılan azınlık tarafından yönetilen ‘kitleler’dir.

Seçkin siyasal kültürü ile kitle siyasal kültürü arasındaki ilişki ve bu ilişkinin sonucunda doğan siyasal yapı toplumdan topluma değişmektedir. Bu ikili kültürel yapı ister gelişmiş, ister geri kalmış olsun, her toplumda görülmektedir; ancak iki kültür arasındaki ilişki ve bağdaşıklık toplumun siyasal sistemini biçimlendirmektedir. Seçkinler ile kitlenin kültürel yapısı arasındaki farklılık, toplumda var olan toplumsallaşma modelleri arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. İngiltere, Almanya, Rusya gibi modern ve gelişmiş sistemlerde, seçkin sınıfta yer alan bireylerin hepsi öncelikle kitle kültürü içerisinde yer almakta ve toplumsallaşma sürecini burada geçirmektedirler. Etiyopya, Hindistan ve Meksika gibi daha geleneksel sistemlerde ise, kültürel yapının oluşumunda birbirinden tamamen ayrı iki toplumsallaşma süreci etkili olmaktadır. Türkiye ve Japonya’da seçkinler ile kitle arasındaki ilişki daha farklı bir boyuttadır. Bu iki geleneksel ülkede, toplumsal hareketlilik ve değişkenliğin yokluğu seçkinleri toplumun itici gücü haline getirmiştir. Toplum, liderler ve seçkinler aracılığıyla hareketlilik ve dönüşüm içerisine girmiştir.

Seçkin (elit) siyasal kültürü ile kitle siyasal kültürü ayırımına somut örnek Osmanlı İmparatorluğu’ndan verilebilir. Osmanlı İmparatorluğu’nda bir yanda süslü dil ve değerleri ile yönetici sınıf, öbür yanda taşranın (kitlenin) halka özgü kültürü ve dili bulunmaktadır. Bu bağlamda, Türk siyasal kültürü “biz” – “onlar” ayrımı üzerinde temellenmiş ve şekillenmiştir. Doğal olarak, bu özellik hoşgörü yokluğunu ve ayrımcılığı ortaya çıkarmıştır. Türk siyasal kültüründe seçkinlerin kitle üzerindeki kontrollerini pekiştirmede ve topluluğun genel uyumunu sağlamada yardımcı öge devlet sembolü olmuştur. Siyaset, iktidar, hatta ulusal hayatın hemen her yönü devlet sembolü etrafında toplanmıştır.

Tarihsel gelişim süreci içinde, toplumsal-siyasal yapılar ile birlikte siyasal kültür de değişikliklere uğramaktadır. Ancak, siyasal kültürü oluşturan değer ve inançlar sistemi, siyasal yapılardan çok daha yavaş değişmekte; başka deyişle siyasal

kültür, siyasal yapılardan çok daha büyük bir süreklilik göstermektedir. Bu nedenle de modern bir siyasal yapı, onunla uyumlu olmayan geleneksel siyasal kültür kalıplarının etkisi ile, kökenindeki anlamını kaybetmekte ve uygulamada yaratıcılarının amaçlarından çok daha farklı şekilde işlemektedir. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan reform girişimleri, Cumhuriyet ile birlikte siyasal, toplumsal ve kültürel alanda radikal yapısal değişimlere dönüşmüştür. Ancak, üst yapıda getirilen bu değişiklikler, kültürel alana aynı hızda ulaşmamış, toplumun zihnine ve ruhuna aynı hızda etki etmemiştir.

Türkiye'de siyasal kültür, Osmanlı Devleti'nden miras kalan olumlu ve olumsuz izler taşımaktadır. Osmanlı siyasal - kültürel mirasının, çağdaş Türk siyasal hayatını etkileyen önemli bir yönü, elit ve kitle kültürleri arasındaki kopukluktur. Her şeye hakim güçlü merkezi devlet, siyasal otoriteye saygı ve onun yüceltilmesi geleneği de, genç Cumhuriyete intikal eden tarihsel - kültürel mirasın önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Gerek devletin, toplumun üzerinde ve ondan bağımsız bir varlık olarak algılanması yolundaki temel eğilim, gerekse elit ve kitle kültürleri arasındaki derin farklılaşma, Osmanlı- Türk siyasal hayatında, izleri günümüze kadar süren güçlü seçkin ve vesayetçi yönelimlerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve yüksek düzeyde bir toplumsal bütünleşmenin gerçekleşmesini engellemiştir.

Osmanlı siyasal yapısı, Batı feodalitesinden çok farklı olarak, tüm siyasal iktidarın padişah merkezinde toplandığı ve sivil toplum kurumlarının son derece güçsüz kaldığı bir "bürokratik imparatorluk" modeli oluşturmuştur. Kendisini devletin ve milli menfaatin temsilcisi ve koruyucusu olarak gören ve kültürel bakımdan da kitlelerden üstün olduğuna inanan kamu bürokrasisi, gerek Osmanlı devletinde, gerekse Cumhuriyet döneminde sivil topluma ve onun kurumlarına şüphe ile bakmıştır.

Demokratik toplumlarda oluşan yöneten-yönetilen ilişkisi, Osmanlı'da yöneten-itaat eden ilişkisi şeklinde varlık bulmuştur. Bu anlayışa bağlı olarak kutsal devlet otoritesini temsil eden yöneticiler karşısında toplumun (yönetilenlerin) tek seçeneği itaattir. Siyasal katılma açısından önemli bir toplumsal rol oynayan sivil

toplum örgütleri Osmanlı'da var olamamıştır. Padişahın mutlak otoritesi ve güçlü devlet geleneği, sivil toplumun temel unsurları olan özerk sosyal sınıfların gelişmesini engellemiştir.

Osmanlı toplumunun genel özellikleri; ferdiyetçi değil cemaatçi olması, maddi hırsının sınırlılığı, kanaatkarlık, yumuşakbaşlılık, temel amacın birey değil cemaat olmasıdır. Osmanlı'da kulluk sistemi ve kulluk anlayışı, kendisine verilen ile yetinen ve herhangi bir talepte bulunmayan ve böyle bir talep hakkı olduğuna da inanmayan bireyler üzerine kurulmuştur. Halk, daima kaderci ve pasif bir kitleyi oluşturmuş, siyasal bir güç haline gelememiştir, kaderinin kendisini yönetenlerin elinde olduğunu kabul etmiştir. Merkezi otoriteye ve devletin gücüne karşı çıkmak şöyle dursun; halk 'devlet baba' mantığı ile güçlü merkezi otoriteyi sığınacak bir liman olarak görmüş ve bu nedenle de onun güçlenmesinden yana olmuştur. Osmanlı'da gelişen siyasal olaylar, birey niteliğinin bile farkında olmayan Osmanlı halkının etkisi ve katkısı olmaksızın, yukarıdan aşağıya gerçekleşmiştir. Toplumun bu yapısı, ekonomik düzenden siyasal düzene kadar, devlet sisteminin her aşamasına yansımış ve devletin siyasal yapısını biçimlendirmiş, siyasal kültürünü şekillendirmiştir.

Osmanlı siyasal kültürünün yansımaları, Cumhuriyet döneminde de etkisini göstermiştir. Tarihsel süreç içerisinde yerleşmiş olan bu toplumsal özellikler ve siyasal kültürel anlayış doğrultusunda, Türk toplumu, güçlü bir devlet geleneğine sahiptir. Bu gelenek ve merkeziyetçi anlayış, demokratikleşme çabalarının önünde aşılması gereken bir engel olarak durmaktadır. Devletin, sivil ve siyasale olan; bireyin de yönetimde etkin olabileceği konusunda kendisine olan güvensizliği siyasal katılmanın gelişimini engellemektedir.

Türkiye'de elitin ve kitlenin demokrasiyi bir hayat tarzı olarak gördüğü ve benimsediği, demokrasi dışı bir rejimi ise kabul etmediği bir gerçektir. Anti-demokratik akımların dünyada en güçlü oldukları 1930'larda bile, hiçbir zaman otoriter bir rejim gündeme gelmemiştir. Türkiye'deki tek parti rejimi, Faşizm'de olduğu gibi, hiçbir zaman Devleti amaç edinmemiştir. Tek parti, rejimini sürekli

olarak saymamış, geçici olduğunu temel ilke olarak açıklamış; bunu demokrasiye geçiş aşaması olarak kabul etmiştir. Ayrıca, tek-parti rejiminden çok-partili hayata, rejim yöneticilerinin kendi inisiyatifleriyle kolayca ve sarsıntısızca geçilmesi de demokratik rejime olan bağlılığın göstergesidir.

Demokratik politik kültürün güçlenmesine rağmen, Türk demokrasisinin kısa vadeli de olsa tatil edilmesini gerektiren askeri müdahaleler, siyasal partilerin iktidara gelmeye ve iktidardan gitmemeye verdikleri sınırsız önemle ilişkilendirilebilir. Türk toplumunda devletin gerek siyasal gerekse ekonomik açıdan merkezi konumu, iktidarda olanları (partiyi ve partiyi destekleyenleri) dağıtabilecekleri zengin olanaklarla donatmaktadır. Bu nedenle iktidardan uzak olmanın partilere getirdikleri kayıplar çok büyüktür. Başbakan Menderes'in yönetiminden duyulan hoşnutsuzluğun artmasına rağmen istifa etmemekte direnen ve muhalefete karşı sert önlemler almaya yönelen Demokrat Parti örneği, partinin iktidara bağımlılığını yansıtmaktadır. 1960 Devriminden sonra Adalet Partisinin izlediği tutum da bu doğrultuda Demokrat Parti'nin uygulamalarını anımsatmaktadır.

İktidara gelip, gitmeme konusunda siyasal partilerin zaman zaman sergilemiş oldukları bu tutum, siyasal partilerin başkanlarında da başkanlık görevinden ayrılmama konusunda ortaya çıkabilmektedir. 2002 yılında sağlık durumu nedeniyle yoğun eleştiriler almasına rağmen koltuğunu bırakmayan Bülent Ecevit, ya da 2004 yerel seçimlerinde başarısızlıkla eleştirilen Deniz Baykal konunun en güncel örneklerindendir. Bu tutum padişahlık rejimine dayanan bir tarihsel geçmişe sahip olan Türk siyasal kültürünün bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Demokratik politik kültürün önemli bir ögesi, rekabetçi parti sistemine yönelen destektir. Yöneticiyi yönetilenler belirlemelidir ve herhangi bir anda yönetim kadrolarını dolduranlar, bu görevlere gelecekteki seçimlerde gelmek isteyecekleri engel olmamalıdır. Bunun yanı sıra, muhalefetin varlığı desteklenmeli, çoğunlukta olmayanlara düşüncelerini özgürce açıklama ve çoğunluğu elde etme olanağının tanınması eğilimi yaygın olmalıdır.

Türk siyasal kültüründe “toplumun bölünmesi” endişesi egemendir ve bu endişe nedeniyle muhalefete pek de sıcak bakılmamaktadır. Çok partili siyasal yaşama geçişte Demokrat Parti tarafından uygulanan, muhalefeti susturma ve etkisiz hale getirme amaçlı baskı uygulamaları tarihsel süreçte, gerek Adalet Partisi gerek de Anavatan Partisinin iktidarı (1983 sonrasında) döneminde tekrarlanmıştır. Günümüz AKP iktidarının da yükselen muhalif Genç Parti üzerinde uyguladığı politikalar siyasal kültürün etkisi ile yinelenen tarihsel görüntüler olarak değerlendirilebilir.

Demokrasiyi yerleştirme konusunda Türkiye’de yaşanan sorunlar, sistemden ya da yapıdan kaynaklanmamaktadır. Çağdaş ve demokratik bir toplum olma yolunda ortaya çıkan sorunların kaynağı kurumlarda değil; kurumsallaşmada aranmalıdır. Kaynağını siyasal kültürel geçmişinden alan bireysel ilişkiler ise, kurumsallaşmanın önündeki en büyük engeldir.

Türkiye’de demokrasiyi güçlendirmek için, siyasal kültür alanında, demokrasiyi destekleyecek bir değerler sisteminin geliştirilmesi gerekmektedir. Uzlaşma, hoşgörü, ılımlılık, farklılıklara tahammül, güven, siyasal sorunların çözümünde şiddetin kesinlikle reddedilmesi, sorumlu bireycilik anlayışının ve sivil toplum kuruluşlarının geliştirilmesi demokrasiyi destekleyecek değerlerin bazılarıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar :

ALKAN Türker, **Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1989

ALMOND Gabriel - VERBA Sidney, **The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations**, Princeton University Press, New Jersey, 1963

BAYKAL Deniz, **Siyasal Katılma - Bir Davranış İncelemesi**, A.Ü.S.B.F. Yayınları, No : 302, Ankara 1970

BAYRAMOĞLU Ali, **28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi**, Birey Yayıncılık, İstanbul 2001

BEKTAŞ Arsev, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi / CHP ve AP (1961-1980)**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1993

CEM İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi Kültür Dizisi, (6. Basım) Ocak 1977, İstanbul

CEMAL Hasan, **Özal Hikayesi**, Bilgi Yayınevi, (8. Basım) Haziran 1990, Ankara

ÇAM Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, (Genişletilmiş 4. Basım) 1995, İstanbul

ÇEÇEN Anıl, **Kültür ve Politika**, Gündoğan Yayınevi, 1996

ÇUBUKÇU Aydın, **Kültür ve Politika**, Evrensel Basım Yayın, (2. Baskı) Ekim 1994

ÇUBUKÇU Aydın, **Kültür ve İdeoloji Sorunları**, Evrensel Kültür Kitaplığı, Kasım 1995 (İkinci Baskı), İstanbul

DAVER Bülent, **Siyaset Bilimine Giriş**, Doğan Yayınevi, (Üçüncü Basım) Ankara 1972

DUVERGER Maurice, **Siyaset Sosyolojisi** (Çev. Şirin TEKELİ), Varlık Yayınları, (5. Bası) 1982, İstanbul

EROĞUL Cem, **Demokrat Parti - Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitapevi, Ankara 1991

EROĞUL Cem, **Devlet Yönetimine Katılma Hakkı**, İmge Kitabevi, (2. Baskı) Ekim 1999, Ankara

GÜVENÇ Bozkurt, **İnsan ve Kültür** (Antropolojiye Giriş), Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1972

GÜVENÇ Bozkurt, **Kültür Konusu ve Sorunlarımız**, Remzi Kitabevi, (II. Baskı) 1985, İstanbul

HARRİGAN John J., **Politics and Policy in States and Communities**, Scott, Foresman and Company, Boston 1988

HUNTINGTON Samuel P. - DOMINGUEZ Jorge I., **Siyasal Gelişme**, (Çev. Ergun ÖZBUDUN), Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara 1975

KABOĞLU İbrahim, **Kollektif Özgürlükler**, DÜHF Yayınları, Diyarbakır 1989

KABASAKAL Mehmet, **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)**,
Tekin Yayınevi, İstanbul 1991

KALAYCIOĞLU Ersin, **Karşılaştırmalı Siyasal Katılım – Siyasal Eylemin
Kökenleri Üzerine Bir İnceleme**, İÜSBF Yayınları, İstanbul 1983

KALAYCIOĞLU Ersin, **Çağdaş Siyasal Bilim**, Beta Yayınları, İstanbul 1984

KAPANİ Münci, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi (8. Basım), Ekim 1996

KARPAT Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel
Temeller)**, AFA Yayınları, Bilim Dizisi : 4, Ekim 1996

KAVANAGH Dennis, **Political Science and Political Behaviour**, George Allen and
Unwin, London 1983

KIŞLALI Ahmet Taner, **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi, (5. Baskı) Kasım 1996,
İstanbul

KONGAR Emre, **12 Eylül Kültürü (Kültür Üzerine 4)**, Remzi Kitabevi, (3. Basım)
Nisan 1995, İstanbul

KONGAR Emre, **Kültür Üzerine**, Remzi Yayınevi, (6. Basım) 1999, İstanbul

KONGAR Emre, **21. Yüzyılda Türkiye (2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal
Yapısı)**, Remzi Kitabevi, (17. Basım) Ocak 1999, İstanbul

LİPSET Seymour Martin, **Siyasi İnsan** (Çev. Mete Tuncay), Türk Siyasi İlimler
Derneği Yayınları, Siyasi İlimler Serisi : 8, Ankara 1964

MARDİN Şerif, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul 1998

MARDİN Şerif, **Türk Modernleşmesi : Makaleler 4**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991

MİLBURN Michael A., **(Sosyal Psikolojik Açıdan) Kamuoyu ve Siyaset**, (Çev: Ali Dönmez - Veli Duyan), İmge Kitabevi, Haziran 1998, Ankara

ÖZ Esat, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923 - 1945)**, Gündoğan Yayınları, Ocak 1992, Ankara

ÖZBUDUN Ergun, **Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, No : 363, Ankara 1975

ÖZBUDUN Ergun, **Siyasal Partiler**, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1977

ÖZDAĞ Ümit, **Menderes Döneminde Ordu - Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Kitapları / Araştırma Dizisi 7, İstanbul, Kasım 1997

ÖZLEM Doğan, **Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi**, İnkılap Yayınevi

ÖZÜERMAN Tülay, **Türkiye’nin Batılılaşma ve Demokratikleşme Açmazı**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1998

PARLA Taha, **Demokrasi, Anayasalar, Partiler ve Türkiye’nin Siyasi Rejimi**, Onur Yayınları (Birinci Baskı) Mart 1986, İstanbul

PARLA Taha, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, (Cilt 1), Atatürk’ün Nutuku, İletişim Yayınları, İstanbul 1992

PARLA Taha, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, (Cilt 3), Tek Parti İdeolojisi ve Altı Ok, İletişim Yayınları, İstanbul 1992

ROSENBAUM Walter A., **Political Culture**, London, 1975

SARIBAY Ali Yaşar, **Siyasal Sosyoloji**, Der Yayınları (4. Basım), İstanbul 1998

SARIBAY Ali Yaşar, **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınları, İstanbul 2001

SARIBAY A. Y. - ÖĞÜN S. S., **Politikbilim**, Alfa Yayınları (2. Basım), Eylül 1999, İstanbul

SARTORI Giovanni, **Democratic Theory**, New York, Praeger, 1965

SENCER Muzaffer, **Türkiye’de Sınıfsal Yapı ve Siyasal Davranışlar** (Alan Araştırması), May Yayınları, İstanbul 1974

SOYSAL Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 100 Soruda Dizisi : 12, Gerçek Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 11 Baskı : 1997

ŞAYLAN Gencay, **Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişimi**, TODAİE Yayınları, Ankara 1998

TANÖR Bülent, **İki Anayasa (1961 - 1982)**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 3. (tıpkı) Baskı, Nisan 1994, İstanbul

TANÖR Bülent, **Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, BDS Yayınları, (Genişletilmiş 3. Baskı) 1994, İstanbul

TANÖR Bülent, **Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, Cogito 69, İstanbul, Nisan 2001 (7. Baskı)

TANÖR Bülent - YÜZBAŞIOĞLU Necmi, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku (2001 Anayasa Değişikliğine Göre)**, Yapı Kredi Yayınları, Cogito 102, İstanbul, Mart 2002 (3. Baskı)

TOLAN Barlas, **Toplum Bilimlerine Giriş**, Murat & Adım Yayıncılık, (4.Baskı) 1996, Ankara

TUNAYA Tarık Zafer, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, Siyaset İlmi Serisi, No: 9, İstanbul 1969 (İkinci Baskı)

TURAN Ali Eşref, **Türkiye’de Seçmen Davranışı – Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları : 54, Siyaset Bilimi : 7, İstanbul, Şubat 2004

TURAN İlter, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, Der Yayınevi, (2. Baskı) İstanbul 1976

TURHAN Mehmet, **Siyasal Elitler**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1991

TURHAN Mehmet, **Siyaset ve Anayasa**, Gündoğan Yayınları, Mart 1995, Ankara

UYAR Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul 1999 (2.Basım)

ÜSKÜL Ziya, **Siyaset ve Asker**, Afa Yayınları, İstanbul 1989

YÜCEKÖK Ahmet N., **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi**, A.Ü.S.B.F.Yayınları : 533, Ankara 1983

YÜCEKÖK Ahmet N., **100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset**, 100 Soruda Dizisi : 27, Gerçek Yayınevi, (3. Baskı) İstanbul 1983

YÜCEKÖK Ahmet N. , **100 Soruda Türk Devrim Tarihi** , 100 Soruda
Dizisi : 52 , Gerçek Yayınevi , Kasım 1984 , İstanbul

YÜCEKÖK Ahmet, **Siyasetin Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)**
A.Ü.S.B.F. Yayınları : 565, Ankara 1987

Makale ve Tezler

AKKAYA Rukiye, “Siyasal Katılım ve Siyasal İlginin Zayıflaması”, **Argumentum**,
Yıl : 4-5, Sayı : 44, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994

AKŞİN Sina, “Siyasal Tarih (1950 - 1960)”, **Türkiye Tarihi (4. Cilt), Çağdaş
Türkiye (1908 - 1980)**, Yayın Yönetmeni : Sina Akşin, Cem Yayınevi,
Nisan 2000 (6. Basım)

ARAT Yeşim, “1980’ler Türkiye’sinde Kadın Hareketi : Liberal Kemalizm’in
Radikal Uzantısı”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Der :
Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000

ATAY Tayfun, “10. Yıldan 75. Yıla Cumhuriyet, Kültür ve Değerler”, **Yeni
Türkiye**, “Cumhuriyet Özel Sayısı IV - Kültürel Değerlendirme”, Eylül -
Aralık 1998, Yıl : 4, Sayı : 23 - 24

BERKES Niyazi, “Türkiye’de Çağdaşlaşma Olgusu”, **Türkiye’de Politik Değişim
ve Modernleşme**, Ed : Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, Alfa
Yayınları, İstanbul 2000

BORA Tanıl, “2002=1950, 1983, 1995: 2002 Seçimi ve Siyasi Güzergah Problemi”,
Birikim, Kasım-Aralık 2002, Sayı: 163-164

BORATAV Korkut, “2000’e Doğru Türkiye’de Popülizm”, **Mürekkap**, Sayı : 10/11,
1998

BORATAV Korkut, Necat Erder, Ersin Kalaycıoğlu, vd.; “Türkiye’de Siyasi Temsil ve Siyaset”, **İktisat Dergisi**, Aralık 2002, Sayı: 432

BULUTAY Tuncer, “Türk Toplumsal Hayatında İktisadi ve Siyasal Gelişmeler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXV, No: 3, Eylül 1970

ÇAKIR Ruşen, “Bir Sistem Partisi Olarak RP ve 14 Aralık Seçimleri”, **Birikim**, Ocak 1996, Sayı: 81

ÇARKOĞLU Ali- AVCI Gamze, “An Analysis of the Electorate from a Geographical Perspective”, **Politics, Parties and Elections in Turkey**, der: Sabri Sayarı - Yılmaz Esmer, Boulder, Co.: Lynne Rienner Publishers, 2002

ERGÜDER Üstün, “Türkiye’de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Der: Ersin Kalaycıoğlu – Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000

EROĞUL Cem, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu : 1945 - 71”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der.: İrvin Cemil SCHICK - Ertuğrul Ahmet TONAK, Bilim Dizisi : 2, Belge Yayınları, (3. Baskı) Ocak 1998, İstanbul

HEPER Metin, “Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez - Kenar İlişkisi”, **Toplum ve Bilim**, Sayı : 9 - 10, (Bahar - Yaz) 1980

KALAYCIOĞLU Ersin, “Türk Siyasal Kültüründe Elitler ve Rejim İstikrarı”, “Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür Semineri”, **Bülten (Türk Demokrasi Vakfı Yayın Organı)**, Temmuz - Ekim 1988

KALAYCIOĞLU Ersin, “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi”, **Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür**, Ed : E. Özbudun, L. Köker, E. Kalaycıoğlu, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara 1995

KALAYCIOĞLU Ersin, “The Logic of Contemporary Turkish Politics”, **MERIA Middle East Review of Internaional Affairs**, Eylül 1997, 1: 3, (elektronik)

KALAYCIOĞLU Ersin, “The Shaping of Party Preferences in Turkey: Coping with the Post-Cold War Era”, **Nem Perspectives on Turkey**, Spring 1997

KALAYCIOĞLU Ersin, “1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış : Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed : E. Kalaycıoğlu - A. Y. Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000

KEYDER Çağlar, “Türk Demokrasisinin Ekonomi Politigi”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der: Irvin Cemil Schick - E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, (3. Baskı) Ocak 1998, İstanbul

KIŞLALI Ahmet Taner, “Siyasal Tutumlarda Kuşak ve Cinsiyet Etkenleri (Bir Alan Araştırması)”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, Mart-Aralık 1976, Cilt : XXXI, No : 1-4, Ankara 1976,

KOZAKLI Süreyya Tamer, “Haysiyetli Bir Popülizm Çerçevesinde Türkiye’de Kültürel Dönüşüm”, **Mürekkep**, “1990’lar Türkiye’sinde Toplumsal Dönüşüm”, Sayı : 10/11, 1998

KÖKER Levent, “Anavatan Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 15, İletişim Yayınları

KÖKER Levent, “Kimlik Meşruluk ve Demokrasi : Türkiye’de Yeni-Muhafazakar Kültür Politikasının Eleştirisi”, **Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür**, Ed : E. Özbudun, L. Köker, E. Kalaycıoğlu, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara 1995

LAÇİNER Ömer, “DP, ANAP ve Sonunda AKP”, **Birikim**, Kasım-Aralık 2002, Sayı: 163-164

MARDİN Şerif, “Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed : Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000

MARDİN Şerif, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar : Merkez - Çevre İlişkileri”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed : E. Kalaycıoğlu - A. Y. Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000

MERT Nuray, “Siyasete Etkin Katılım ve Siyasal Kültürümüz”, **Diyalog**, 1996 / 1

MORANGE Jean, “Örgütlenme Özgürlüğü ve Demokrasi”, Çev. Mahmut Göçer, **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt : 19 - 20, TODAİE, Ankara 1998

NEZİROĞLU İrfan, “Çok Partili Türk Siyasi Hayatında Askéri Müdahaleler 1946 - 1997”, **Yeni Türkiye**, “Cumhuriyet Özel Sayısı II”, Eylül - Aralık 1998, Yıl : 4, Sayı : 23 - 24

OZANKAYA Özer, “Türkiye’de Yığın İletişiminin Demokratik Siyasal Kültürün Gelişimindeki Yeri ve Önemi”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, No : 1-4, C : XXXV, Ankara 1980

ÖNDERMAN Murat, “Siyasal Elitizm Kuramı”, **Argumentum**, Haziran 1991, Cilt : 1, Sayı : 11

ÖZASLAN Ersin, “Kültür Hayatımız Üzerine Bazı Dikkatler”, **Yeni Türkiye**, “Cumhuriyet Özel Sayısı IV - Kültürel Değerlendirme”, Eylül-Aralık 1998, Yıl : 4, Sayı : 23 - 24

ÖZBUDUN Ergun, “Türkiye’de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür”,
Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür, Ed : E. Özbudun, L. Köker, E.
Kalaycıoğlu, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara 1995

ÖZBUDUN Ergun, “Türkiye’de Siyasal ve Kültürel Demokrasi”, **Türkiye’de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi**, Haz: Hüsnü Erkan,
Türk Demokrasi Vakfı, İzmir 1990

ÖZDEMİR Hikmet, “Siyasal Tarih (1960 - 1980)”, **Türkiye Tarihi (4. Cilt), Çağdaş Türkiye (1908 - 1980)**, Yayın Yönetmeni : Sina Akşin, Cem
Yayınevi, Nisan 2000, (6. Basım)

ÖZKAZANÇ Alev, “Türkiye’de Siyasi İktidar Tarzının Dönüşümü”, **Mürekkep**,
“1990’lar Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm”, Sayı : 10/11, 1998

ÖZÜERMAN Tülay - ÜÇDOĞRUK Şenay, “Siyaset Dersi Alan Öğrencilerin
Siyasal Davranış Değişimine İlişkin Araştırma - Üniversite Eğitiminin
Siyasallaşmaya Etkisi-”, **D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt : 9, Sayı : I, 1994

ÖZÜERMAN Tülay, **Anayasal Dönemlerde Türkiye’de Siyasal Katılma**,
Basılmamış Y. Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1984

PYE Lucian W., “Introduction : Political Culture and Political Development”,
Political Culture and Political Development, Edited By ; Lucian W. PYE,
Sidney VERBA, Princeton, New Jersey, 1965

RUSTOW Dankwart A., “Turkey : The Modernity of Tradition”, **Political Culture and Political Development**, Edited By; Lucian W. PYE, Sidney VERBA,
Princeton, New Jersey, 1965

RUSTOW Dankwart A., "The Military : Turkey", **Political Modernization in Japon and Turkey**, Edited By; Robert E. Ward, Dankwart A. Rustow, Princeton : Princeton University Press, 1968

SARIBAY Ali Yaşar, "The Democratic Party 1946-1960", **Political Parties and Democracy in Turkey**, (ed) Metin Heper, Jacob M. Landau, Londra, I.B Tauris 1991

SARIBAY Ali Yaşar, "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Der : Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000

SAYARI Sabri, "The Changing Party System", **Politics, Parties and Elections in Turkey**, Boulder, Co.: Lynne Rienner Publishers, 2002

SUGAR Peter F., "Economic and Political Modernization : Turkey", **Political Modernization in Japon and Turkey**, Edited By; Robert E. Ward, Dankwart A. Rustow, Princeton : Princeton University Press, 1968

TANÖR Bülent, "Siyasal Tarih (1980 - 1995)", **Türkiye Tarihi (5. Cilt), Bugünkü Türkiye (1980 - 1995)**, Yayın Yönetmeni : Sina Akşin, Cem Yayınevi, Mart 1997 (2. Basım)

TOPRAK Binnaz, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Der : Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınevi, İstanbul 2000

TURAN İlter, "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Der : Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000

VERBA Sidney, “Chapter 12 : Comparative Political Culture”, **Political Culture and Political Development**, Edited By; Lucian W. PYE, Sidney VERBA, Princeton, New Jersey, 1965

YARAR Betül, “1980’ler Türkiye’sinde Yeni Sağın Yükselişı”, **Mürekkep**, “1990’lar Türkiye’sinde Toplumsal Dönüşüm”, Sayı : 10/11, 1998

YERASİMOS Stefanos, “Tek Parti Dönemi”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der: İrvin Cemil Schick - Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, Ocak 1998 (3. Baskı)

